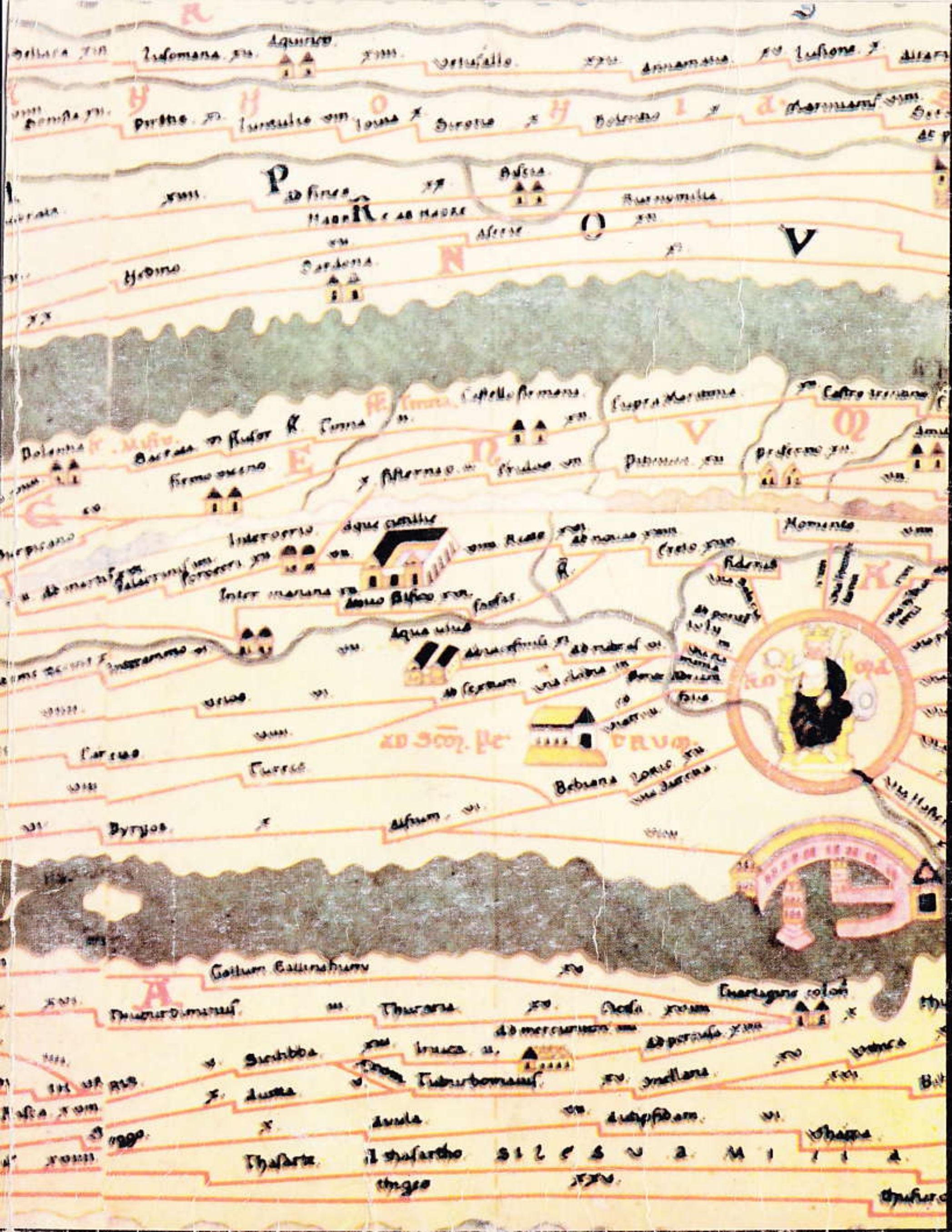

Атлас по История на Стария свят

Колин Макиведи

На корицата е възпроизведена два пъти намалена част от "картата на Пойтингер". Трудно е да се каже, че това е карта. По-скоро е схема на пътищата в Стария свят и в известен смисъл наподобява железопътна мрежа, която показва гарите и връзките без претенция за географска точност. Картата на Пойтингер е колкото опростена, толкова и деформирана, защото първоначално е била начертана на папирус, дълъг 7,5 м и широк само 30 см. За да може целият известен свят от Англия до Китай да се вмести в това руло, всичко трябвало да се сплеска, така че отделните елементи почти не се разпознават.

Представете си 17 копия от този атлас, долепени едно до друго и номерирани от ляво на дясно. Така добивате идея за формата на картата. Показаната подолу схема отговаря на копия с пореден номер от 6 до 10. Непрекъснатите тъмни ивици, разположени над и под централната област — Италия, са съответно Адриатическо и Средиземно море. Ивицата над Адриатическо море е Европа, а под Средиземно море — Африка. Тъй като картата се отнася главно за цивилизования свят, Европа се ограничава до Югославия, а Африка — до Тунис.

На корицата се вижда сегментът от картата, където се срещат седмо и осмо копие. Ако тръгнем от горния край на картата надолу, най-напред виждаме традиционния, обкръжаващ всичко Океан, следва р. Дунав с притоците ѝ Драва и Сава, които текат през Югославия, за да се влеят в деветото копие в Дунав. (Някой от онези, които са копирали картата, е променил руслото на реките така, че те се вливат в Адриатическо море.) Градът, разположен между ръкавите на Сава, е Сисция — съвременният Сисак. В Италия Рим е отделен със специален медальон, подчертаващ върховенството на града. На имперското пристанище с кейовете и фара е отделено специално внимание. Старото пристанище Остия е вдясно и не се вижда, но пътят Рим-Остия личи добре. За корицата е използвано копие на римски оригинал от дванадесети век, на което монаси са добавили рисунка на храма "Св. Петър" вляво от медальона. Северноафриканският бряг включва 33-километровата ивица между римската колония Утика и Картаген. Долният край завършва с митични планини и Океана.

Илюстрация на възможностите на истинските географи от онова време е възпроизведената на гърба на корицата карта на Италия, взета от ренесансовото копие на *География* от Клавдий Птолемей. *Географията* е нещо повече от атлас, тъй като започва с указания как да се строи мрежата от географски ширини и дължини и продължава с дълъг списък на градове и географски обекти, всеки от които е придружен с картографски код. С други думи, тя съдържа необходимата информация за начертаването на картите, дори ако образците им не са се запазили. Наистина съществуват византийски ръкописи с карти, които най-вероятно са възпроизведени от римски оригинали, но времето не ги е пощадило. Представената тук ренесансова версия дава чудесна представа за уменията на древните картографи.

Централна част от картата на Пойтингер

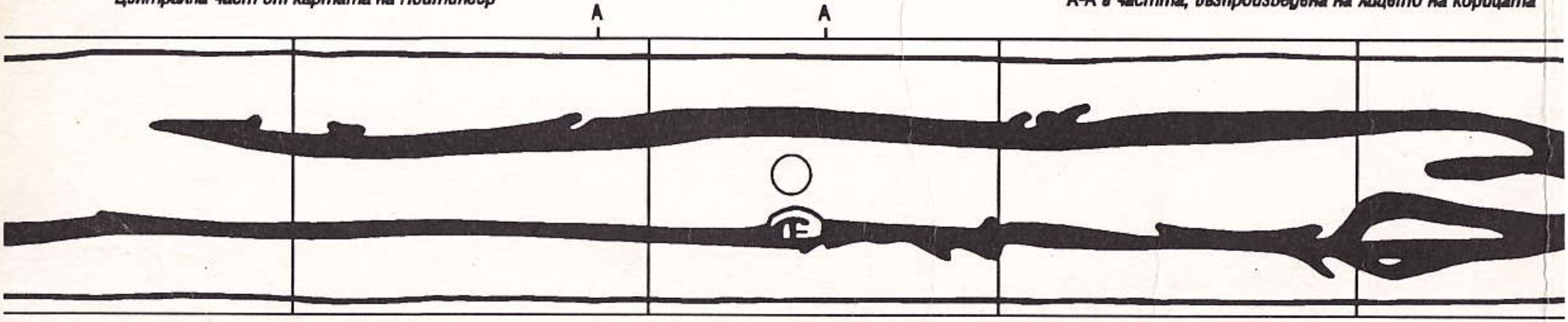

А-А в частта, възпроизведена на лицето на корицата

Колин Макиведи

Атлас по История на Стария свят

картите са съставени от автора
и са изпълнени от Джон Удкок

превод от английски
Увод: Анна Москова, Иля Петров
Атлас: Иля Петров

предговор към българското издание:
доц. д-р Петър Делев

ХЕРОН ПРЕС
София 1996

Издателство Херон Прес благодари на
Александър Чакмаков, Елена Пеловска и Клавдий Тютюлков
за любезното съдействие при издаването на книгата.

The Penguin Atlas of Ancient History
PENGUIN BOOKS Ltd., 27 Wrights Lane, London W8 5TZ, England
Copyright ©Colin McEvedy, 1967
the moral right of the author has been asserted

Атлас по История на Стария свят
от Колин Макивиди

Превод ©Анна Москова, Иля Петров
Предговор към българското издание ©Петър Делев

Редактор: Мария Лазарова
Научен консултант: доц. д-р Петър Делев

Издание ©Херон Прес ООД, София 1504, Оборище 18, България
ISBN 954-580-021-6, София 1996

Тираж 5000, формат 60/90/12, цена 280 лв.
Отпечатано в ИК "Иван Вазов", София

Предпечатна подговка Херон Прес ООД

Съдържание

Увод 3

Атлас 16

Индекс 93

Предговор към българското издание

След първото си издание през 1967 г. “Атлас по История на Стария свят” на Колин Макивиди е преиздаван почти ежегодно (15 издания за първите двадесет години) и продължава да се радва на читателски интерес по цял свят до ден днешен. Българското издание на този полезен справочник идва не само да запълни (поне в някаква степен) съществуващия недостиг на картографска и историко-географска литература за древността у нас. Замисълът на автора — да представи на един и същ картен лист последователното развитие на древните общества в неговите етнически, политически, културни и стопански измерения — предлага една рядка възможност за нагледна синхронизация на световно-историческия процес, традиционно делен на разглеждани поотделно диахронни “дялове” (например историята на древна Елада или на Рим). Основният картен лист включва Европа, Средиземноморието и Близкия изток до долината на р. Инд; отпадането на Далечния изток (Индия, Китай) е разумен компромис. Освободени от излишни подробности, картите се стремят да уловят главните черти на историческото развитие в неговите пространствени измерения. Текстовите коментари също са изчистени от обременителна фактология и представляват не толкова обяснение на съответните картни листове, колкото опит за синтезирано представяне на главните процеси и проблеми на съответния период. В резултат се е получил един почти кинематографичен ефект — в поредица от кадри, уловили разположени на подходящи интервали “моментни снимки” на древния свят, неговото хилядолетно развитие е оживяло по един своеобразен и лесен за възприемане и осмисляне начин.

В този атлас няма да откриете подробни исторически карти на древна Елада или на Ахеменидското царство, на фараонски Египет или на Римската империя. Ще намерите обаче нещо вероятно по-ценно — едно нагледно въведение в старата история, чиято ефективност и полезност са доказани от практиката.

София, февруари 1996
доц. д-р Петър Делев

Увод

Тезата, която обединява този и издадения вече том по Средновековна история*, е, че Европа, южното крайбрежие на Средиземно море и Близкият изток формират един изследователски обект. Затова географската рамка и в двата тома се запазва, а промените в етносите и държавите, проектирани върху нея, се представят в поредица карти от един и същ мащаб. Книгата, надявам се, е подредена достатъчно добре, за да се ползва като справочник, но главната ѝ цел е да даде логически свързано повествование за произхода и еволюцията на историческите култури в Европа и Близкия изток до IV век сл.Хр.

Всеки писмен документ от времето на първите човешки общества започва с описание на плодородния полумесец — ивицата орна земя, минаваща през Палестина, Сирия и Месопотамия. Палестино-сирийският сегмент от полумесеца е известен в историята на класическата античност като Средиземноморски свят. По същото време Месопотамия е под политическото господство на иранците и през целия класически период на Иранското плато господства сила, чиято мощ и обществена организация е сравнима със средиземноморската. Нашата гръко-римска културна основа може да подценява държавите на Ахеменидите, партите и Сасанидите, но истината е, че средиземноморските и иранските полиси са едно, макар и двукомпонентно цяло. Нещо повече, те са така тясно свързани помежду си, че всеки опит да ги изследваме поотделно ще бъде преднамерен.

Докато съседите-варвари са първостепенна грижа за една империя, в сферата на интересите ѝ влиза всяка важна за нея колония. Тази сфера за Римската империя се ограничава от Полярния кръг,

---

*В българското издание “Атлас по История на Средните векове” е втори том от поредицата. — *Бел. ред.*

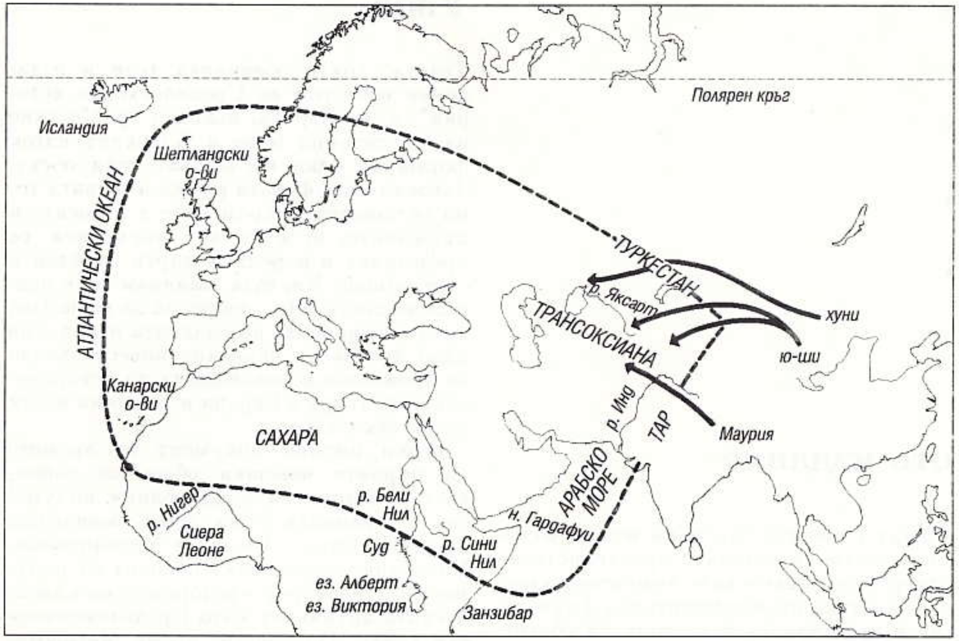

Фиг. 1. Нашествията през древността в Европа и Близкия изток: Маурия (3-и век пр.Хр.), ю-ши (2-и век пр.Хр.) и хуни (I век сл.Хр.).

Атлантическия океан и Сахара. Персийската сфера включва Трансоксиана и долината на р. Инд с граници: Арабско море на юг и пясъците на Туркестан и пустинята Тар на изток (вж. фиг. 1). Достоверността на северната, западната и южната граница на двата района, взети заедно (Полярен кръг–Атлантически океан–Сахара–Арабско море), трудно може да се оспори, защото през разглеждания период нито едно исторически важно преселение не ги пресича.

Да се определи точно източната граница е доста трудно, защото обитателите на Близкия изток, от една страна, и на далечна Азия и Индия, от друга, безспорно са били в постоянни контакти. В политическо отношение обаче те са били изключения, и то редки. След иранската експанзия в Индия и Азия през второто хилядолетие пр.Хр. нито една западна сила не разширява съществено влиянието си отвъд реките Яксарт и Инд. Обратно, само два източни народа: ю-ши (2-и век пр.Хр.) и хуните (I век сл.Хр.) нахлуват в Западна Азия. Пустинята Тар в Индия е прекосена само веднъж — през 4-и век пр.Хр., от династията Маурия, която временно присъединява долината на р. Инд към империята си. Дори и с тези изключения може да се приеме, че Европа и Близкият изток са на практика политически изолирани както от Централна Азия, така и от Индия, източно от Тар.

Използваната в атласа карта (фиг. 2) обхваща територия, чиито граници отговарят на направеното вече описание, а с изключение на източната — и на географските познания на древните. На север обаче тя надхвърля знанията на средиземноморските народи, които са смятали Скандинавския полуостров за остров. Тук влиза и половината от Исландия, което отразява принципния научен спор: дали о-в Тула, отстоящ на 6 дни път по море северно от Шотландия, е днешна Исландия, или Норвегия (най-вероятно това са Шетландските острови, тъй като разстояния, по-дълги от обичайните, са били силно преувеличавани). На запад е включена онази част от атлантическия бряг на Африка, която попада в сферата на влияние на средиземноморския свят. Наистина единични кораби са стигали и по-далеч: Канарските острови са били посетени, а съществуват и сведения за морска експедиция до Сиера Леоне. Канарските острови обаче не били завладени, а мимолетният контакт с черна Африка не довел до трайни търговски връзки. Търговия през Сахара също не е имало, въпреки че римляните били чували за р. Нигер, течаща на изток в средната си част. Предполагало се, че това е Горен Нил, чието русло било известно само до мястото, където се сливат Бели и Сини Нил, и че може би Горен Нил лъкатуши през Сахара от запад на изток, преди да се отклони на север в Горна Нубия. Нерон изпратил две центурии в Египет със задача да намерят отговор на проблема. Пътувайки нагоре по Бели Нил, те стигнали до мястото, където реката излиза от непроходимите нилски блата, известни днес като Суд. Това не внесло почти никаква яснота по въпроса, а и до 1842 г. никой не успял да стигне по-далеч.

Долният край на картата минава през северната част на нилските блата и пресича на изток африканския континент на около 960 км южно от нос Гардафуи, което отговаря на границата на редовните търговски контакти от римско време. Занзибар също бил известен на малцина безразсъдно смели моряци и това е всичко. (Не бива да се взимат на сериозно небивалиците за заобикалянето на Африка по море по времето на фараон Нехо.) В крайна сметка получената от контактите със Занзибар информация за вътрешността на континента подсказала правилното решение на нилската загадка. На картата на Птолемей от 150 г. пр.Хр. реката извира от Лунните планини (веригата Рувензори) и тече на север през две езера — днешните Виктория и Алберт.

Десният край съответства на политическите граници на Европа и Близкия изток. Но тъй като през целия класически период древните са поддържали оживена търговия с Индия и Китай, географските им познания са се простирали далеч отвъд тази линия. Мястото и размерите на Азия са им били известни, а за по-едрите детайли като о-в Цейлон и п-в Малая са имали груба представа. Размерите на континента били оценявани с около 40% в повече — заблуда, която била валидна и през XV в. и заедно със заниженета оценка за размера на земното кълбо окуражила Колумб в опита му да стигне до Китай през Атлантическия океан.

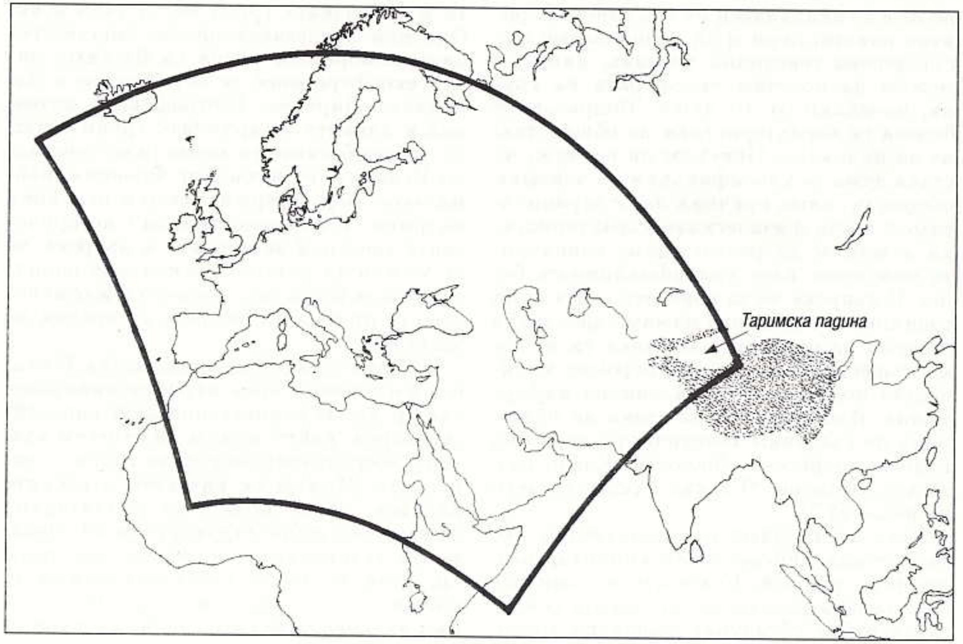

Фиг. 2. Територията на основната карта, наложена на меркаторовата проекция от *Фиг. 1.* В резултат на коничната проекция горната част на дясната страна на картата е повече на изток, отколкото на север. Както може да се види от *Фиг. 3*, усукването е максимално в горния десен ъгъл, където се намират Таримската падина и Централноазиатският масив.

Да се дефинира географският район е важно за изследването, тъй като в него се разполагат всички взаимодействащи си елементи на затворената система. Следващата стъпка е аналитична и засяга самите елементи на системата — народите от Европа и Близкия изток.

Расата е популация, изолирана достатъчно дълго време така, че да развие собствени белези, отличаващи членовете ѝ от другите индивиди на същия биологичен вид. Територията, където се обособява расата, е нейната екосфера. Граници на екосферата са природни прегради като морета и планини или области, където околната среда се променя, например преходът "орна земя–пустиня". И така районът Европа–Близък изток е екосфера на бялата раса, Африка на юг от Сахара — на черната, Китай — на жълтата, и Индия — на дравидите. Всяка от основните раси и екосфери може да се разделили на подраси със съответни по-малки екосфери. По-важните подраси на бялата раса са: семити, населяващи Арабския полуостров; хамити — Африка, северно и източно от Сахара; индоевропейци — орната част на континентална Европа; и фини — северния горист пояс. Доколкото ни е известно, семитите, хамитите и фините са произлезли *in situ* от най-ранните следледникови обитатели на арабската, северноафриканската и северноевразийската екосфера. Но разселвайки се от своята източноевропейска родина, индоевропейците асимилирали най-малко още два народа: един на западния край на Средиземноморието и друг — в Мала Азия. Днешните представители на тези две групи (западносредиземноморската и кавказката) са баските в Пиренеите и грузинците в Кавказ, т.е. в интересуващия ни район съществуват шест групи, които може да приемем за автохтонни.

Преди да се спрем по-подробно на тези народи, трябва да кажем, че подрасата и расата се дефинират по различен начин. Наистина физическите особености на подрасата могат да се приемат за отличителен белег, но сходството е твърде голямо, за да можем само по него да определим със сигурност расовата принадлежност на даден индивид. Например по процента на русокосите можем да различим 100 скандинавци от 100 испанци, но не и 1 скандинавец от 1 испанец. Вероятно никога, дори и да разполагаме със съвършена генетична техника, няма да можем да посочим екосферата на групи, по-малки от 10 души. Подрасовите белези са характеристики на общността, не на индивида. Приемем ли веднъж, че става дума за класификация на човешки общности, няма причина да се ограничаваме с чисто физическите характеристики и можем да разглеждаме социалното поведение като класификационен белег. И въпреки че за повечето аспекти на социалното поведение нямаме адекватна система на описание, за езика тя не само съществува, но и има огромно количество поддаваща се на анализ информация. Изследването на езика ни позволява да съставим генетичното дърво на нашите подрасови общности. Както казва д-р Джонсън: “Езикът е родословието на нацията.”[1]

Нека разгледаме последователно със съответния лингвистичен коментар различните подраси. Семитите и хамитите са свързани родствено, но докато семитските езици образуват същинска група, понятието хамитски е по-скоро географско, тъй като основните представители на хамитската група са толкова близко до семитите, колкото и помежду си. Това е обяснимо, тъй като хамитската екосфера се дели естествено на три зони: Магреб (Мароко — Алжир — Тунис), Египет и Абисиния, всяка от които е равностойна на Арабия като популационен център. За целите на настоящото изследване е достатъчна само една група, тъй като историята на хамитите не е много забележителна. Това е още по-вярно за фините, чиято единствена роля е пасивно свиване. Остава ни една експанзионистична подраса — индоевропейската, и две малки — западносредиземноморската и кавказката, които са претопени от индоевропейците през ранните исторически времена.

Днес структурата и еволюцията на основните подраси не будят спорове, но нещата около западносредиземноморската и кавказката група не са така ясни. Оцелели представители на западносредиземноморската група са баските, чиято екосфера днес се ограничава в Западните Пиренеи. Географските названия и данните за кръвните групи сочат, че някога баските са заемали не само цяла Испания, но и част от Франция, наймалкото до р. Лоара на север и до р. Рона на изток. Това кореспондира с историческите сведения за иберите и въпреки че не можем да разчетем оскъдните надписи, останали от тях, логично е и обикновено се приема, че иберите са предци на баските.

В близост до р. Рона е областта Тоскана, населявана през първото хилядолетие пр.Хр. от единствения друг европейски народ, който можем да отнесем към западносредиземноморската група — етруските. Можем да разчетем етруските надписи, но не можем да анализираме достатъчно добре структурата на езика, за да установим родствените му връзки. Това, което със сигурност можем да кажем, е, че етруският език не спада към индоевропейските езици. Тази чисто негативна характеристика е единственото основание да поставим баските и етруските в една група като опозиция на индоевропейската.

Кавказката група е представена от повечето езици в задкавказкия район на бившия СССР. Най-известен сред тях е грузинският. Обикновено групата се приема за генетично стабилна, въпреки че някои от езиците с по-ограничено разпространение не са достатъчно добре изследвани. Без съмнение езикът, говорен в древното царство Ван, и най-вероятно езикът на хатитите, каситите и еламитите спадат към същата група. Що се отнася до шумерите, те не са нито семити, нито индоевропейци и докато чакаме резултатите от следващите изследвания е логично — по метода на отрицанието — да предположим, че те също принадлежат на кавказката група. Така, дори без шумерите, можем да получим представа за минималната територия, заемана от кавказците — от Източна Анатолия до западните покрайнини на Иранското плато.

Двата езика: баският и грузинският, са аглутиниращи, т.е. използват представки и наставки за образуване на склоненията за разлика от вътрешнофлективните езици като индоевропейските, при които промените стават вътре в думата. Може да се зададе въпросът: не спадат ли двата езика към една обща средиземноморско-кавказка група, пръсната през късния праисторически период при нахлуването на индоевропейците в различни точки по северното крайбрежие на Средиземно море? Най-лесно е да кажем, че не знаем. Но почти няма историк, готов да изостави проблема и да чака появата на нови доказателства, защото той е свързан с класическата загадка на древността — произхода на етруските.

Според самите етруски те са емигрирали в Тоскана от Западна Анатолия около 900 г. пр.Хр. Съвременното схващане не е единно, но общо взето привържениците на горното твърдение преобладават, като аргументите им са:

1) етруската традиция;

2) по-високата култура на етруските от тази на италийците през втората четвъртина на последното хилядолетие пр.Хр.;

3) културните особености на Етрурия от времето на желязната епоха, които напомнят за Егейско–Анатолийския регион;

4) наличието на етруски надписи на егейския остров Лемнос, чийто брой свидетелства, че това е бил езикът на островитяните.

---

[1] Все още, за съжаление, често се чуват изявления от рода: "Келтите са лингвистична група, а не раса." Строго погледнато, това е вярно, защото келтите наистина са подрасова група, но в смисъла, че те никога не са били географски и социално дефинирана популация, твърдението е несъмнено грешно.

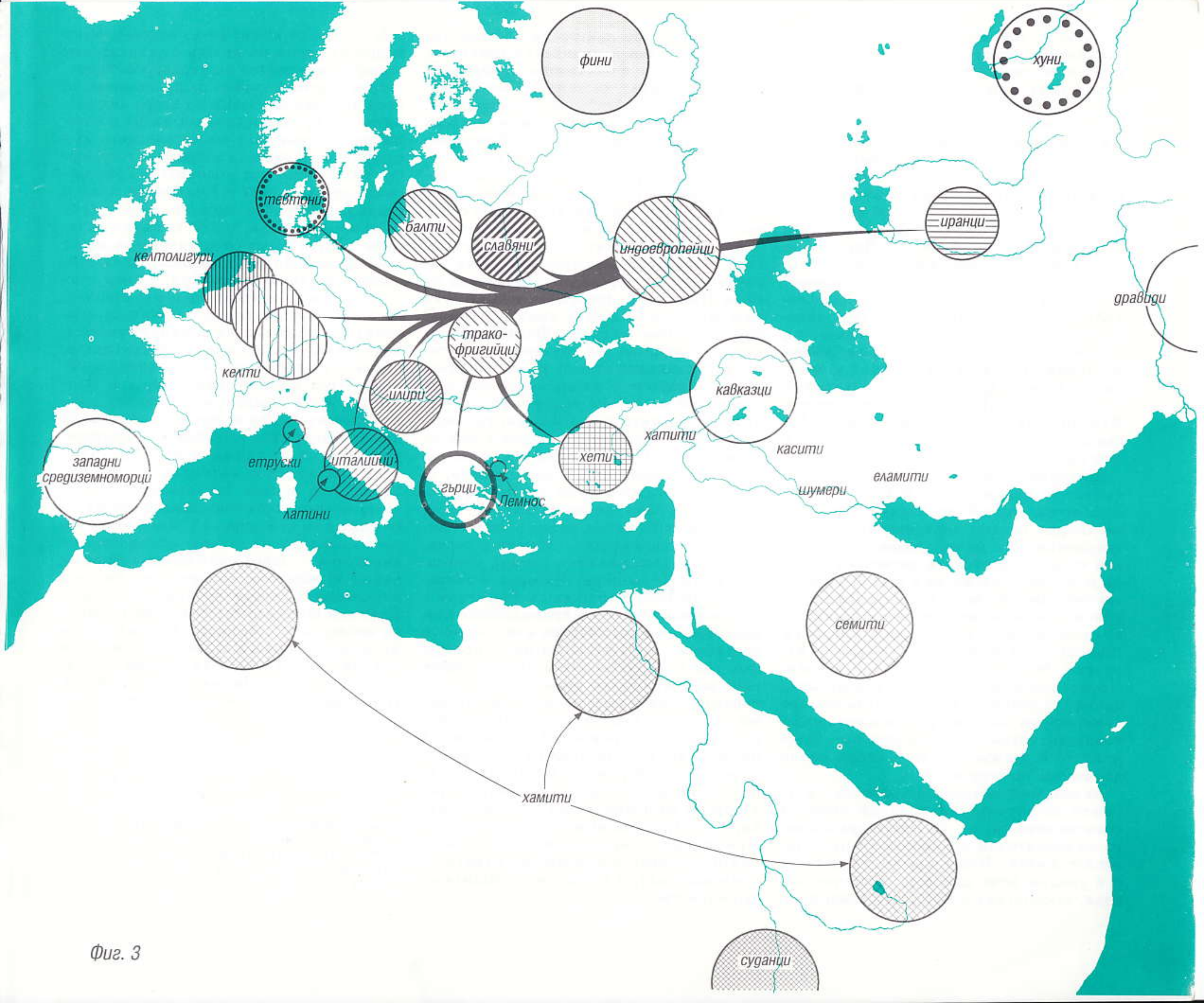
фини
хуни
тевтони
балти
славяни
индоевропейци
иранци
келтолигури
дравиди
трако-
фригийци
келти
кавказци
илири
хатити
касити
етруски
италийци
хети
западни
средиземноморци
гърци
Лемнос
еламити
шумери
латини
семити
хамити
суданци

Фиг. 3

Първите три аргумента нямат почти никаква стойност като доказателство. Етруските твърдели, че са лидийци, но лидийският език е индоевропейски, а и още в древността било установено, че двата езика се различават съществено. На легендата за произхода на етруските не бива да се гледа по-сериозно, отколкото на историята за троянските корени на римляните. Това е само един от многото митове, създадени, за да внушават респект към миналото на по-младите средиземноморски общества. Вярно е, че финикийците са емигрирали почти по същото време почти на същото разстояние. Но докато родината и мотивите на финикийците са били винаги известни, древните не са знаели нищо за етруските, а и до днес тези два въпроса остават пълна мистерия. По-високата култура и връзките с Егея са най-вероятно резултат от търговията с гърците, чиито интереси в Италия били съсредоточени главно в Тоскана поради находищата на желязо и мед на о-в Елба и в Етрурия.

По-трудно е да се оцени последният аргумент — надписите на остров Лемнос. Във всеки случай не бива да се отдава твърде голямо значение на подобни твърдения, ако не се познава добре даден език (за критската писменост *линеар Б*, преди Вентрис да я дешифрира, се знаеше само, че не е гръцка). Но ако се приеме, че наистина съществува езиково сходство, излиза, че един предгръцки език от Егея може да се свърже с етруския, без да имат генетична връзка. Просто той може да бъде някой от запазилите се езици на разгледаната по-горе хипотетична западносредиземноморско-кавказка група, т.е. последният аргумент не е доказателство в спора около произхода на етруските.

За мен миграционната хипотеза е вътрешно несъстоятелна и за да променя становището си, ще са необходими много по-убедителни аргументи от представените досега. Нещо повече, хипотезата е в упадък вече цял век. Отделни доводи, предлагани в миналото (например предполагаемото лингвистично сходство между етруския и лидийския език), бяха опровергани, а очакванията, породени от тях (че езикът на *линеар Б* ще се окаже "етрускоподобен"), не се оправдаха. Днес се смята, че предгръцките егейски езици са свързани с хетския. Безспорно е само едно: докато етруският език не бъде дешифриран напълно, всякаква полемика по въпроса е безсмислена.

За различните подраси в картите се използва различна щриховка. Хамитите и семитите са отбелязани с квадратчета, като за хамитите мрежата е по-гъста. За означаване на народите по долината на Бели Нил, които говорят судански и са междинно звено между хамити и негри, мрежата е още по-гъста. Фините са маркирани с точици. За грузинците и останалите кавказки етноси не се използва никакъв растер — избор, който има предимството да оставя недефинирани техните, често пъти доста неясни, граници. Индоевропейците се означават с наклонени линии. Когато подрасата се разрасне и в нея възникнат нови общности, за всяка от тях се въвежда нов растер. Този процес е илюстриран на фиг. 3. Растерите важат за целия атлас.[1] За два индоевропейски народа — латини и гърци, не се използва никакъв растер, очертани са само с граница. Изборът е направен по чисто естетически съображения и не означава, че те не принадлежат към индоевропейската подраса или пък че са родствени. Картите щяха да се претрупат, ако се щриховат огромните територии, за които става дума, а в случая с гърците един и същ растер едва ли щеше да е подходящ за означаване на Македонската империя в нейния разцвет и на гръцката колонизация на средиземноморското крайбрежие. В случая с гърците обаче използването на граница противоречи на принципа на политическите карти — граници имат само държавите. При гърците линията очертава територията с гръцко население и обхвата на елинския свят, а не означава политическо единство.

Може да се каже, че по отношение на подрасите тема на атласа е експанзията и диференциацията на индоевропейците. В този контекст трябва да припомним, че през първата половина на второ хилядолетие пр.Хр. иранската миграция е извела значителна част от населението вън от района, включен в избраната географска рамка. Част от иранците в Трансоксиана се разселили в Централна Азия и станали основното население на степта — природна среда, която те първи овладели. Друга група се придвижила на юг и нахлула в Индия, като завладяла най-напред долината на р. Инд, а след това — на р. Ганг. Именно от централноазиатските иранци хуните, тюрките и монголите — прототип на номадите от средните векове, се научили на скотовъдство, станало по-късно техен отличителен белег. През класическия период в Централна Азия доминирали иранците, които едва към края на периода започнали да отстъпват пред алтайците — подраса, състояща се от тюрки и монголи. (Хуните принадлежат към един от тези два народа, но поради отсъствието на достоверни лингвистични следи не може да се каже към кой точно.) Споменатата по-горе миграция на ю-ши е всъщност противопоток — завръщане на един ирански народ в родината на предците си след поражението, което им нанесли хуните. Един век по-късно група хунски племена ги последвала. За разглеждания в този атлас период това е първият и единствен случай, когато алтайски народи се появяват на запад. Линията, която ги разграничава, се състои от кръгчета.

---

[1] Те важат също и за "Атлас по История на Средните векове" със следните изключения: 1) единственият оцелял през средните векове трако-фригийски народ — арменците, са отбелязани със същия растер, както и иранците; и 2) тъй като хетите отдавна са изчезнали, техният растер се използва за русите, когато се налага да се разграничат от останалите славяни.

В предговора към "Атлас по История на Средните векове" има кратко предупреждение към читателя да не се предоверява на историческите карти, тъй като всяко историческо твърдение е субективно. Струва си да повторим това предупреждение и дори да го подчертаем, доколкото тук се разглеждат карти, отразяващи по-ранни, праисторически времена. С праисторията ние навлизаме в света на малкото факти и многото догадки, в света, където се разпореждат археолозите. Това е обезпокоително: докато разкопките са станали занаят, изискващ прецизност и къртовска работа, археологическата дискусия е колкото въпрос на търпимост, толкова и на дисциплина. Вместо да обменят хипотези, археолозите са склонни да изискват сляпо доверие, да не се вслушват в чуждото мнение и дори да се обвиняват в продажност.

Колкото повече предметът на археологическата дискусия ни отдалечава от по-старите и спокойни изследвания, толкова по-разгорещен и объркан става спорът. Затова за даден исторически период ситуацията е добра, когато новополучените данни, интерпретирани в духа на стандартната научна методика, се интегрират със съществуващите вече знания. Например картите от 14 до 230 г. сл.Хр., представящи разположението на римските легиони, са резултат на тежък, незабележим стогодишен археологически и епиграфски труд и също толкова задълбочена интерпретация. От друга страна, когато изследва праисторията, археологът е съвсем сам: той е този, който не само открива неписаното минало, но го разчита и го прави достъпно за всички. Той ни дава картината на живота в цялото му разнообразие: от металургията до социологията. Той има дни на вдъхновение и дни на мрачно настроение. Изобщо, археологът не е обичана личност.

Великите пионери, които водеха археологията отвъд границите на писаната история, са влагали значителни лични средства в разработването на избраните обекти. Крачейки уверено из своите владения, те надписвали всеки съд, на който се натъквали, като нещо важно и очаквали признание. Този маниер на всемогъщество и всезнание бил възприет от по-обикновените хора от по-студените климатични области: за голямо учудване детайлното описание на праисторически битки се оказало възможно, а при по-приповдигнато настроение — дори да се разкаже как Жената е създала Първия съд. Археологията била обявена за наука на боклуците, но веднага след изравянето им, боклуците били старателно описвани.

Поетическата волност неизбежно породила пуританска реакция в професията. Пуританите взели надмощие и последвала безмилостна чистка. Осъждали се не само спекулациите, но и се гледало с лошо око на всяка интелектуална дейност. Всеки нов красив или ценен предмет будел тревога у археолога от нов тип. Спасението било да се описват педантично по-скромните находки. Класификацията била разрешена, но се предпочитала подкласификацията, а опитите за синтез или интерпретация били посрещани с ледено мълчание. Като регулатор пуританството сигурно е полезно, но като постоянна позиция е излишно ограничение. Все пак главното основание да се изравят съдове е възстановяването на човешкото минало.

Обект на праисторията е всяка култура, която се характеризира с определен клас материални останки. Културата може да носи името на уникален предмет, на изключително богат на находки или много добре описан обект или на район, където подобни обекти се срещат често. Географското местоположение на дадена култура може да се нанесе на карта и чрез радиоизотопно датиране да се определи кога е възникнала и колко дълго е съществувала. Сега е лесно да се състави серия праисторически карти, показващи различните култури, аналогично на народите и държавите от историческите карти.[1] Сравнително лесно могат да се очертаят и границите на някои технологии като металургията и земеделието. Но какво да кажем за хората? Хората се местят. Как тогава да се реши дали изместването на една култура от друга говори за нашествие, или за промяна в модата?

Не сме толкова безпомощни, колкото твърдят пуританите. Например *Дунавската култура* — най-ранната неолитна култура в Централна Европа, има контакти с по-старите неолитни общества на Балканите върху сравнително малка територия, от което се съди, че носителите ѝ са били малобройни. Това недвусмислено говори за разселване, тъй като подвижното земеделие, развито от носителите ѝ, бързо би разпръснало всяко население, което го практикува. От друга страна, етническият принос на туземното население (дори да е било асимилирано, а не изтребено или прогонено) трябва да е бил незначителен, ако се вземе предвид фактът, че гъстотата на населението от неолита е била поне 10 пъти по-голяма от тази при мезолита. И като знаем, че носителите на *Дунавската култура* са били един народ и са останали такъв, преди

---

[1] Имената на културите и народите, определени по археологичен път, са дадени в курсив в текста и в сан-сериф — на картите. Техните граници не са прецизно очертани, тъй като териториите им често се припокриват и е трудно да се изобразят на карти в малък мащаб. Датирането е приблизително точно: с грешка от порядъка на десет процента за датите пр. Хр.; с около пет процента за ранния исторически период; и само с една година за Източното Средиземноморие след асирийското господство, а на запад след Пуническите войни.

В много книги точните дати за ранния исторически период са нагласени. Те са взети или от различни летописи, които предават относително точно последователността на събитията, но абсолютните дати са спорни, или от изчисленията на древни учени, чийто генеалогичен подход обаче не дава необходимата точност. Закръглявал съм дати от първия тип до най-близката петица или десятка, а за датите от втория тип просто съм посочвал, че са традиционни.

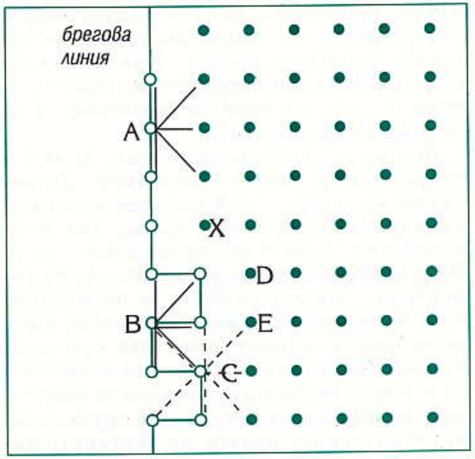

Фиг. 4. Модел на връзка между случайно разпределени общини по крайбрежието и във вътрешността на страната. На правата част на брега община A се свързва с 3 вътрешни и 2 крайбрежни общини. За община B връзките са предимно крайбрежни, а за C са вече в отношение 5:3 в полза на крайбрежните. Общини B и C спадат към крайбрежната екосфера. Ако се навлезе с една стъпка навътре в континенталната част, вътрешната община X ще се окаже свързана с крайбрежните общини, без тя самата да вижда морето.

да започне диференцирането им по области едно хилядолетие след като са се заселили в Централна Европа, е трудно да се освободим от мисълта, че тяхното разселване е създало индоевропейската родина, която от чисто лингвистични съображения трябва да обвържем приблизително със същия период и същата територия. Следователно *Дунавската култура* представя пристигането и установяването на индоевропейците в Централна Европа.

Главното възражение срещу такава хипотеза е, че тя не може да се провери. Когато събитията са много и са сложни, не е задължително най-простото обяснение да е и най-правилното. Уви, засега, освен по простота, не разполагаме с други критерии за оценка на подобни хипотези. Опитите да се намери някаква периодичност в езиковите промени (лексикостатистика) или да се определи генотипът на древните народи по скелетни останки (палеосерология) са неуспешни. И макар че времето на тези методи не е дошло, то очевидно наближава. Да се правят предположения, които още не могат да се докажат, е съвсем приемливо и за да се получи свързан разказ, тъй като целта на атласа е да ни покаже еволюцията на европейското и близкоизточното общество, аз съм прибягвал до такива хипотези толкова свободно, колкото е трябвало. От време на време в текста се срещат предупреждения по този въпрос, защото трябва да е съвсем ясно, че когато става дума за етноси, праисторията е хипотетична по дефиниция.

Като дял от биологичните науки историята трябва да се изразява на езика на математиката. Досега само сме налучквали пътя от повествователната история с нейните цветове и кризи, национални герои и персонифицирани нации към ерата на икономиката, показателите за добив на стомана и диаграмите с цените на селскостопанските стоки. Класическият свят не разбира новата терминология: на икономическите въпроси той обикновено отговаря с "не" или с "не знам". Вероятно историята на Стария свят няма да се промени, докато историята като цяло не премине на следващ етап. Предсказва го нарастващият интерес към социологията и въпреки че повечето съвременни социологични проучвания водят само до банални истини, казани на научен език, няма съмнение, че с времето ще се създаде език, който да описва човешките общества и взаимодействията между тях.

Това време още не е дошло, но може би си струва да се разгледат някои проблеми от историята на Стария свят по един по-обективен от общоприетия днес начин. Да вземем гърците. Вече говорихме за екосферите на расите и подрасите и определихме границите им като природни препятствия, които изолират населението, разположено от двете им страни. Разселването на гърците по крайбрежието преди 4-и век пр.Хр. е особен пример за екосфера, тъй като между хората от крайбрежието и обитателите на вътрешността няма физическа, а само социална бариера, която се дължи на разликата в начина им на живот.

Кои фактори обуславят еволюцията и разпространението на крайбрежните култури? Разумно е да предположим, че общностите са разпределени равномерно и си взаимодействат локално. От фиг. 4 се вижда, че на прав участък от морския бряг (горната част на диаграмата) броят на връзките между крайбрежните общности, от една страна, и броят на връзките между крайбрежните общности и общностите от вътрешността, от друга, са 2:3. Обратно, в долната половина на диаграмата, където бреговата линия е начупена, броят на крайбрежните общности се увеличава, връзките помежду им преобладават, а понякога дори са единствени. Този теоретичен анализ ни кара да мислим, че именно силно начупената брегова линия поражда социалната кохезия, необходима за трансформирането на крайбрежните общности в екосфера. На фиг. 5 е направен опит да се провери хипотезата, като се изследва начупеността на средиземноморския бряг. Върху картата се поставя прозрачен лист, разграфен като мрежа, и всяко квадратче, съдържащо елемент от бреговата линия, се оцветява в червено. След това се налага втори прозрачен лист с мрежа. Този път всеки квадрат, сред чиито най-близки съседи преобладават червените квадрати, се оцветява в синьо. Изображението от фиг. 5 се получава, след като се отстрани първият лист. Тази чисто географска манипулация отделя голям брой области. Най-голямата включва гръцкия полуостров, островите в Егейско море и Йония, като се разширява в североизточна посока до Босфора. Следващите най-близки такива области са крайбрежието на Южна Русия, Кипър, петата на Италия, Сицилия и Далмация. Първоначално гърците обитавали полуостровна Гърция и Егейските острови, след това — Кипър. В началото на последното хилядолетие пр.Хр. те завзели Йония, а след 8-и век пр.Хр. колонизирали Тракийския Боспор, устията на големите руски реки, Южен Крим и Кимерийския Боспор, петата и пръстите на Италия, Кампания и Сицилия. Две от посочените в теоретичния анализ области — Далмация и Северен Крим, никога не са били в гръцко владение. Иначе всичко останало съвпада учудващо добре.

Останалите, определени по този начин, области се намират предимно по Западното Средиземноморие, където по време на гръцката колонизация доминиращата морска сила са картагенците. И отново посочените от географския анализ места съвпадат доста добре с ранните картагенски центрове. Разбира се, групи, по-малки от четири квадрата, не бива да се вземат под внимание, въпреки че примерът с Масалия е интересен. Може би си заслужава да отбележим също, че единствените места в Левант и Египет, посочени като важни за крайбрежната култура, съвпадат приблизително както с местата, където в един ранен етап гърците са направили опит да се установят, така и с двата главни елински центъра — Антиохия и Александрия. Но методиката вече става малко съмнителна: толкова много неща са се случили в историята и толкова много от тях се дължат на гърците, че изборът на кой да е квадрат може да се оправдае.

Друго възможно възражение спрямо тази теза е, че тя не открива пионерите мореплаватели на Средиземноморския свят — финикийците. Все пак за дефиницията на крайбрежна екосфера е интересно не самото мореплаване, а взаимоотношенията, или по-скоро липсата им между крайбрежните общности и тези от вътрешността и докато и гърци и картагенци се различавали съществено по култура и език от народите, населяващи вътрешността, финикийците приличали на жителите на Сирия и Ливан.

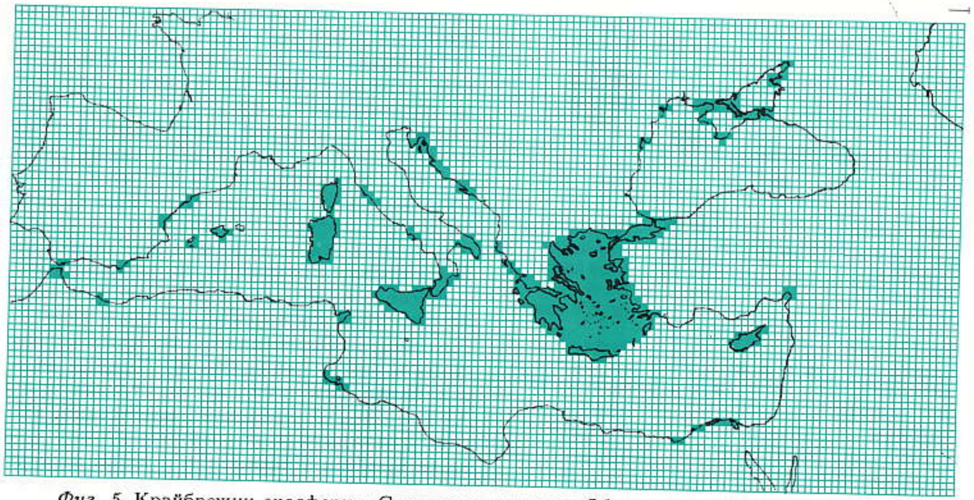

Фиг. 5. Крайбрежни екосфери в Средиземноморието. Обясненията са дадени в текста.

Както може да се очаква, най-голямата средиземноморска крайбрежна екосфера — централната гръцка зона, се оказала и най-стабилната. Всъщност тази етнически обособена гръцка област претърпя най-големи промени сравнително скоро — когато през 1922 г. йонийските гърци бяха експулсирани от турците.

Разбира се, между континенталните и крайбрежните народи съществуват конфликти, но те не излизат на повърхността, докато континенталните общества не се организират в централизирана държава. Едва тогава се формулират националните аспирации и се поражда стремежът към “естествени граници”. Обикновено се имат предвид добре изразени географски характеристики като реки, планински вериги, а най-добре морета. Понятието “естествена граница” се възприема много по-лесно от понятието “граница на екосфера”, а и веднъж достигната, естествената граница се опазва значително по-лесно. Няма нищо странно в това, че една от първите задачи, които всяка нова държава си поставя, е да отстрани всяка заплаха за суверенитета си по море.[1]

Обикновено развитието на държавното устройство се оценява по формите на управление, но, от друга страна, това затруднява количествената оценка на степента на централизация и е по-добре да се върнем към моделите на заселване. Размерът на една общност, принадлежаща към неорганизирана група от общности, не се отличава съществено от средния размер за общност в групата. В централизираната държава столицата привлича

---

[1] Повечето войни стават заради подобни конфликти. Самата речна долина е екосфера и от социална гледна точка не е естествено да се дели. Например още от римско време и двата бряга на р. Рейн се населяват от германци, но за французите естествената граница е талвегът на реката. Друга хомогенна германска област са Източните Алпи: южната граница според екологичния анализ минава в подножието на планината, докато за италианците естествената граница минава по билото.

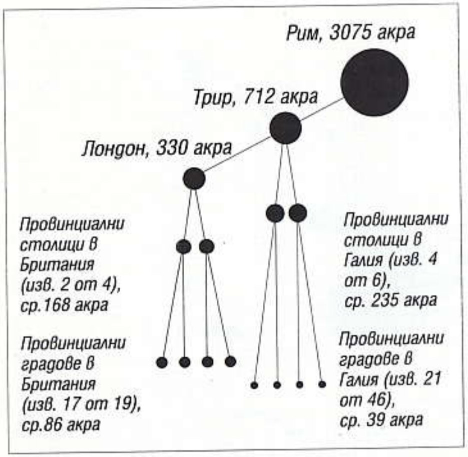
Рим, 3075 акра
Трир, 712 акра
Лондон, 330 акра
Провинциални столици в Британия (изв. 2 от 4), ср.168 акра
Провинциални градове в Британия (изв. 17 от 19), ср.86 акра
Провинциални столици в Галия (изв. 4 от 6), ср. 235 акра
Провинциални градове в Галия (изв. 21 от 46), ср. 39 акра

Фиг. 6. Административна йерархия и площ на цитаделата на градове в римските провинции Британия и Галия. Крепостите са предимно от III в. По-големите средни стойности за градовете в Британия в сравнение с тези във Франция най-вероятно отразяват факта, че британските данни са за по-ранен период (началото, а не края на III в.), а е известно, че градовете по римско време почти не са нараствали. Използвано е провинциалното делене от IV в.

допълнително население, което обслужва администрацията. Съответно може да се очаква, че размерът на метрополията (в археологията това означава площ) в централизираната държава е няколко пъти по-голям от размера на най-голямата от съставящите я общности.[1] През фригийския период йонийците живеели в мир с народите от вътрешността на Анатолия, но отношенията им започнали да се влошават след създаването на лидийската монархия. Археологическите доказателства са оскъдни, но по всичко личи, че площта на Гордион — столицата на фригийското царство, е била само около 25 акра, което е типично за селищата от ранната желязна епоха, докато Сарди — лидийската метрополия, е била поне десетина пъти по-голяма. Тази оценка се съгласува с мнението на историците, че лидийската държава е била много по-добре организирана.

Твърдението, че администрацията е тази, която прави столицата и определя големината ѝ, опростява твърде много нещата и е вярно единствено, когато метрополията е натрапена, както Лондон от римляните. През първото хилядолетие сл.Хр. Британия е била смесица от общности с големината на графство и въпреки че за римляните островът бил отделна провинция, за местното население това не било така. Затова краят на римското господство е и край на метрополията. Формирането на национално самосъзнание става бавно. Лондон възстановява особения си статут едва през XI век след норманското нашествие, когато столицата и кралството се установили трайно. Държавата е нещо повече от администрация, кралството — повече от кралски двор, столицата — повече от присъствието на тези институции: самото разрастване на метрополията е част от измененията в обществото, които формират националната идентичност.

Изобщо големината на една метрополия зависи от такива фактори като: сфера на влияние, релеф, комуникации, гъстота на населението, както и от общото ниво на обществено, икономическо и технологично развитие през съответния период. Очевидно е, че взаимодействието между различните фактори е сложно и при сегашните ни знания се поддава трудно на описание, но наличието на сфера на влияние, дори модифицирано от останалите фактори в хипотетичното уравнение, е интересно. Тъй като уравнението описва стабилно състояние, а историческите процеси са динамични, метрополия, която не се уравновесява от друга сфера на влияние, е експанзивна, а район, който съдържа много градове-метрополии, ще се разкъсва от продължителни и на пръв поглед необясними войни. Примери за такова поведение са Атина и Гърция от класическия период, Венеция и Северна Италия от Късното средновековие. Ако историкът приеме тази идея, той не би трябвало да се пита: "Как е завладяла Атина цяла империя?", а по-скоро: "Защо населението на Атина през предимперския период се е увеличавало толкова бързо?" Вероятно нещата ще станат по-ясни, когато разберем защо човек предпочита градската пред селската беднотия, защо притегателната сила на големите градове е по-голяма от всяка икономическа изгода, защо спонсорираните имиграционни програми не могат да се справят с градската безработица. Може би тайната на неизтощимия стремеж към величие на Рим се крие в копторите на Калкута.

Като се изключат планините, всички споменати в книгата географски имена са нанесени на картата на 3-та страница на корицата. Планините заслужават специално внимание поради очевидната им роля на естествени прегради. Най-простият и убедителен пример за планини-граници са Пиренеите и Алпите, които частично затварят Пиренейския и Апенинския полуостров. По-малки планински вериги изолират Бохемия, а Карпатите са естествената източна граница на Унгария. Някои по-високи вериги играят по-незначителна роля: основната карта на

---

[1] Размерът на застроената площ може да се оцени точно само когато разкопките са почти завършени. В повечето случаи цитираните цифри се отнасят до площта, затворена в крепостните стени. Топографията често променя контура на стените и в отделни случаи данните могат да ни подведат. Освен това формата на укрепленията се мени — гърците предпочитали разстоянието между крепостните стени и града да е по-голямо, докато римляните — обратното, така че е безсмислено да се сравняват площи, оградени по различно време. Все пак логично е да се търси корелация между размера на укрепената площ и броя на обитателите ѝ, което до известна степен се потвърждава, когато се сравняват размерите и административният ранг на селищата от римско време (вж. фиг. 6).

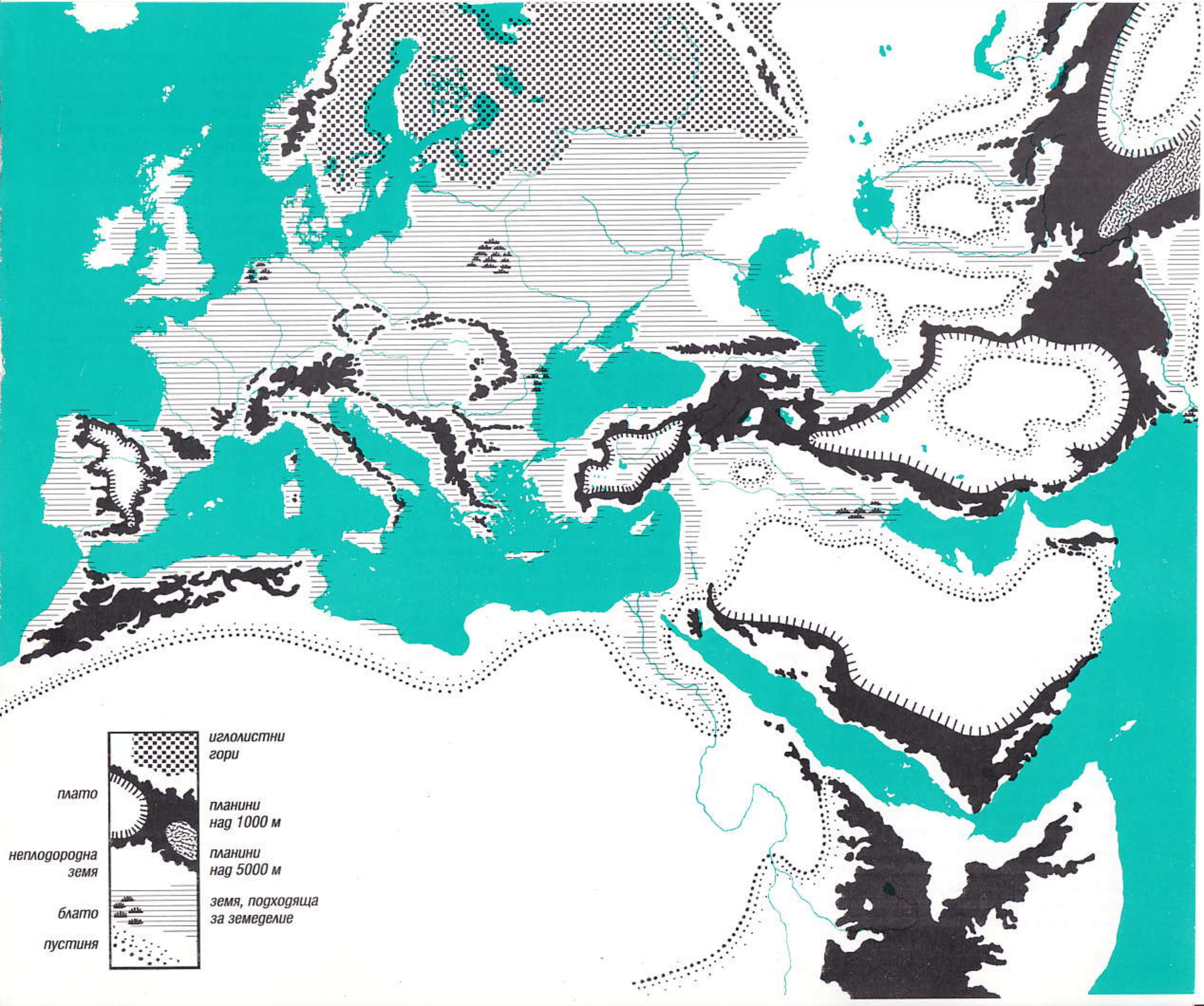
иглолистни гори
плато
планини над 1000 м
неплодородна земя
планини над 5000 м
блато
земя, подходяща за земеделие
пустиня

атласа повтаря границата на Сахара и Атласките планини не са от голямо значение, защото доминиращият фактор в района е пустинята. Но в Азия планините правят историята и тъй като имената им са по-непознати, може би е редно да се запознаем бегло с тях (вж. фиг. 7). Ако тръгнем от Турция, пред нас ще е Анатолийското плато, следва Високото арменско плато, а на изток от него е Иранското плато, чийто западен край — планинската верига Загрос, виси над Месопотамия. Голямата солена пустиня (Дащ-е-лут) заема по-голямата част от източната половина на Иранското плато. Ако тръгнем по перпендикуляра, издигнат от центъра на Иранското плато, към горния край на картата вляво от планинската зона на централна Азия (компасът сочи север–изток, защото линията север–юг минава косо през горния десен ъгъл на картата), ще видим: северния край на Иранското плато; Каракум (Черната пустиня); р. Окс (Амударя); Къзълкум (Червената пустиня); р. Яксарт (Сърдаря); нова пустинна зона; езерото Балхаш и L-образната блатиста делта на р. Или. Оттук на още 2800 км в същата посока (която вече е изток) се намира Пекин. Това горе-долу е колкото разстоянието от Балхаш до Черно море.

А сега да се върнем на Иранското плато и да прекосим десния му край, за да стигнем до средното течение на р. Инд. Пътят ни минава през Боланския проход в Сюлеймановата планина, през който саките нахлули в Индия през първи век пр.Хр. Повечето от нашествията на субконтинента са ставали през съседния Хайбарски проход между долината на р. Окс в горното ѝ течение (провинция Бактрия) и долината на р. Кабул — приток на Инд. Град Кабул е на еднакво разстояние от Окс и Инд и е разположен на билото на високия 5000 метра Централноазиатски масив, където се срещат Хиндукуш, индийският дял на Хималаите и веригата Кунлун, която гледа към овалното плато в горния десен ъгъл на картата. На изток Хималаите и Кунлун се разклоняват, оформяйки Тибетското плато (не е показано на картата). Десният край на овалното плато — Таримската падина, опира във веригата Кунлун. В платото може да се проникне или от Бактрия, или от Ферганската долина (горното течение на р. Яксарт) през памирските проходи. Пътят Памир–Таримска падина води до Китай и в древността е бил известен като "пътя на коприната". Отляво Таримската падина се огражда от Тян Шан (Небесните планини). По по-ниската (западната) част на Тян Шан минава границата между руски и китайски Туркестан — известен също като Синдзян — наименование, използвано понякога и за означаване на Таримската падина, въпреки че включва доста по-голям район.

Ако тръгнем от Тян Шан и вървим към Иранското плато, но този път през планинската зона, ще минем през: Памирския планински възел, Хиндукуш, Афганистанския планински възел и най-накрая през Сюлеймановата планина — източната граница на Иранското плато.

На всички карти (с изключение на първите три) от атласа очертанието на бреговата линия отговаря на съвременното ѝ състояние. Много исторически атласи показват Персийския залив през хилядолетията, предшестващи Християнската ера, навътре в долната част на Ирак, което се обяснява с хипотезата, че наносите от Тигър и Ефрат водят до постепенно напредване на брега. Днес географите отхвърлят този възглед. Смята се, че под действие на собствената си тежест наносите пропадат надолу и бреговата линия не се променя. Този аргумент е валиден за всички речни делти, включително на Нил и Инд, поради липса на факти, доказващи противното. Единствените промени на бреговата линия, отразени в картите, са свързани с последния ледников период, довел до общо спадане на морското равнище и до някои локални деформации. Покритите с ледници земи пропаднали под колосалното си тегло, докато пластовете по периферията им се издигнали компенсаторно, но значително по-малко. С отдръпването на ледовете освободеният терен започнал да се издига, но възстановителният процес протича толкова бавно, че районите на най-голяма депресия — Шотландия и средната част на Балтика, не са завършили издигането си и до днес. Затова при образуването си Балтийско море било по-голямо, отколкото е днес. И обратно, когато съвременното морско ниво било достигнато (около 5500 г. пр.Хр.), "Северната морска земя" била залята и се образувал Ламаншът. По-бавното слягане на краищата довело до образуването на плитчината Догер Банк, а днешното състояние на английския и холандския бряг на места зависи буквално от няколко клафтера* вода.

Тази книга няма претенции да бъде научно изследване. Материалите почти изцяло са събрани от вторични източници, но и това е достатъчно трудоемка работа.

Признателен съм на тези, които поддържаха ентусиазма ми, и особено на Питър Фисън, който многократно ме е окуражавал. Забележките му по текста бяха толкова ценни за книгата, колкото приятелството му за мен. Много ми помогнаха и насърчителните думи на брат ми Брайън Макиведи, секретарският талант на Кейт Маккинон Уд, Стефани Томпсън и Джийн Пейн и всестранната и съществена помощ на жена ми.

---

*1 клафтер = 6 фута = 182 см. — *Бел. прев.*

Атлас

50 000 пр.Хр.

Понятието "маймуночовек", с което се означава междинното звено в еволюцията на човека, спокойно може да се отнесе към австралопитека, който обитавал Африка, южно от Сахара, преди повече от един милион години. Той бил достатъчно умен и обработвал камъка така, че да се получи режещ ръб, но не познавал огъня. От австралопитека произлязъл човекът — *Homo erectus.* Той ползвал огън, а сечивата му били грижливо издялани и специализирани. С мозък, едва достигащ две трети от нашия, той създал основните елементи на бита през палеолита, успял да се измъкне от африканския си *cul-de-sac** и се разселил по целия Стар свят. Появата на *Homo sapiens* (преди около 150 000 г.) не се свързва с някакви значителни събития, но очевидно той мислел по-бързо от примитивните хора и демонстрирал превъзходството си, като ги преследвал за плячка. И ако доказателствата за нашия произход са оскъдни, можем да благодарим за това на прародителите си, които най-вероятно са изяли повечето от тях.

През плейстоцена — географски термин, използван за последните 2 000 000 години, климатът на земята се е променял бавно — от топъл към студен, и обратно.[1] При всяко застудяване ледниците, които обикновено се задържали по най-високите и най-студени места, се спускали надолу и се сливали, образувайки ледена покривка, подобна на тази, която днес покрива Гренландия. През всяка от четирите ледникови ери на плейстоцена голяма част от Северна Европа била покрита с лед. Пò на юг — в Хималаите и Алпите, лятото било достатъчно дълго, за да предотврати сливането на ледниците в низините. В тези райони климатът останал поносим. Но като цяло температурите били по-ниски, изпарението — по-слабо, и езерата — по-големи. За Аралско и Каспийско море ефектът се усилвал не само от притока на води от топящите се ледници, но и от това, че реките в Северна Русия сменили посоката на течението си, тъй като нормалният им излаз бил затворен от ледовете. Така се образувала Аралокаспийската система, която се оттичала в Черно море. Блокирането на огромни количества вода в ледниците довело до спадане на морското ниво под нивото на Дарданелите и Черно море се превърнало в сладководно езеро.

Вероятно Човекът (*Homo sapiens*) се е появил през последния междуледников период. През ранната фаза на последното заледяване (Вюрм, 60–50 000 г. пр.Хр.) Европа и Близкият изток, доколкото ни е известно, били населени предимно с неандерталци — изчезнала вече раса на *Homo sapiens.*[2] За обичаите им се знае малко: живеели са в пещери и са се препитавали от лов. Намерени са останки от култови церемонии към мечка, а начинът, по който понякога погребвали мъртвците си, говори за вяра в задгробен живот.

Картата е от последната ледникова ера, когато ледниците са били най-големи (Вюрм, първи максимум). Морето, съответно, е на най-ниското си ниво — стотина метра под днешното. Находките със скелетен материал от неандерталци са отбелязани с кръстче. Не всички открития са от първия вюрмски максимум, но няма нито едно преди началото му. От друга страна се знае, че неандерталският човек е изчезнал в края на Вюрм. Останки от неандерталци и характерните за тях кремъчни сечива в *Мустерски* стил са намерени пръснати по целия показан на картата район, но тъй като няма находки извън него, може да се приеме, че през ледниковия период Европа и Близкият изток са екосфера на неандерталеца.

---

* затворено пространство (*фр.*) — *Бел. прев.*

[1] Все още няма достатъчно убедително обяснение за нестабилността на климата през плейстоцена. Вероятно тя е свързана с постоянното спадане на морското ниво в резултат на промените, съпътстващи движението на континенталните плочи. Трябва да разграничаваме това постепенно спадане от промените, предизвикани от самите ледници.

[2] Черепът на неандерталеца може да се различи от пръв поглед. Тази явна разлика, която не се забелязва между съвременните раси, кара антрополозите да го изключат от вида *sapiens*, а и творчеството, проявено при реконструирането му, я е увеличило още повече. Косматото животно, което наднича от богато илюстрираните книги, едва ли е човекоподобно. Истината обаче е, че не знаем колко окосмен е бил неандерталецът и въпреки че веждите му несъмнено са били гъсти и са започвали от челото, мозъкът му е бил толкова голям, колкото и нашият, а стойката — също толкова изправена. Днес по-често се класифицира като *Homo sapiens* (неандерталска версия), отколкото като *Homo Neandertalensis.*

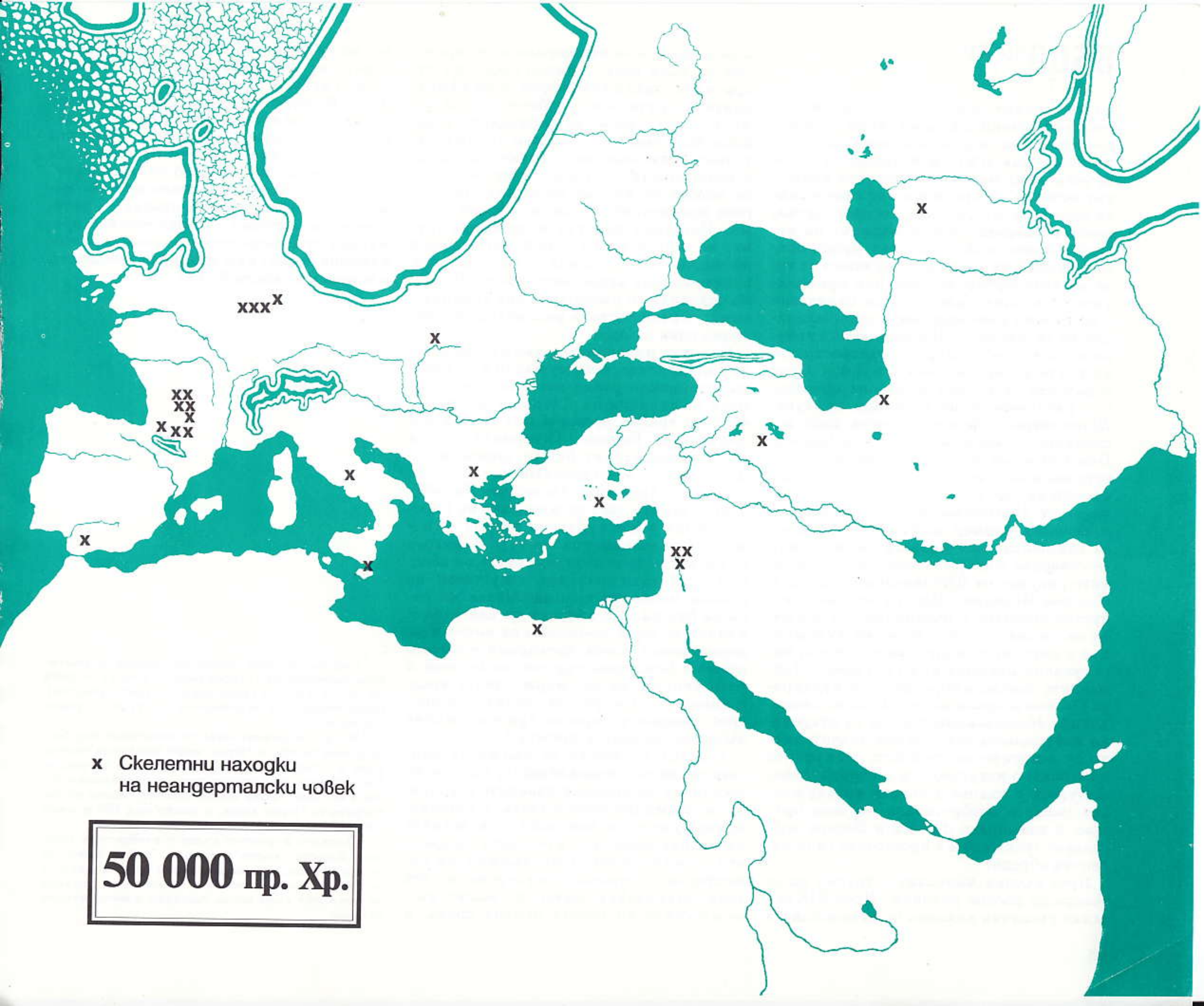

x Скелетни находки
на неандерталски човек

50 000 пр. Хр.

8500 пр.Хр.

Съвременният човек (*Homo sapiens sapiens*) се появил в Европа скоро след като вюрмската ледена покривка започнала бавно, макар и не навсякъде, да се отдръпва. Още много хилядолетия климатът оставал субарктичен със съответната фауна: мамут, космат носорог, мечка, бизон и северен елен, а животът на пещерен ловец, който човекът продължавал да води, не се отличавал много от този на неандерталеца. Все пак артефактите от късния палеолит[1] се отличават с по-голямо разнообразие и специализация от сечивата от *Мустерската* култура и са много по-широко разпространени както в Европа, така и в Азия. Сред образците от късния палеолит археологът различава цяла поредица култури: *Шателперон, Ориняк, Гравет*, като последната се запазва в Източна Европа, Близкия изток и Северна Африка до десето хилядолетие, но в Западна Европа е изместена още през петнадесето хилядолетие от *Мадленската.* Тази култура е любопитен пример за пълна зависимост от един-единствен биологичен източник — северния елен, и е известна с пещерните рисунки от Югозападна Франция и Северна Испания. Изобразителното изкуство вероятно е възникнало от магията на уподобяването: може би художникът е вярвал, че получава власт над нарисувания предмет или ситуация. Найранните запазени образци са от културата *Ориняк* и приличат по-скоро на схеми, докато *Мадленските* творби са откровено натуралистични. Освен значителната си естетическа стойност, по-късното палеолитно изкуство е и информативно: фигурите с лъкове и стрели потвърждават ранното изобретяване на това оръжие, а каменните фалоси и Венери подсказват трогателни в простотата си религиозни обреди.

През късния палеолит е трудно да се говори за расови разлики. През XIX век всяка скелетна находка била описвана и моментално класифицирана като прототип на нова раса. Когато броят на откритията станал двуцифрен, класификацията се срутила под собствената си тежест. Днес знаем, че вариациите в дадена популация са толкова големи, че точното описание на отделния индивид е безпредметно. Това е още по-вярно за човека от късния палеолит, при когото измененията са били особено големи. Наистина животът в затворени групи, не по-големи от семейство, е водел до подчертаване на някои наследствени белези поради кръвосмешението. Подобна ситуация се наблюдава при горилите, чиито черепи често се различават изумително един от друг.

Късният палеолит продължил до девето хилядолетие, когато, макар и за кратко, настъпило рязко затопляне на климата (осцилация на Алерьод), което довело до трайна промяна във флората и фауната на Европа. Северният елен и къснопалеолитният бит се запазили само в близост до отдръпващата се ледена покривка[2] (култура *Аренсбург–Лингби*), а по-голямата част от жителите на Европа влезли в нов културен период — мезолит (среднокаменна епоха). Понякога се казва, че през мезолита светът е обеднял, тъй като отсъства изкуството на късния палеолит и романтиката на лова на бизони. Но въпреки че най-едрата плячка не била по-голяма от елена и че мезолитният човек прекарвал повечето време в безславно търсене на охлюви и голи семена, за да свърже двата края, сечивата му говорят за значителен прогрес: например дървени триони с малки зъбци от обработен кремък.[3]

Успехът на човека се дължи на липсата на тясна специализация, на способността му да променя навиците и храната си според обстоятелствата. Създания, които чудесно се вписвали в екологията на ледниковата ера, изчезнали заедно с нея, докато човекът продължил да съществува — отначало неуверено, а след това, откривайки малко по малко възможностите на новата околна среда, и все по-уверено. През девето хилядолетие хората от долината по горното течение на р. Тигър, а през осмото — палестинците (*Натуфийска* култура), допълвали оскъдната си храна с дива пшеница. Кремъчните сърпове, хаваните и чукчетата не показват нищо повече от това и да се говори за "зараждащо се земеделие" е по-скоро сковаваща теология. Но моментът на решителната стъпка — засяването на растения, с която човекът преминава от събирането на храна (среднокаменна епоха) към неолитно земеделие, е всъщност съвсем близо.

---

[1] Спрямо първия вюрмски ледников максимум палеолитът (старокаменна епоха) се дели на ранен и късен (разглеждан стратиграфски); разделящата ги *Мустерска* култура е среден палеолит.

[2] Когато морското ниво се издигнало над босфорския шелф, в Черно море навлязла солена вода и сладководните му обитатели загинали. Разлагането на организмите от ледниковия период все още трови по-дълбоките слоеве на затвореното Черно море, в което под 150 м няма живот.

[3] Лодката вероятно също е изобретена тогава. Кучето, което страдало, както може да се предположи, от изчезването на плячката си почти толкова, колкото и човекът, се появява за пръв път като негов съжител в мезолитните станове.

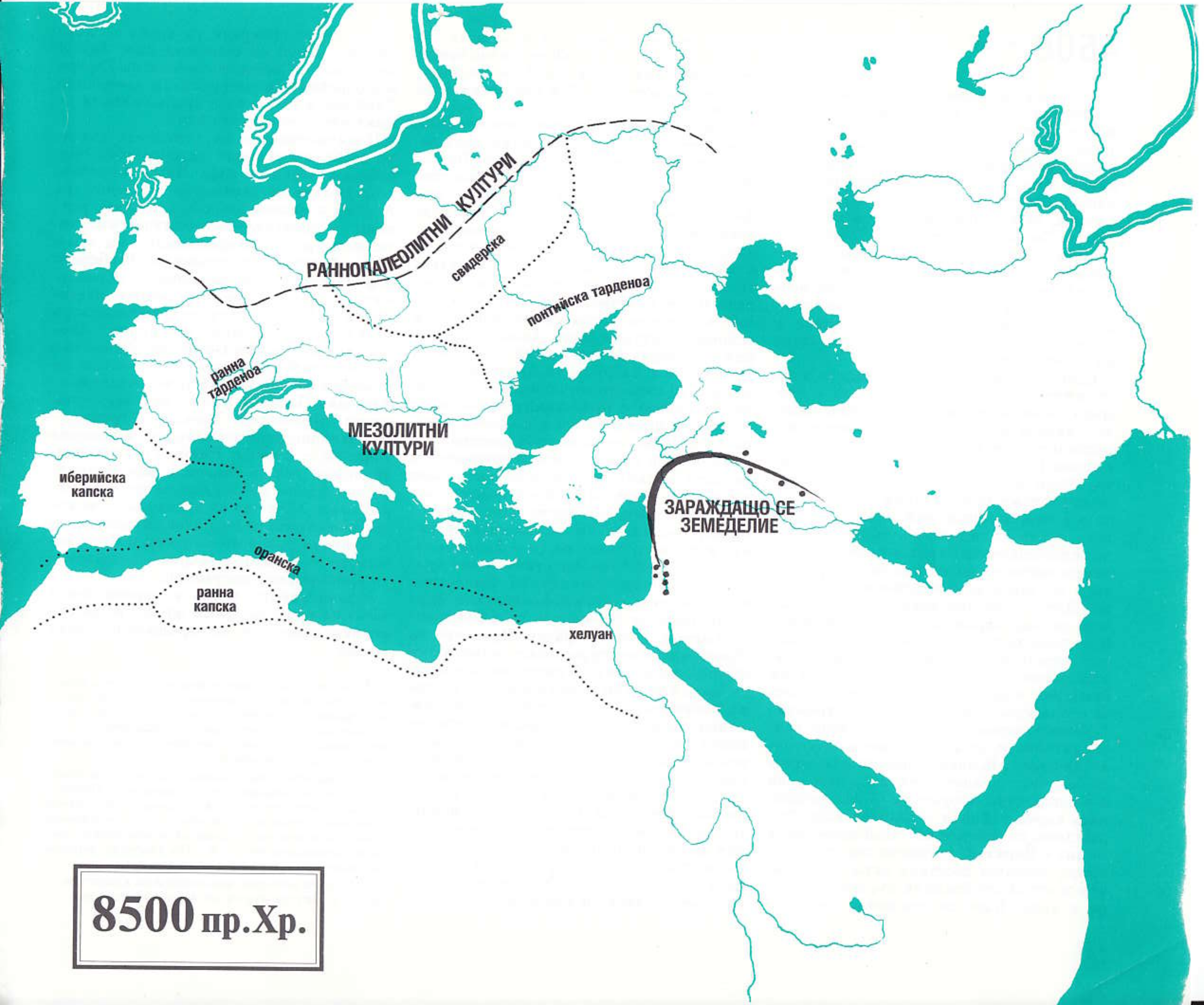
РАННОПАЛЕОЛИТНИ КУЛТУРИ
свидерска
понтийска тарденоа
ранна тарденоа
МЕЗОЛИТНИ КУЛТУРИ
иберийска капска
оранска
ранна капска
хелуан
ЗАРАЖДАЩО СЕ ЗЕМЕДЕЛИЕ
8500 пр.Хр.

4500 пр.Хр.

Преходът към неолитен начин на живот е повратен момент в общественото и икономическото развитие на човека и по значение е сравним с промишлената и научната революция от XIX–XX век. Разликата между временното мезолитно селище и селото от неолита е толкова шокираща, че с основание можем да говорим за “неолитна революция”. Подобно на модерните технологии, които навлизат най-драматично в изостаналите страни, възникналият в Близкия изток неолитен бит е изглеждал “свръхреволюционен” за мезолитна Европа, Африка и Азия, когато вече в развита форма се разпространил в тях.

Нововъведенията през неолита са много: култивирането на пшеницата и ечемика, одомашняването на козата, овцата, свинята и едрия рогат добитък; използването на керамични съдове и полирани (за разлика от дяланите) сечива. Може да се очаква, че колкото повече научаваме за преходния период, който в Близкия изток най-вероятно е бил през седмо хилядолетие, толкова повече революционният скок в развитието на земеделието и занаятите ще се размива в постепенни и неравномерни стъпки. Днес е описана адекватно само фазата между зараждащото се земеделие през осмо хилядолетие и напълно развитото неолитно стопанство от шесто хилядолетие. Тази фаза, която по всички критерии подсказва наличие на неолитно стопанство, е наречена малко тромаво “предкерамичен неолит”, тъй като най-убедителните за археологията артефакти липсват[1]. Всички отнесени към предкерамичния неолит обекти са намерени в плодородния полумесец — на предишната карта районът е означен като “зараждащо се земеделие”. Най-известният от тях е Йерихон, укрепено със стени селище, заемащо десетина акра земя, чиито жители отглеждали зърнени култури и кози. Като се изключат укрепленията, свидетелстващи за нивото на социална организация (най-вероятно преди халколита), разкопките в Йерихон дадоха “липсващото звено” в еволюцията на Близкия изток.

Към шесто хилядолетие неолитът се разпространил от плодородния полумесец през Анатолия до Балканите. По същото време първите неолитни общества в Близкия изток влезли в нова културна фаза, известна като халколит, или меднокаменна епоха.[2] Тъй като медните руди се различават лесно по цвят и се топят в обикновена грънчарска пещ, откритието не е било нито много забележително, нито много полезно. През ранния халколит в Близкия изток се обособили три основни културни зони: *Халафска* в Сирия и Северна Месопотамия, *Гасулска* в Палестина и *Хаджилар* в Анатолия. Техниката на характерно оцветените халколитни съдове е възникнала очевидно в Анатолия през неолита и е подобрен вариант на класическото грънчарство.

Цели 2000 години след откриването ѝ медната металургия била позната само в Близкия изток. През по-голямата част от този период — шесто–пето хилядолетие, границата на неолитните техники, изглежда, също не се е променила. Но около 4500 г. пр.Хр. станали два културни пробива: единият, от Палестина към Египет и северноафриканския бряг и, другият, от Балканите към Централна Европа. Бързото разпространение на *Дунавската* култура може лесно да се обясни: носителите ѝ подготвяли нивите си, като изгаряли естествената растителна покривка, и ги използвали само няколко години, докато давали богата реколта. Затова, макар и представители на неолитния бит, те били по-подвижни от някои мезолитни популации, които водели заседнал живот край богатите на молюски брегове на Балтика и Испания. Носителите на културата *Ертеболе* в Дания и някои други мезолитни групи в близост до източната граница на неолитната зона усвоили от *Дунавската* култура грънчарството и каменоделството, но си останали събирачи на храна — компромис, който ги определя като “преднеолитни”. В останалата част на Европа малобройните и разпръснати популации *Тарденоа* и *Маглемозе* продължавали да имат чисто мезолитен бит.

Практикуването на земеделие създало стабилни условия за подрасово обособяване в бялата раса. Няма съмнение, че семитите са коренното население на Арабия и независимо дали техните роднини — хамитите, са неолитни емигранти, или просто са преминали към земеделие (второто се отнася до берберите поради явната приемственост в обработката на камък при мезолитните и неолитните *Капски* култури), господството им в Северна Африка е безспорно.[3] Аналогично културата *Старчево-Дунавска* е индоевропейска. Освен това можем да приемем, че районът Източна Анатолия–Армения–Западен Иран е населен с кавказци, мезолитна Западна Европа — със западносредиземноморци, и Северна Евразия — с фини. Разбира се, границите между тях са спорни и щрихованите площи трябва да се разглеждат като минимални. Може да се предполага, че индоевропейците са населявали също преднеолитния район на Балтика и Егея, хамитите — Алжир и Мароко, а семитите — плодородния полумесец.

Клиновидното петно в горния десен ъгъл на картата, което ще се среща във всички карти, е Централноазиатският масив.

---

[1] Използвайки кожени мехове, плетени кошове (които не са се запазили) и полирани каменни съдове (оцелели), хората, изглежда, са се справяли добре през седмо хилядолетие. Съдовете имат по-голямо значение за археолозите, отколкото за потребителите си.

[2] В старите класификации бронзовата епоха се нарежда веднага след каменната. Понякога халколитните култури се срещат като ранна бронзова епоха, но в металургично отношение това е неправилно. Терминът медна епоха също не е задоволителен, тъй като камъкът запазва значението си на материал за сечива.

[3] Същата алтернатива важи и за кушитите — друга хамитска група от Африканския рог.

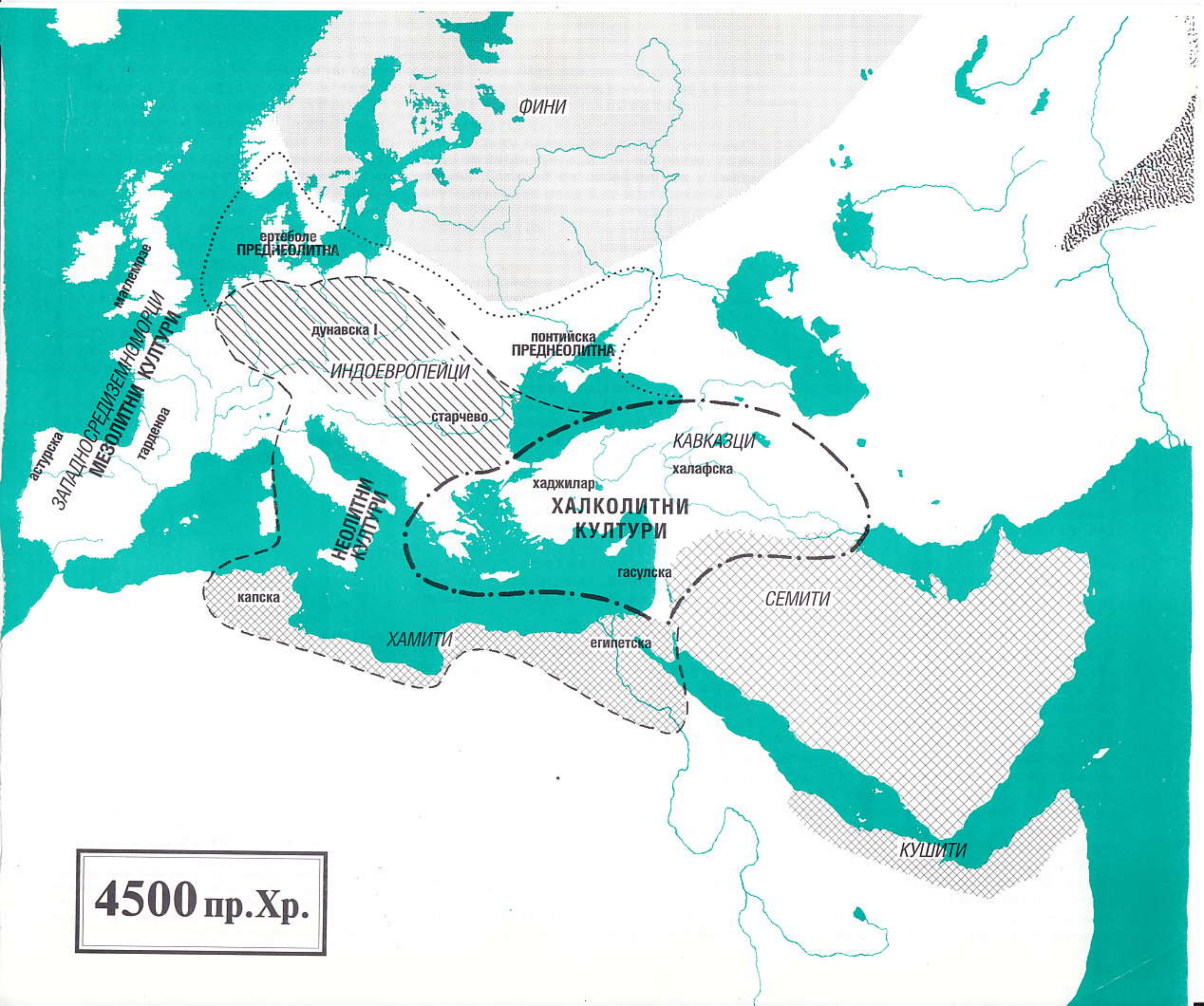
ФИНИ
ертеболе
ПРЕДНЕОЛИТНА
матлемозе
ЗАПАДНОСРЕДИЗЕМНОМОРЦИ
МЕЗОЛИТНИ КУЛТУРИ
тарденоа
астурска
дунавска I
ИНДОЕВРОПЕЙЦИ
старчево
понтийска
ПРЕДНЕОЛИТНА
КАВКАЗЦИ
халафска
хаджилар
ХАЛКОЛИТНИ
КУЛТУРИ
НЕОЛИТНИ
КУЛТУРИ
гасулска
капска
СЕМИТИ
ХАМИТИ
египетска
КУШИТИ
4500 пр.Хр.

2750 пр.Хр.

Навсякъде, където били въведени, неолитните земеделски техники предизвиквали съществен количествен скок в населението, който, разбира се, бил най-голям там, където земята била най-плодородна. В края на четвърто хилядолетие гъстотата на населението в Долна Месопотамия достигнала границата, след която селата прерастват в градове. Това било начало на друг скок, този път в организацията на обществото. Тъй като свръхпродукцията на едно-единствено село е малка и несигурна, за да се осигури поминък на занаятчиите, е необходимо да се обединят ресурсите на много села. Това количествено натрупване лежи в основата на качествената разлика между хомогенното селско общество от дребни собственици и професионално диференцирания град. Това е времето, когато се поставя началото на урбанизацията, която, грубо казано, е синоним на цивилизацията. Тези процеси, както и зараждането на търговията и писмеността, са отразени на картата на с. 27, докато картата на следващата страница се отнася само до политическите и технологичните им последици.

Кривата на просперитета на Месопотамия тръгва нагоре в средата на четвърто хилядолетие с появата на културата *Ел Обеид*, която постепенно се разпространила от югоизточната към северната третина на плодородния полумесец. Въпреки че все още били селяни, носителите на *Ел Обеид* се оказали способни и на по-мащабни проекти — първите известни храмове са построени от тях. Тези жители на Долна Месопотамия (на юг, по долното течение на реката) са всъщност шумерите от следващия период — *Урук* (в края на четвърто хилядолетие) — Златния век за разкопките в Месопотамия. В една или друга степен всички археологично получени знания са косвени и несигурни, но предположението, че шумерите от Урук са притежавали писменост, не буди никакво съмнение. Що се отнася до други две постижения — изобретяването на колелото (в началото използвано най-вече като грънчарски инструмент, а през следващия етап — първите династии — и в превозните средства) и откриването на бронза[1], нещата не са така ясни, тъй като доказателствата за първооткривателство може да са просто резултат от това, че археологическите изследвания се провеждат главно в Месопотамия.

До 28-и век пр.Хр. писмеността се разпространила по целия плодороден полумесец и Египет, а на югоизток стигнала до Елам. Бронзът останал непознат за Египет, който дълго време се смяташе за люлка на човешката цивилизация, а днес се свързва с прехода към технологичното общество. Все пак египтяните наистина създали първото значимо царство[2]: в началото на трето хилядолетие Менес, цар на Горен (по горното течение на реката, или южен) Египет, завладял делтата на Нил и станал първият фараон от първата династия. Долината на р. Нил от морето до първия ѝ праг била във властта на един човек, и то по време, когато в Месопотамия политическата единица била и още половин хилядолетие щяла да бъде независим град, управляван от цар-жрец.

Първите писмени данни дължим на самоопределилите се като народи египтяни и шумери. Още ранните шумерски летописи определят акадските семити като доминиращ етнос в Централна Месопотамия. Вероятно те са господствали и на север (по-късно Асирия), въпреки че без особено сериозни аргументи се постулира наличието на основен слой от кавказки (*предарийски*) произход. Освен Месопотамия трябва да е имало още два големи семитски центъра: един в Сирия и Палестина и друг в Южна Арабия. На всички карти централната част на Арабия не е щрихована, за да се подчертае малобройността на населението в пустинните области. Еламитите, населяващи Загрос, са най-южният кавказки народ. Колкото до шумерите, не знаем към коя група спадат, но те очевидно не са семити.

В средата на четвърто хилядолетие Западна Европа навлязла в неолита. Обикновено се приема, че възникналите култури са сродни и образуват една обща *Западна* фамилия като опозиция на развиващия се *Дунавски културен комплекс*.[3] Днес разликата между двете култури не се смята за толкова съществена, тъй като елементи на *Дунавската* култура се наблюдават в откритите във Франция култури *Шаси*, *Кортайо* и *Сабадел*, а британската *Уиндмилхил*, традиционно приемана за *Западна*, е в най-добрия случай хибридна култура. Това очевидно говори за разпространението на индоевропейците за сметка на народите от Западното Средиземноморие.

Към този момент индоевропейците трябва да са се разпространили на изток до Туркестан, а кушитите в Африка — до горното течение на р. Нил.

---

[1] Бронзът е сплав от мед и калай, по-твърда, но по-лесна за леене от чистата мед.

[2] Египтяните първи използвали камъка в строителството, като започнали със стъпаловидната пирамида на Джосер (трета династия, 27-и век).

[3] Централноевропейските варианти на *Дунавския културен комплекс II* са твърде много за карта с този мащаб. Те включват *Росен* в западния сектор, *Ленгиел* в центъра, *Буг* и *Тиса*, съответно на изток и на юг.

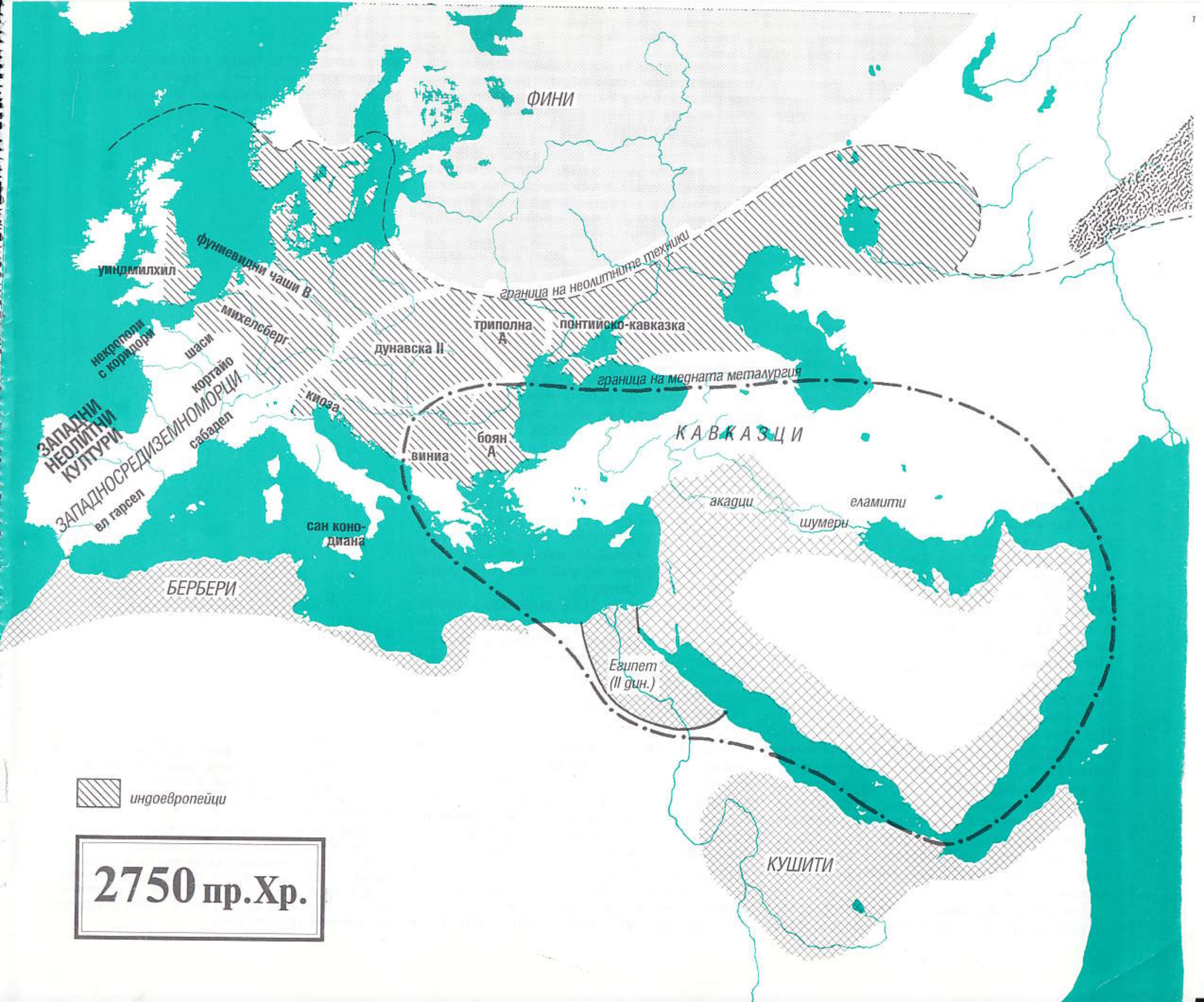
ФИНИ
уиндмилхил
фунниевидни чаши В
граница на неолитните техники
михелсберг
триполна
А
понтийско-кавказка
дунавска II
некрополи
с коридори
шаси
кортайо
ЗАПАДНОСРЕДИЗЕМНОМОРЦИ
киоза
граница на медната металургия
ЗАПАДНИ
НЕОЛИТНИ
КУЛТУРИ
сабадел
боян
А
винча
КАВКАЗЦИ
ел гарсел
акадци
еламити
шумери
сан коно-
диана
БЕРБЕРИ
Египет
(II дин.)
индоевропейци
КУШИТИ
2750 пр.Хр.

2250 пр.Хр.

В средата на трето хилядолетие — началото на писаната история[1], върховенството, за което се борели градовете-държави на Акад и Шумер (Централна и Южна Месопотамия), принадлежало на шумерския град Лагаш. През 24-и век то преминало в ръцете на семитите от Киш, после било узурпирано за кратко от шумерския владетел на Ума и Урук, за да бъде спечелено отново в началото на 23-и век от Саргон Велики, царя на Киш. Саргон разширил империята си отвъд обичайните за Месопотамия хоризонти. Той присъединил Северна Месопотамия и еламска Суза, а войските му навлезли дори в Сирия и Югоизточна Анатолия. Но империята на Саргон не просъществувала дълго. Около 2200 г. гутеите — варварско племе от Загрос, които вероятно са били страшилище за обитателите на равнината, опустошили Акад и първата империя в света се разпаднала.

Загроските племена — гутеи и касити, са кавказци. Разкопките в източната част на Иранското плато показват, че по същото време характерните рисунки и цветове на керамичните съдове се променят и разнообразяват — промяна, която се свързва естествено със заселването на иранците в историческата им родина. Месопотамските източници не дават сведения за събития, които са се развивали толкова далеч на изток, за да може да се потвърди или отрече това твърдение. Появата на хетите[2] в Централна Анатолия е друго, археологически установено нашествие. Едновременната поява на тези два индоевропейски народа от противоположни посоки показва, че пространството, което са заемали индоевропейците в средата на трето хилядолетие, е било доста малко — от Балканите до Туркестан — нещо като дъга, минаваща през Южна Русия.

Изглежда, миграцията на хетите е само централната компонента на едно трио от размествания, което започнало с разселването на *Усатово* от руската степ към Балканите и било продължено от носителите на културата *Кирбет Керак* от Източна Анатолия към Сирия и Палестина. Последните спадат към туземното население на Анатолия, което е известно като хатити. От етимологична гледна точка хатити е синоним на хети и означава анатолийски, независимо от етническия тип. Все пак разграничаването: хети (индоевропейци) — хатити (може би кавказци) е необходимо.

Докато при Саргон Месопотамия достигнала зенита си, Египет, изтощен от разточителството на строителите на пирамиди от III и IV династия, вече западал. Отбраната на страната не представлявала проблем: въпрос на сплашване на номадите от Либия и Синай и на нубийските племена, живеещи нагоре по течението на реката след първия праг. Упадъкът се дължал на постепенното вътрешно разлагане на държавата. Египет загубил политическата си цялост около 2250 г., след което в Мемфис (VII), Коптос и Абидос (VIII) и Хераклеопол (IX и X) управлявали различни династии. Не са останали никакви паметници от този бурен период, но египетската традиция се запазила.

В долината на р. Инд, оставайки затворена в нея, възникнала третата в историята цивилизация, притежаваща писменост. Тя носи името на двата големи града, открити досега: Мохенджо-Даро и Харапа.

Обработката на мед се разпространила нагоре по р. Дунав и тази техника определя *Дунавски комплекс III* в Централна Европа[3] като халколитен. С усвояването на примитивното грънчарство угрофините преминали към преднеолит. До средата на трето хилядолетие неолитната технология стигнала през Азия до Северен Китай. С изчерпването на залежите от калай през втората половина на трето хилядолетие Близкият изток изостанал в металургично отношение.

По долината на Горен Нил суданската зона, която етнически е преходна между кушитска и негърска Африка, е отбелязана с растер, подобен на използвания за хамитите, но с по-гъста мрежа.

---

[1] 26-и век е времето на легендарната поредица: Киш, Урук (династията, основана от героя Гилгамеш) и Ур. Първата династия в Киш, изглежда, е била шумерска, а не семитска. Градовете, за които става дума, са показани на следващата карта.

[2] В англосаксонската литература се среща като хитити. — *Бел. прев.*

[3] Отново липсва пространство на картата, за да бъдат показани трите субкултури, за които става дума: *Йорданово* в Бохемия, *Бодрогкерестур* по долината на р. Тиса и *Баден* (култура, надживяла другите две).

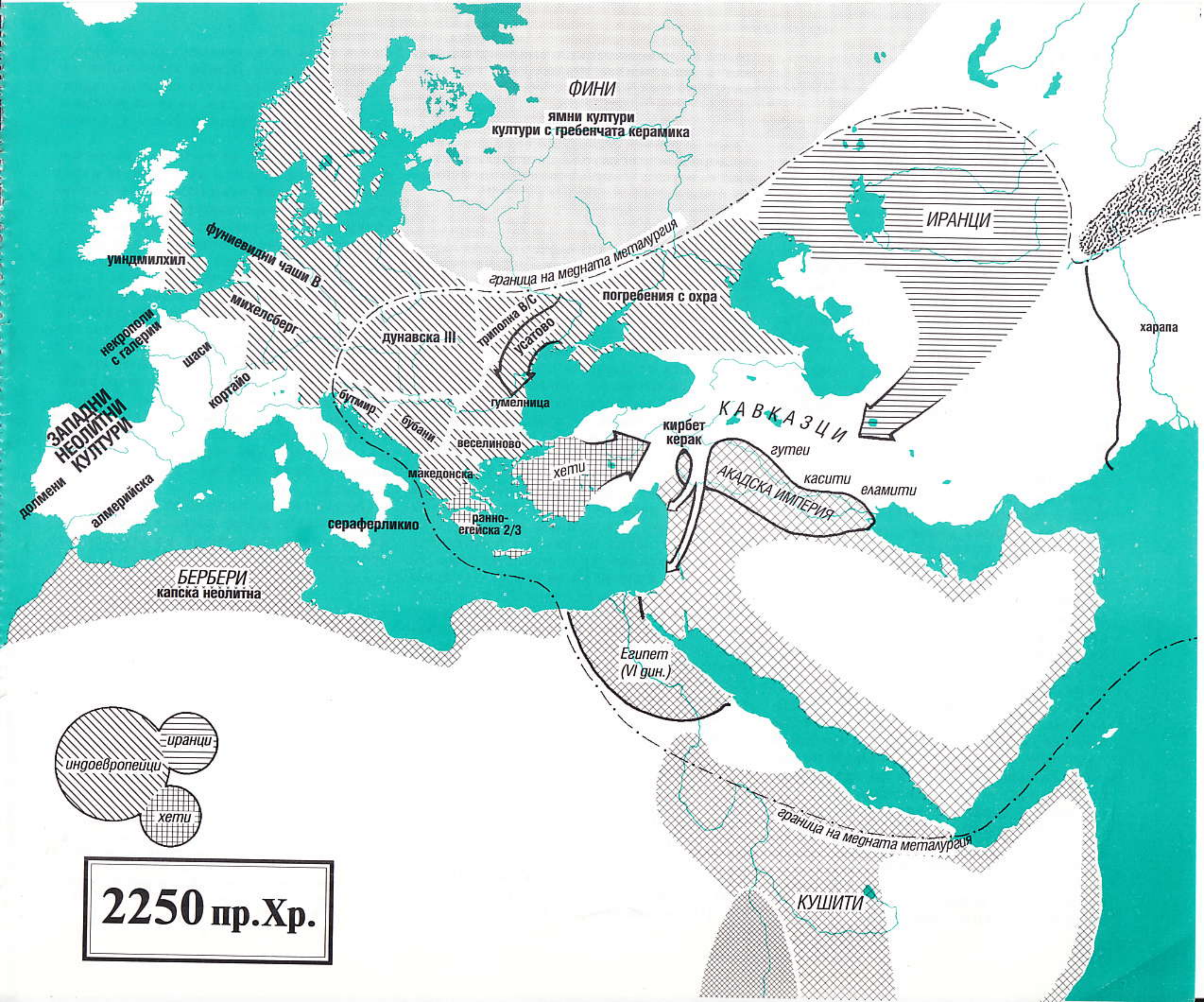
ФИНИ
ямни култури
култури с гребенчата керамика
ИРАНЦИ
граница на медната металургия
фуниевидни чаши B
уиндмилхил
михелсберг
некрополи с галерии
шаси
кортайо
ЗАПАДНИ НЕОЛИТНИ КУЛТУРИ
долмени
алмерийска
дунавска III
триполна B/C
усатово
погребения с охра
гумелница
бутмир
бубани
веселиново
македонска
хети
кирбет керак
КАВКАЗЦИ
гутеи
АКАДСКА ИМПЕРИЯ
касити
еламити
харапа
сераферликио
ранно-егейска 2/3
БЕРБЕРИ
капска неолитна
Египет (VI дин.)
граница на медната металургия
КУШИТИ
иранци
индоевропейци
хети
2250 пр.Хр.

2250 пр.Хр.

градове, търговия, писменост

Тази карта носи същата дата като предишната, но се отнася само за трите цивилизации, които по онова време притежавали писменост: шумеро-акадската заедно с еламския ѝ клон, египетската и харапската. Всяка от тях възникнала в долина и имала около $^3/_4$ милиона души население, т.е. с гъстота на населението поне 10 пъти по-голяма от тази на неолитна Европа. Отбелязаните на картата градове са имали около 10–15 000 жители и в посочените райони най-вероятно, а извън тях — със сигурност, не е имало други толкова големи градове.

Откриването на екзотичен артефакт или материал по време на разкопки често изкушава археолога да говори за търговски пътища. Но като се имат предвид мащабите и ограничеността на технологиите на ранните общества, едва ли можем да очакваме, освен като изключение, наличие на редовни търговски пътища. Наистина серия преки и случайни размени може да пренесе даден предмет на хиляди мили, а полускъпоценни минерали като фаворитът на "търговските пътища" — лазуритът, чието единствено находище в Афганистан е добре известно, са изминавали много по-големи разстояния, тъй като били по-евтини в района на откриването си и по-скъпи — далеч от него. Всъщност апетитът на варварина за градски изделия трябва да е бил доста по-голям от желанието на гражданина да се сдобие с лазурит, а не е трудно да се досетим, че варварите предлагали главно златен прах и излишно потомство. Размените, както и да са ставали, не водели до създаване на търговска класа, защото сделките били с фиксирани цени, регулирани от жреците или двореца. Освен това, когато имало недостиг на материали, Месопотамия на Саргон, както и Египет не се опитвали да търгуват, а организирали военни експедиции. Такива са асирийските "кампании" в богатите на дървен материал планини на Ливан и египетските "екскурзии" до медните мини в Синай. Когато силовото решение било невъзможно, налагало се да се сключват двустранни споразумения, каквито имало между Египет и Ливан, но дори и в тези случаи търговският стил бил съветски — представител на фараона преговарял с ливанския шейх.

Няма доказателства за съществени контакти между Египет и Месопотамия, но колкото и да е учудващо, между Месопотамия и долината на р. Инд, изглежда, е имало слаба връзка по море през Бахрейн. Жителите на Месопотамия разменяли зехтин и тъкани за бахрейнски фурми и мед (от Оман или Ормуз). Не е ясно кои стоки са оправдавали пътешествията от Бахрейн до Индия — един възможен отговор е слоновата кост.

Наченки на писменост — третата тема на тази глава, можем да открием в стопанските документи, по-точно в рабошите, където всяка група предмети е представена с проста рисунка. Истинската писменост обаче предполага обмяна на идеи. Тривиален начин да постигнем това е, като представим мисълта чрез картинния образ на някой от аспектите ѝ: нарисуваният крак е пиктограма на *крак* или е идеограма на *вървя*. Друг, по-добър, начин е да се вземе звук от представената чрез пиктограма дума и да се приложи към близкозвучаща, но със съвсем различно значение дума. В изречението *Аз съм ти* ×, символът × е фонограма. Контекстът обикновено дава възможност да се разграничат различните значения на ○ като пиктограма (sun = слънце), идеограма (day = ден) и фонограма (son = син)[1]. Шумерите, които използвали и трите "грами", уточнявали значението, като добавяли знаци, които не се произнасят, наречени детерминанти. И отново използвали два съвсем прости метода: видова детерминанта [○ + man (човек) = son] и фонетична детерминанта [○ + pray (молитва) = day]. Този тип писмо се нарича *преходно*. Шумерският прототип съществувал още в края на четвърто хилядолетие, а негови варианти (които използвали нови символи и в резултат се различавали толкова от шумерския, колкото и помежду си) се използвали в Елам и Египет скоро след 3000 г.

В Месопотамия за писане се използвали глинени плочки, а да се печата върху глина е по-лесно, отколкото да се дълбае, и шумерите скоро започнали да нанасят знаците си със стилос, който имал триъгълно сечение и оставял клинообразна следа (клинопис). С преминаването към клинопис шумерското писмо загубило пиктографското си качество. Акадците заели от шумерите системата на писане, а през втората половина на трето хилядолетие ги последвали еламитите, които изоставили собственото си преходно писмо. Египтяните, които пишели с четка и мастило върху папирус, също опростили за всекидневни нужди йероглифното[2] писмо до курсивна форма, известна като "йератична", но йероглифите били запазени за официалните надписи.

Системата на писане от долината на р. Инд, макар и още да не е дешифрирана, се смята за вариант на шумерското преходно писмо.

---

[1] слънце = sun [sʌn] son = син. — *Бел. прев.*

[2] Йероглифно писмо означава жреческо писмо и говори за религиозен монопол върху писмеността в древен Египет. По аналогия (етимологично неправилна) всяка форма на писмо, която съдържа много картинни елементи, може да се нарече йероглифно писмо, но тогава терминът йероглифно не говори нищо за системата на писане. След като стана дума за системата, важна особеност на египетското писмо е, че се изписвали само съгласните. *Тв мж д с нпрв н блгрск*, но лесно се прилага и към хамитските (и семитските) езици.

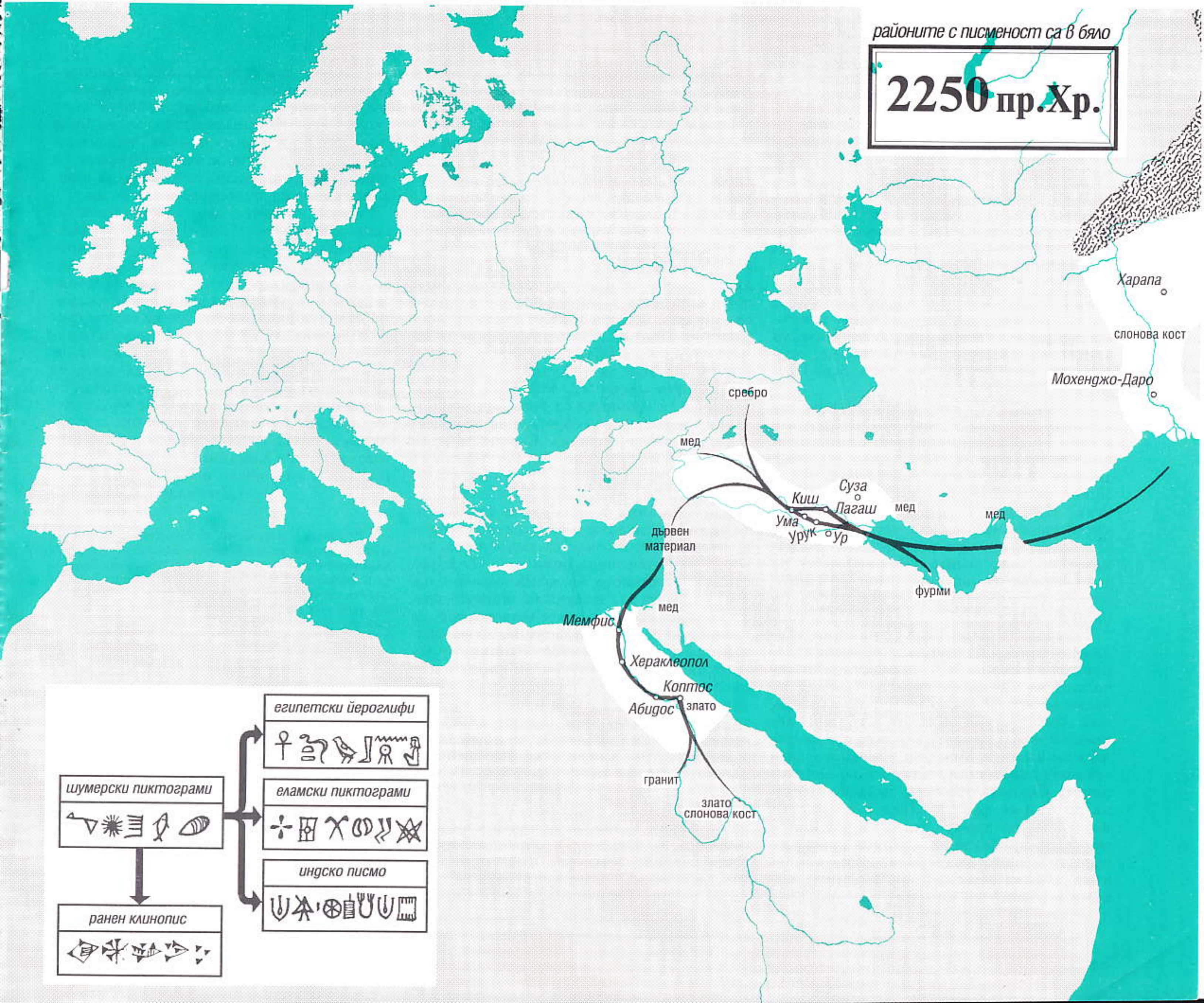

районите с писменост са в бяло

2250 пр.Хр.

Харапа
слонова кост
Мохенджо-Даро
сребро
мед
Суза
Киш
Лагаш
мед
мед
Ума
Урук
Ур
дървен материал
фурми
мед
Мемфис
Хераклеопол
Коптос
Абидос
злато
гранит
злато
слонова кост
шумерски пиктограми
ранен клинопис
египетски йероглифи
еламски пиктограми
индско писмо

1850 пр.Хр.

Гутеите били окончателно прогонени от Месопотамия през 2100 г. от шумерите от Урук, но възстановяването на границите от времето на Саргон, както и написването на последната глава от шумерската история, останало за царете от прочутата трета династия на Ур. Династията управлявала до края на века, когато армиите ѝ били разбити от еламитите и амореите. През следващите два века Месопотамия се върнала към архаичния модел на независими градове-държави, воюващи непрекъснато със заобикалящите ги чергарски племена. Всички имена, оцелели от този период, са семитски. Шумерите били претопени.

Експанзията на амореите е първото документирано разселване на арабски номади. То обхванало целия плодороден полумесец. Във всички важни градове: Дамаск, Алеп, Мари, Ашур, Вавилон и Исин, се установили аморейски династии. Еламитите успели да изтласкат амореите от най-южния шумерски град Ларса и аморейско-еламското съперничество дало името (Исин–Ларса) на този период от историята на Месопотамия — да го наречем само аморейски, би било непълно.

Тиванските царе от XI династия обединили отново Египет, подчинявайки Хераклеопол около 2050 г., и поставили началото на Средното царство (средно по време между Старото и Новото царство, или Империята). Няколко години покъсно при XII династия, която преместила столицата в Мемфис, Средното царство вече надминало Старото по великолепие. Южната граница била преместена до втория праг на Нил и по всичко изглежда, че земите отсам Йордания и морските пристанища в Ливан признали върховенството на фараона. Култивираните по-рано земи в Трансйордания минали в ръцете на номадите — вероятно друг клон от преселението на амореите.

За този период разполагаме с документи, показващи господството на хетите в Анатолия, чиито родственици в Западна Анатолия били лувийците. Обикновено минойците от Крит и пеласгите от Гърция се отнасят към хетската група, но според съвременните схващания това твърдение едва ли е нещо повече от разумна хипотеза.[1]

Миграцията на характерен артефакт може да се обясни по два начина: или с дифузия на идеята, или с разселване на произвеждащия го етнос. На теория двата начина се разграничават трудно, а в археологията задачата често е направо отчайваща, защото идеите също се пренасят с образци. Разпространението на мегалитната гробница, изглежда, е идеалният пример за дифузия на идея при минимална миграция, тъй като масовите сводести гробници от този вид (използвани са големи, необработени камъни) се появяват в Западна Европа в края на трето хилядолетие, без да повлияят на локалните култури. Трудоемкото им строителство говори за нова и силна система вярвания и доколкото гробниците били използвани и след последвалите промени, археолозите са склонни да говорят за “мегалитна религия”. От друга страна, наличието на *камбановидни чаши* — култура, получила широко разпространение скоро след този период, се приемаше като доказателство за разселване на определен етнос. Еднаквите погребения у тази култура ни карат да се съгласим с тезата, но нещата стават противоречиви, ако вземем предвид посоката на миграция. Във всички книги по праистория се отбелязва, че носителите ѝ мигрират, но в едни текстове посоката на миграцията е от Испания към Германия, а в други — от Германия към Испания. Последната тенденция е да се говори за първа вълна от Испания към Германия и за втора — в обратна посока. Единственият безспорен факт е, че британските носители на културата са дошли от района Рейн–Елба, а не от Бретан, което подкрепя тезата за движение в западна посока. Главният аргумент да се съгласим с нея е, че картата на разпространение на *камбановидни чаши* е доста добро копие на келтолигурийския свят от следващото хилядолетие, за да бъде съвпадение, и ако се приеме, че носителите на културата и келтолигурите са един народ, експанзията трябва да е била на запад от индоевропейската зона.

Самото съществуване на келтолигурийската общност води до други важни изводи. Филолозите делят индоевропейците на две групи: източна и западна. В западната група влизат тевтоните, келтолигурите, италийците и илирите. Идентифицирането на келтолигурите означава да се идентифицира границата изток-запад. Засега нека постулираме разграничителната линия така, че да не противоречи на доказателствата от следващите периоди и да бъде убедително проста. Останалите членове на западната група са географски изолирани: тевтонска в Скандинавия, италийска в Италия и илирийска в Югославия.[2]

(*Продължава на с. 92.*)

---

[1] Терминът минойски се свързва с името на митичния цар на о-в Крит — Минос, който най-вероятно е микенски грък, а не прагрък. Гърците наричали пеласги населението на полуострова, което заварили, когато за пръв път стъпили на него (не по-рано от 1600 г.), въпреки че понякога така наричали и преддорийските гърци.

[2] Можем да обединим в една група лигурите, които през 6-и век населявали атлантическия бряг на Испания и Франция и италианската и френската Ривиера, корсиканците и сардинците, както и Q-келтите от Ирландия. Не мога да се съглася с ортодоксалния възглед, според който разпределението на Q- и P-келтите (разграничението е лингвистично) се обяснява с експанзията на културата *полета с погребални урни* през първата половина на последното хилядолетие пр.Хр. С малки изключения Ирландия, Q-келтска по римско време, никога не е била под влияние на тази култура. По същото време Шотландия била завладяна от наследниците на най-ранната вълна *полета с погребални урни*, които говорели P-келтски, както и последните пришълци. Нещата се изясняват, ако се приеме, че носителите на *полета с погребални урни* са P-келти и че архаичните Q-келти от Ирландия са оцелели представители от по-ранна миграция на *камбановидни чаши*.

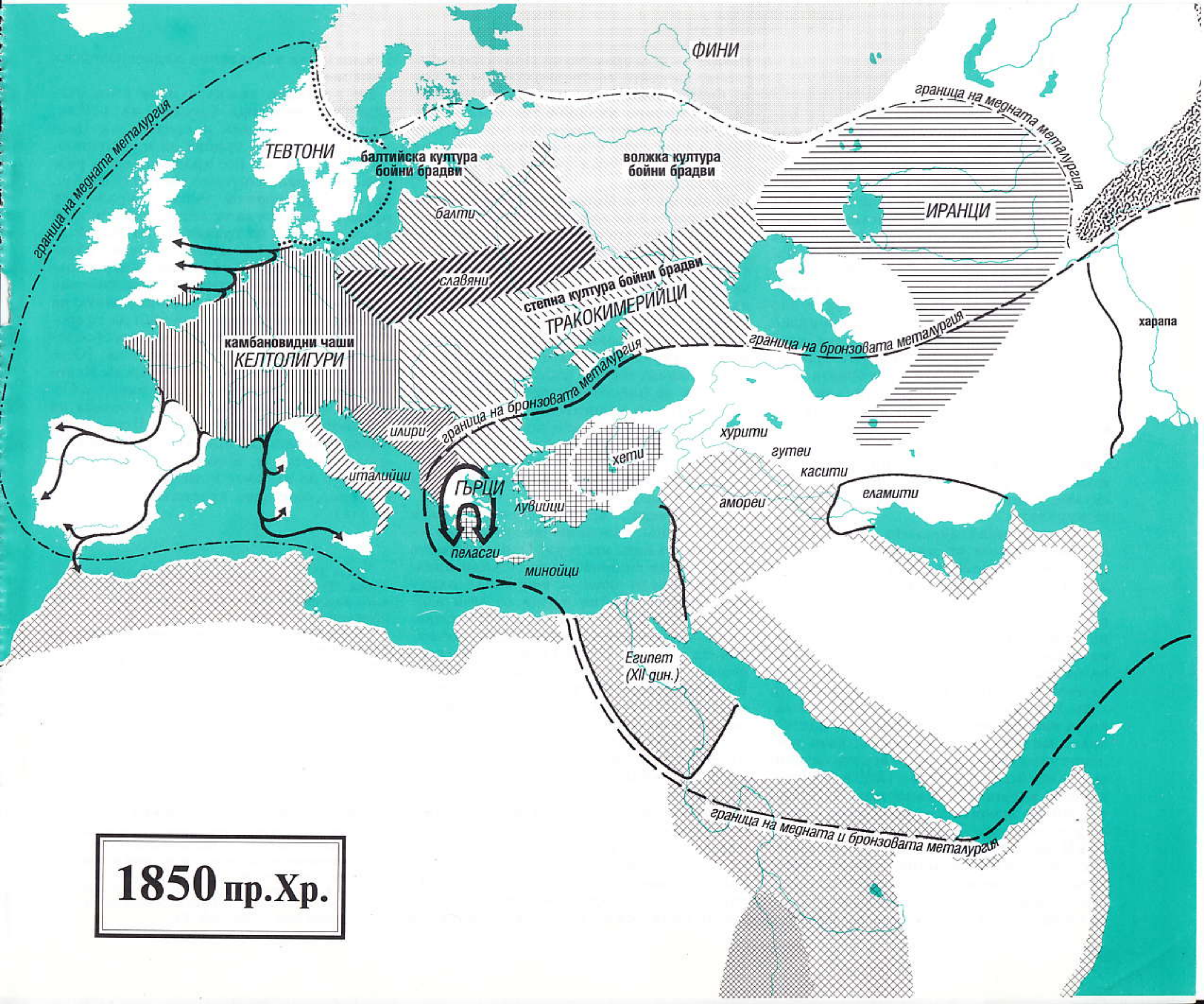
ФИНИ
граница на медната металургия
граница на медната металургия
ТЕВТОНИ
балтийска култура бойни брадви
волжка култура бойни брадви
балти
ИРАНЦИ
славяни
степна култура бойни брадви
ТРАКОКИМЕРИЙЦИ
граница на бронзовата металургия
харапа
камбановидни чаши
КЕЛТОЛИГУРИ
граница на бронзовата металургия
илири
хурити
гутеи
хети
италийци
касити
ГЪРЦИ
еламити
лувийци
амореи
пеласги
минойци
Египет
(XII дин.)
граница на медната и бронзовата металургия
1850 пр.Хр.

1600 пр.Хр.

През 18-и век Хамурапи, аморей от Вавилон и автор на прочутия закон "око за око", създал третата империя в Месопотамия. Приемниците му трябвало да спират нарастващия натиск на кавказките хурити от север, на загроските касити от изток и на царя на Крайморската страна от юг. Все пак династията управлявала Акад цял век и била детронирана от новопоявил се чужденец. След 1600 г. земите на юг от Тавър станали обект на ежегодните набези на Муршил, третият цар на хетите. Алепо, най-силното сирийско княжество, било покорено, а след него дошъл редът и на Вавилон. Разграбването му бележи зенита на първата хетска империя, която се разпаднала след смъртта на Муршил. Последвалият вакуум във властта бил запълнен от добре познати врагове: южната част на Месопотамия била окупирана от царя на Крайморската страна, централната — от каситите, а северната заедно със Сирия — от хуритите.

В Египет политическото единство също било спомен от миналото. При XIII династия държавата била разделена на две: Горен и Долен Египет. Скоро след това всяка част се разпаднала на воюващи помежду си княжества, начело с Тива на юг и с Ксоис в Делтата. В този момент на слабост (1700) страната била сполетяна от първото в историята ѝ нашествие — това на семитските номади, известни като хиксоси. Много мастило е изписано за нашествието на хиксосите, което с право можем да разглеждаме като последно завоевание на аморейската експанзия. Хиксоското царство (XV и XVI династия) включвало Палестина и Делтата. Много вероятно е оцелелите нагоре по реката около Тива местни владетели (XVII династия) да са му били васали. Изселването на Авраамовия род от дъгата на плодородния полумесец обикновено се отнася към първия етап на аморейската експанзия, а заселването на Йосиф в Египет — към времето на хиксоските фараони, за които се предполага, че са били благосклонни към емигрантите семити. През второ хилядолетие египтяните наричали "апиру" (евреин) всички чергари и едва след изгонването на евреите от Египет тази дума придобила днешното си значение.

За Египет и Месопотамия това било време на чуждо владичество, но културата на вече древните им цивилизации респектирала и била възприета от завоевателите. Долината на р. Инд нямала тази съдба — *Харапската* култура била изцяло унищожена по време на арийското (иранско) нашествие. С внесени отвън и неусъвършенствани техники, без храмове и културни паметници, с непривлекателни занаятчийски изделия тази цивилизация не блестяла с нищо и оправдава славата си единствено с това, че била унищожена. Докато повечето паметници и знания на Египет и Месопотамия са надживели създателите си, за културата от долината на р. Инд знаем единствено от археологията.

В "Ригведа" арийците са оставили доста пълно описание на ранна индоевропейска орда пастири. Най-значимото изобретение за онова време е колесницата, теглена от коне, а рисунките върху гръцките надгробни плочи от 16-и век[1] свидетелстват, че тя вече е била позната на индоевропейските народи. Колесницата им дала голямо предимство пред пешите армии на по-старите общества в Близкия изток. И то било използвано веднага. Наистина хуритите и каситите са кавказци, но се знае, че след размирния 16-и век главни действащи лица били иранските родове с техните колесници. Митанийците, които по същото време навлезли в северна Месопотамия[2] и станали сюзерени на хуритите, са типични иранци и въпреки че не знаем от кое племе са били каситските владетели от 16-и век, имената им показват, че те също са с ирански произход. Все пак днес се гледа с лошо око на опитите да се докаже, че у хиксосите (въвели колесницата в Египет) има значителна индоевропейска компонента.

Не по-малко важна е иранската експанзия, пресичаща басейна на р. Или, Таримската падина и средата на Централна Азия. Тя трябва да е започнала по същото време и е продължавала равномерно приблизително до 500 г. пр.Хр., когато територията, заета от иранските племена, образувала непрекъсната лента от р. Дунав до границите на Китай.

За Европа най-важното събитие е обработката на бронз, която се разпространила по целия континент. Относително спокойният период след експанзията на *камбановидни чаши* спомогнал да се обособят локални версии на ранната бронзова епоха в Европа.[3] Скандинавия, Югозападна Франция и Атлантическа Испания останали на халколитно ниво,[4] а Северна Африка не излязла от неолита до идването на финикийците. В Испания на иберите можем да припишем толкова голяма територия, колкото са заемали по времето на първите исторически летописи (след още една преселническа вълна келти).

---

[1] Към 1600 г. гърците вече владеели полуострова. Те не са маркирани с полагащия им се като индоевропейци щрих от естетически съображения.

[2] В дискусиите по праистория си струва да отбележим, че *първото доказателство* за присъствието на индоевропейци на платото, разположено между Месопотамия и Индия, са нашествията на иранците и арийците.

[3] Съвременните подразделения на европейската бронзова епоха са: Британски острови: *хранителни съдове* (север) и *Уесекс* (юг); Франция: *Аморикан* (северозапад) и *Рона* (юг); Централна Европа: *унетицка*; Средиземноморска Испания: *Ел Аргар*; Сицилия: *Кастелучо*; Малта: *Таркс*; Италия: *Апенини А*; Югославия: *Ватина*; Егея: *Минойска I*.

[4] Вече няма нужда от линия, която да разграничава зоната на халколитната технология. Както техниките на халколита, така и обработката на бронз не са се разпространили отвъд Сахара или по-нагоре от блатистата област Суд по р. Нил. Негърска Африка останала на неолитно ниво (вж. с. 50, заб. 2).

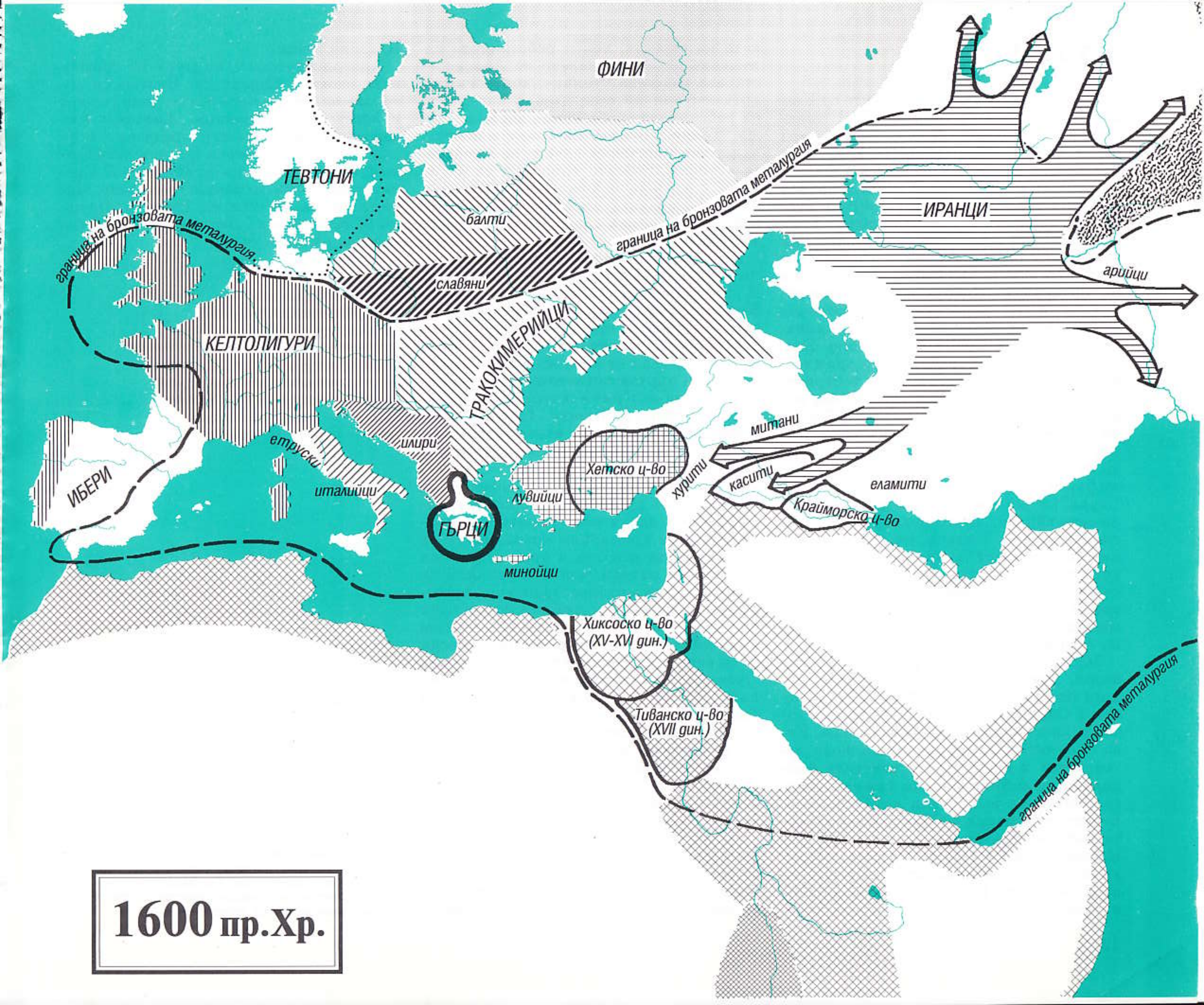
ФИНИ
ТЕВТОНИ
балти
славяни
граница на бронзовата металургия
граница на бронзовата металургия
ИРАНЦИ
арийци
КЕЛТОЛИГУРИ
ТРАКОКИМЕРИЙЦИ
илири
етруски
италийци
ИБЕРИ
ГЪРЦИ
минойци
лувийци
Хетско ц-во
митани
хурити
касити
еламити
Крайморско ц-во
Хиксоско ц-во (XV-XVI дин.)
Тиванско ц-во (XVII дин.)
граница на бронзовата металургия
1600 пр.Хр.

1300 пр.Хр.

Царят на Тива изгонил хиксосите от Египет. Васалната XVII станала XVIII династия на Империята. Последвал успешен поход в Палестина срещу останките от хиксоското царство. Следващите фараони отишли по-далеч — Тутмос I правел набези в хуритска Сирия (1500)[1], а Тутмос III преместил границата по р. Ефрат и при случай я пресичал (1450). Все пак египтяните били изгонени от Сирия след хуритска контраофанзива, предвождана от митанийци. Никога повече Империята на XVIII династия не включвала земите отвъд Палестина. Със засилването на хетите примирието между Египет и Митани — първоначално враждебно, постепенно се превърнало в сърдечно. През втората четвъртина на 14-и век хетите покорили държавите от Западна Анатолия.[2] Към края на века хетски войски се появили още веднъж южно от Тавър. Нашествениците се справили бързо с Митани и анексирали Северна Сирия. От хетските победи се възползвали асирийците, които отхвърлили зависимостта си от Митани, но от съображения за сигурност се наложило да защитят старите си господари, тъй като хетите нахлули и в земите на изток от Ефрат. Хетите били спрени и една малка митанийска държава останала за буфер на Асирия.

Зает с религиозната реформа на Ехнатон, Египет не само не извлякъл облаги от края на митанийското управление в Сирия, но и оставил палестинската си провинция да се справя сама. Едва след победата на ортодоксалното духовенство и идването на власт на нова династия, амбицирана да съживи великолепието на империята на Тутмосите, Египет се намесил в Сирия. Но и двамата най-войнствени фараони от XIX династия, Сети I и Рамзес II, били победени от хетите, последният — в решителната битка при Кадеш (1280). Обикновено името Рамзес II се свързва с изгонването на евреите, които работели до изтощение по изграждането на Аварис — старата хиксоска столица, която Рамзес преименувал на свое име. В списъците на работниците-роби много често се среща “апиру”. Бунтът на апиру и последвалото им бягство са начало на юдейската история. Евреите тръгнали на юг от Едом, след това на изток от Моав и влезли в обетованата земя през Гилеад — най-южното и най-слабо аморейско княжество.

По същото време арамеите изместили амореите от плодородния полумесец. В Месопотамия каситите унищожили Крайморската страна. Минойското царство в Кносос и етеокипърското в Аласия били завладени от гърците.[3] Малките владетели от полуостровна Гърция признали върховенството на царя на Микена, а тези на Крит и островите — на новите господари на Кносос. Трудно е да се говори за гръцка власт извън тези области. Известни данни за гръцко присъствие има само за Милет.

В по-непросветена Европа появата на *Лужицката* култура в Полша е единственото по-значително събитие. Нейните носители кремирали покойниците си и погребвали пепелта в урни. Това бил погребален ритуал, който скоро щял да получи широко разпространение. Археолозите наричат тези гробища погребални полета, а съответната култура — *полета с погребални урни*. Погребалните обреди не са единствената отличителна черта на *Лужицката* култура, чието възникване дълго време се свързваше с появата на славяните. Днес се приема, че културите от бронзовата епоха по средното течение на р. Днепър са също славянски. Следователно *Лужицката* култура представя западните славяни, разделени от източните им родственици от Припетските блата.

Около 1500 г. Северен Китай преминал направо от неолит към развита бронзова епоха. Отсъствието на преходна халколитна фаза подсказва, че китайците са заимствали бронзовата технология от Близкия изток.

Археологическите култури от бронзовата епоха в Европа са: Британски острови: *полета с погребални урни* (север) и Уесекс (юг); Франция: *Аморикан* (северозапад) и *Рона* (юг); Средиземноморска Франция и Северна Италия: *терамари 1*; Централна Европа: *Могилна Б*; Средиземноморска Испания: *Ел Аргар*; Сицилия и Малта: *Тапсос*; Италия: *Апенини Б*; Югославия: *Ватина*; Егея: *Късна еладска (Минойска) III Б*.

---

[1] Тутмос I завладял и Нубия до четвъртия праг на р. Нил.

[2] Най-важно било княжество Арцава, което съответства на по-късната Лидия. Споменава се и Лука, което е съзвучно с Ликия, а и нещо, което спокойно би могло да бъде Троя. Струва си, макар и мимоходом, да отбележим, че във вените на втората хетска династия течала хатитска кръв.

[3] Историците с литературна нагласа наричат гърците от този период ахейци, а онези с археологическа — микенци. Етеокипърците са прагръцкото население на Кипър. Тяхното писмо е твърде близко до минойското и понякога се нарича кипроминойско. Разбира се, това не доказва наличие на езиково родство и етническите им прилики не са изяснени.

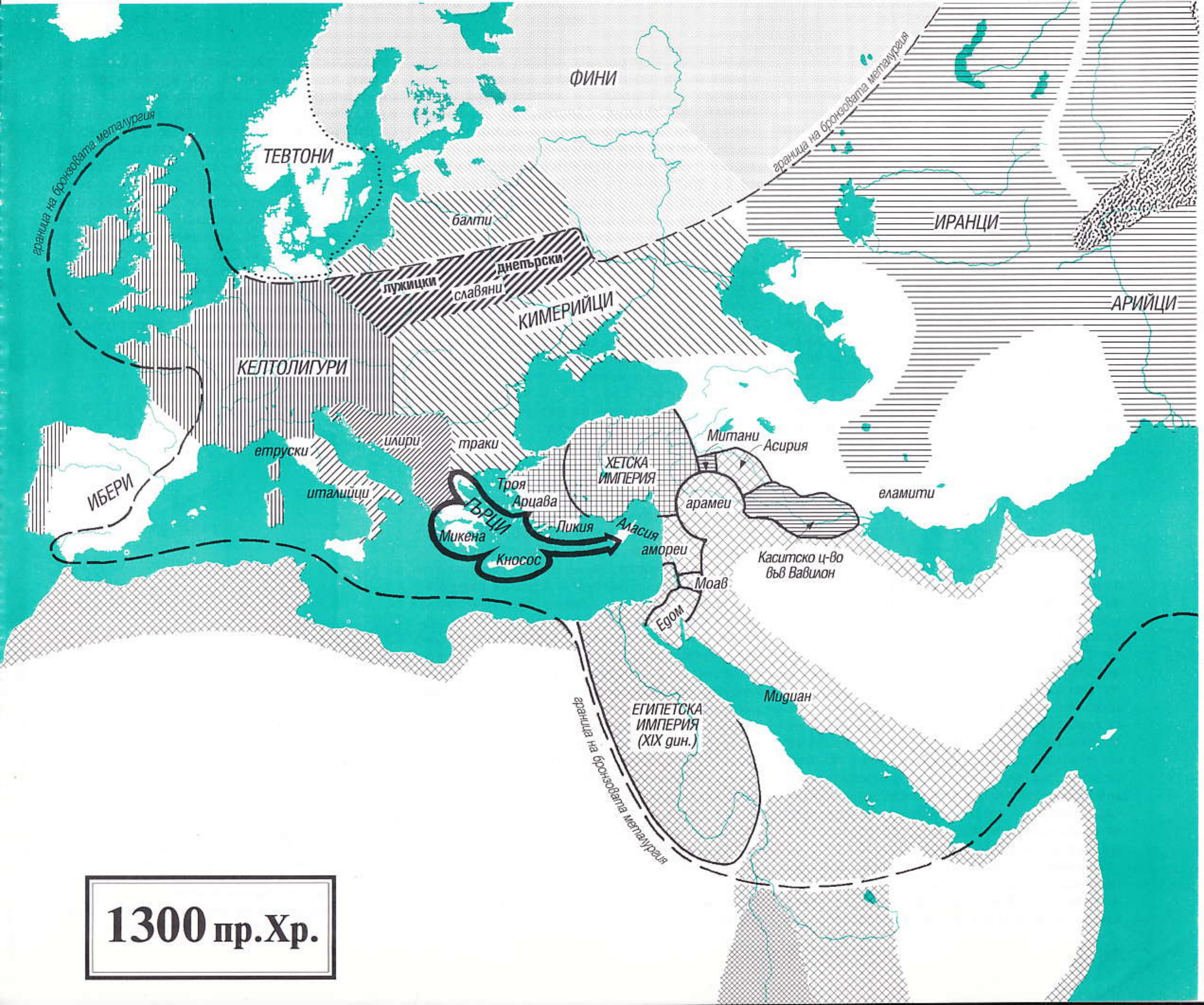
ФИНИ
ТЕВТОНИ
граница на бронзовата металургия
граница на бронзовата металургия
балти
лужицки
днепърски
славяни
КИМЕРИЙЦИ
ИРАНЦИ
АРИЙЦИ
КЕЛТОЛИГУРИ
етруски
илири
траки
ИБЕРИ
италийци
ХЕТСКА ИМПЕРИЯ
Троя
Арцава
ГЪРЦИ
Микена
Кносос
Ликия
Аласия
Митани
Асирия
арамеи
амореи
еламити
Каситско ц-во във Вавилон
Моав
Едом
Мидиан
ЕГИПЕТСКА ИМПЕРИЯ (XIX дин.)
граница на бронзовата металургия
1300 пр.Хр.

1300 пр.Хр.

градове, търговия

За хилядата години, които делят тази от предишната карта на същата тема, единствената значима за цивилизацията крачка била направена в Северен Китай (районът е извън картата). Там към 1300 г. пр.Хр. царете на Шан управлявали бурноразвиващо се градско общество, чиито духовници започнали да използват преходно писмо, което, от една страна, е предшественик на съвременната китайска писменост, а, от друга, е тясно свързано с близкоизточните си прототипи. В разглеждания географски район към зоната на грамотност се присъединяват Анатолия и Егея, но това само компенсира загубата на долината на р. Инд. За няколко века възможностите, които давала бронзовата епоха, се изчерпали и ако Китай направил голям скок напред, Западът си останал на нивото на Катай[1].

Дори и да е имало някаква промяна в числеността на населението и в просперитета на Близкия изток като цяло, Южна Месопотамия била в упадък, а Сирия и Палестина — във възход. Като причина за упадъка на Южна Месопотамия с основание се сочи интензивното напояване, от което нивото на подпочвените води се покачва, и голямата концентрация на соли уврежда посевите. Второто хилядолетие е период на относителен упадък за Месопотамия на юг от Вавилон. В Палестина и Сирия, където нямало иригационни системи, населението се увеличавало по-бавно, но постоянно, и бронзовата епоха достигнала зенита си едва през втората половина на периода. Така плодородният полумесец достигнал, грубо казано, равновесие. Както и преди, можем да приемем, че показаните на картата градове са имали около 10–15 000 жители.

В края на трето хилядолетие в Месопотамия отново се появил калай. И ако, а това е най-вероятното, новият източник се намирал в Задкавказието, началото на търговския обмен със севера съвпада точно с първите прояви на активност в Асирия — естествения търговски кръстопът. Знаем, че по-късно (през 19-и век) асирийците са контролирали търговията на Месопотамия с Анатолия, тъй като притежаваме документи на постоянното представителство, което са имали в анатолийския град Канеш. Този официален орган имал извънредни териториални права и организирал износа на мед от Анатолия и вноса на калай и платове от Асирия. Стоките се пренасяли с магарешки кервани, а стойността им се изчислявала в сребро по стандартите на Месопотамия. Охраната на териториите, през които минавали тези пътища, предопределя и обяснява многократните асирийски опити за военна експанзия през следващото хилядолетие. Засилването на скритите зад експанзията интереси е мерило за растящото значение на търговията.

Но освен този ясен пример, второто хилядолетие не се отличава почти с нищо от третото. Открито е и малко желязо (също в Анатолия), но толкова скъпо — 40 пъти теглото му в сребро, че е привилегия само на царете. Единствено редките експедиции за дървен материал в Ливан или до Еритрея и Арабия нарушават изолацията на Египет. Много е писано за ахейците като търговци, но за обмена в Левант, където те държели Кипър, били използвани колкото гръцки, толкова и сирийски кораби. Кипър изместил Анатолия като главен източник на мед[2], а вероятно, макар да не е доказано, е поддържал и сравнително редовна търговия с вино, зехтин и платове. От аналогията, която ни внушават легендите за делата на ахейците край бреговете на същинска Гърция, можем да съдим, че те са по-близо до викингите, отколкото до Ханзата.[3] Онова, което Парис откраднал, вместо кошер пчели, излязло гнездо оси. Археологията и палеографията са единодушни: излизайки изпод лопатата, възпетите от Омир градове са наглед като останалите цитадели, докато стигналите до нас сметки на ахейците говорят, че вътрешното им производство е било достатъчно, за да задоволяват сами нуждите си. Техни кораби положително са стигали на запад до Сицилия, което е достатъчно, за да им припишем отговорността за обмена на стоки между Европа и Ориента. Класически пример за това са египетският порцелан и балтийският кехлибар. Но пиратският бартер с дрънкулки не стига, за да говорим за превес на търговията, която толкова често се приписва на Микенската таласократия, а оттам и на нейния абсолютно изолиран предшественик — Минойската. На запад от Гърция фактите говорят за състояние, което било само на йота от застоя.

---

[1] Название на Северен Китай. — *Бел. прев.*

[2] Неотдавна археолози леководолази откриха и извадиха малък, дълъг само 27 фута, кораб, потънал около 1200 г. пр.Хр. край нос Гелидония (Южна Турция). Той пренасял от Кипър един тон мед на слитъци и изрезки и двайсетина килограма калай. Калаят най-вероятно е бил натоварен в някое левантийско пристанище, но идвал от Задкавказието.

[3] Търговски съюз на северните немски градове (Любек, Хамбург и др.) — *Бел. прев.*

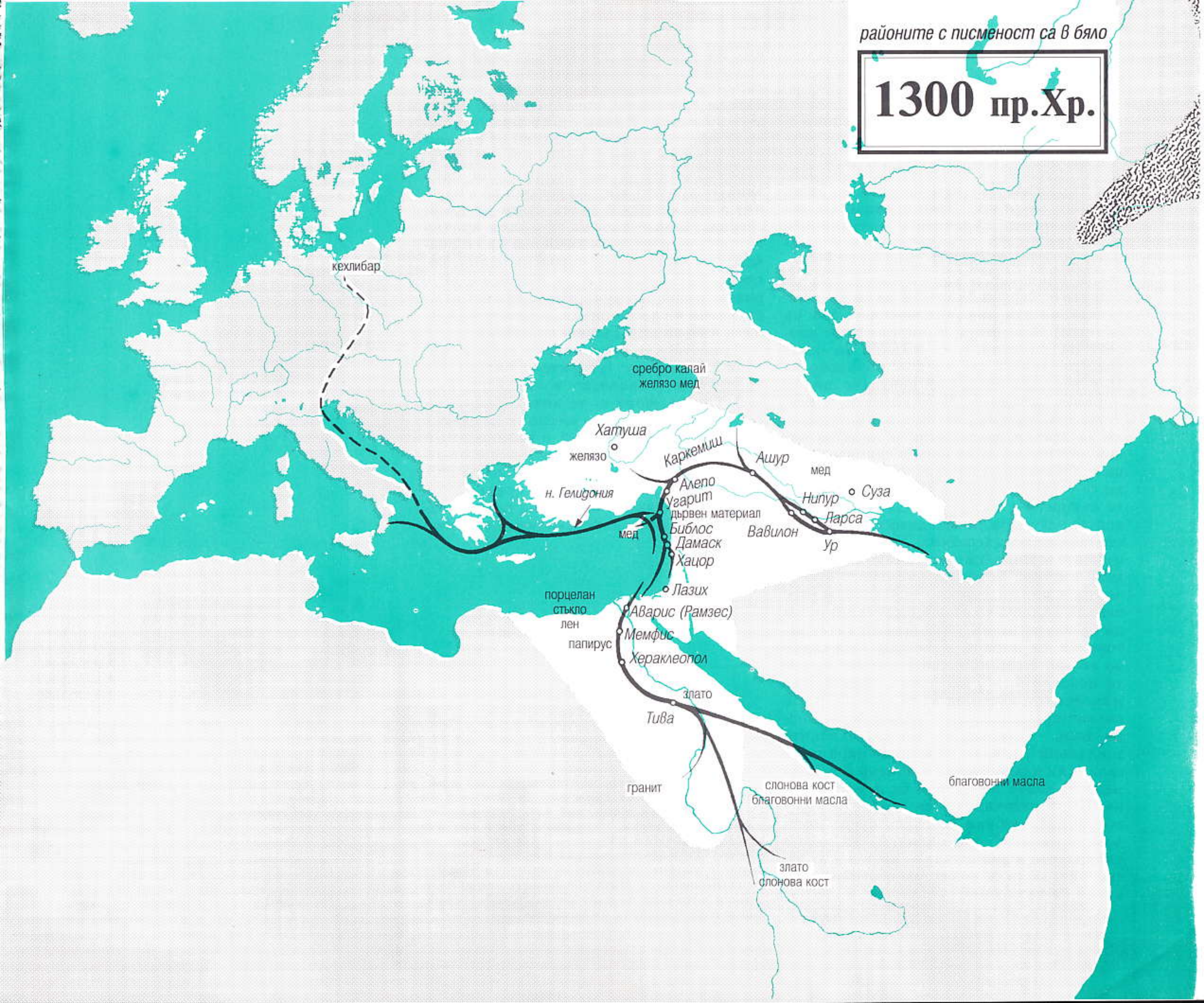
районите с писменост са в бяло
1300 пр.Хр.
кехлибар
сребро калай
желязо мед
Хатуша
желязо
Каркемиш
Ашур
мед
Алепо
н. Гелидония
Угарит
Нипур
Суза
дървен материал
Ларса
мед
Библос
Вавилон
Ур
Дамаск
Хацор
Лазих
порцелан
стъкло
лен
Аварис (Рамзес)
Мемфис
папирус
Хераклеопол
злато
Тива
гранит
слонова кост
благовонни масла
благовонни масла
злато
слонова кост

1300 пр.Хр.

писменост

Докато цивилизацията, а с нея и писмеността, по долината на р. Инд била унищожена от арийското нашествие, клинописът, пренесен в Анатолия от асирийски търговци, бил приспособен за хети, лувийци и хатити. През следващите векове амореите, хуритите и митанийците от Сирия ги последвали и дори фараоните от гордата XVIII династия използвали клинопис в кореспонденцията си с другите страни (както и акадски език — признатата дипломатическа мода на епохата). Ако второ хилядолетие е апогеят на клинописа, с появата на отвореносричковата азбука към началото на 16-и век оригиналното преходно писмо морално остаряло. В клинописа и египетското йероглифно писмо има символи за всички едносрични и дори за някои двусрични думи като в сричкословиците. Обратно, отвореносричковите азбуки се състоят само от символи за групите съгласна–гласна — рационализация, която редуцира необходимите знаци от стотици до осемдесетина. Хетите, етеокипърците и минойците създали свои сричкови азбуки. Хетската писменост е подчертано пиктографска, тъй като хетите искали надписите върху паметниците им да са внушителни като египетските, затова тя се нарича и хетско йероглифно писмо. Етеокипърското писмо[1] е почти непознато, но, изглежда, предшества минойското, което по пътя към по-бързо писане преминава през ранна йероглифна фаза — *линеар А*. Когато ахейците завладели Егея, те го модифицирали за своя език и резултатът е *линеар Б* — писменост, която неотдавна бе дешифрирана. Първоизточникът на всички отвореносричкови азбуки се търси сред “псевдойероглифите” на Вавилон, но засега датирането и разчитането им е доста несигурно, за да си позволим обстойна дискусия на тази тема.

Азбуката, построена на отворени срички, на свой ред излязла от мода със създаването на консонантната азбука — сирийско-палестинско откритие, което е съвсем естествено, когато се пише на семитски езици. В тези езици гласните заемат място, точно определено от съгласните звукове, като за всеки клас от сричковата азбука е необходим само един знак, например *м*(плюс която и да е гласна) и общият брой знаци стига до двайсетина. Това е такава епохална крачка напред, че изглежда дребнаво да се подчертава, че група от съгласни знаци, последвани от която и да е гласна, не е равностойна на група, която се състои от съгласни и гласни знаци, и че консонантната азбука не е същинска азбука.

Съществуват консонантни азбуки, писани с клинопис (угаритско писмо) и с йероглифи (ханаанско и синайско писмо). Смайващото е, че някои ранни образци на ханаанското писмо се датират с 18-и век. В този смисъл е възможно изложената тук посока на еволюция: от отвореносричкова азбука към консонантна да е невярна, а отвореносричковата азбука да е разширена версия на консонантната за езици с непредсказуеми гласни.

---

[1] Предположението, че етеокипърската и минойската азбука са сричкови, се основава на броя използвани знаци, тъй като нито една от тях не е разчетена. Не е разчетена и другата критска сричкова азбука — тази на диска от Фестос. Тази единствена находка прави впечатление с начина, по който са нанесени знаците — щамповани са. През следващите две хиляди години това щял да бъде методът, който е найблизко до техниката на печатане.

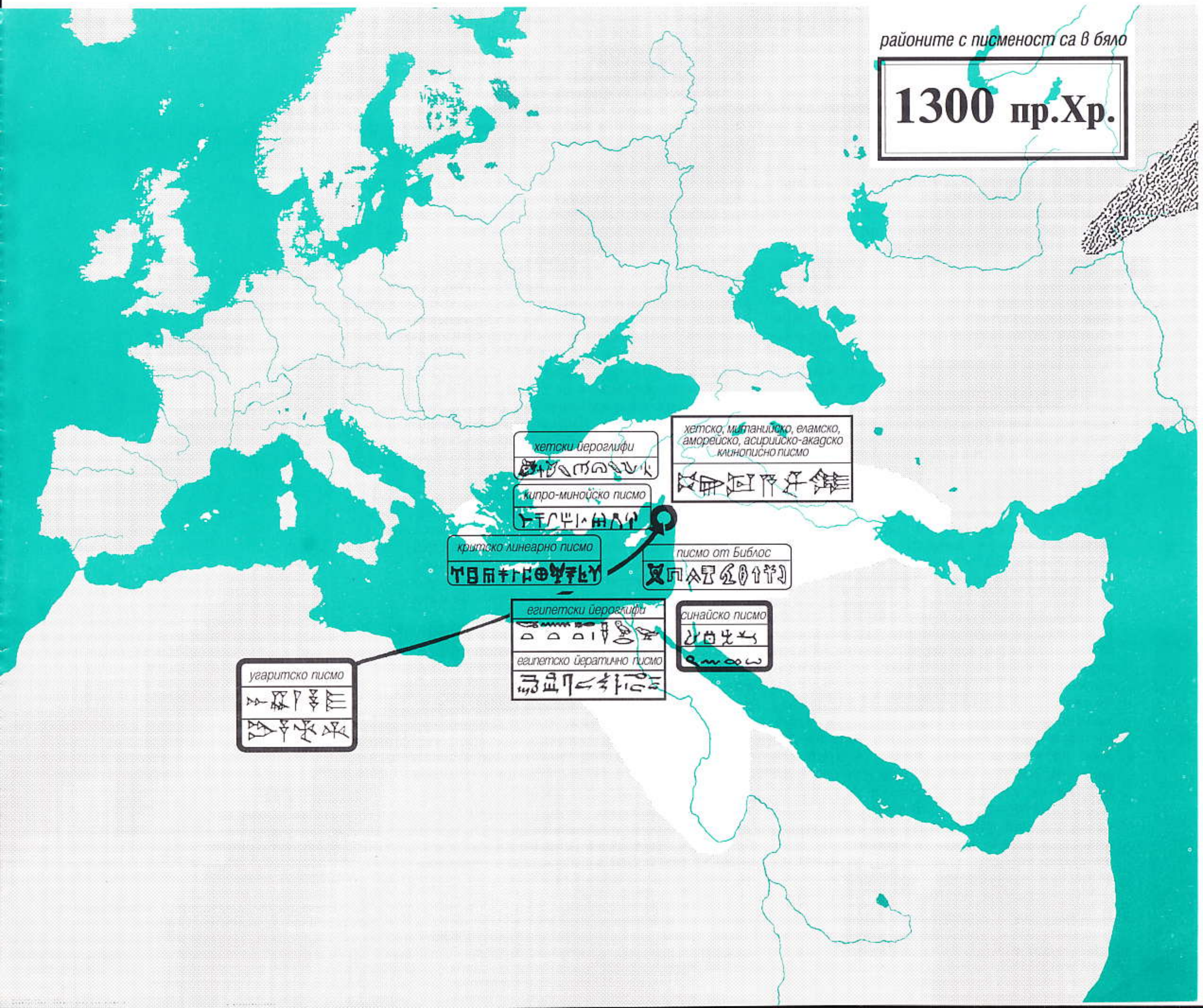
районите с писменост са в бяло
1300 пр.Хр.
хетски йероглифи
хетско, митанийско, еламско, аморейско, асирийско-акадско клинописно писмо
кипро-минойско писмо
критско линеарно писмо
писмо от Библос
египетски йероглифи
синайско писмо
египетско йератично писмо
угаритско писмо

1200 пр.Хр.

Около 1200 г. пр.Хр. царствата на ахейските гърци и хетите били завладени от мигриращи варвари. Всичко започнало с два народа — дорийските гърци и фригийците, които населявали югоизточната част на Балканите. Дорийците, най-северното от гръцките племена, нахлули в полуострова и започнали да превземат методично ахейските твърдини. След това се насочили към морето и направили същото на Крит и Родос. Фригийците, тракийски народ, стъпили в Анатолия през средата на 13-и век, но били спрени от хетите и останали в северозападния ъгъл на Мала Азия до 1200 г., когато в съюз с лувийците сложили край на хетската държава. Въпреки че фригийците сигурно са преминали Тавър, главна роля във втората фаза — нашествието в Сирия и колонизацията ѝ, изглежда, са играли лувийците, защото, след като пушилката отминала, в Сирия се появили множество лувийски (новохетски) княжества, но нито едно фригийско.

По-трудно е да се идентифицират главните действащи лица в третата фаза. През 1180 г. една орда от онези, които египтяните наричали “морски народи”, нахлула в Палестина и била отблъсната с труд едва след намесата на Египет (Рамзес III, първи фараон на XX династия). Разбити, но не и сразени, “морските народи” се заселили по бреговата ивица на Палестина и започнали да командват съседите си — израилтяни, ханаанци и финикийци, които ги знаели като филистимяни[1]. Днес още не можем да кажем почти нищо за произхода на морските народи: вероятните кандидати не са фригийците и дорийците — инициаторите на *Volkwanderung*[2] (във всеки случай последните се изключват, ако се постави знак за равенство между филистимяни и пеласги), а по-скоро вторични преселници, сред които трябва да включим ахейците и лувийците. В египетските летописи се казва, че някои морски народи са дошли от Киликия, което е в защита на хипотезата за лувийския им произход, но това не е достатъчно, защото по онова време ахейците доминират южния бряг на Анатолия. Хипотезата за ахейски произход се основава на отбелязаната от египтяните военноморска мощ на ордата, на легендата на самите филистимяни за техния критски произход и на сходството между грънчарските изделия на филистимяните и тези от Микена.

Смутните времена за Егея и Анатолия, предизвикани от нашествието на варварите, продължили около четири века. Египет се отказал завинаги от палестинската си провинция, асирийците били усмирени. Докато в края на 13-и век Асирия властвала над Сирия и Вавилон, сега каситската династия се съживявала.[3]

В Европа по поречието на Рейн и горното течение на р. Дунав се появила нова култура — *полета с погребални урни*. Общоприетото мнение е, че носителите ѝ са келти, а според мен са Р-келти. Необходимо допълнение към дефиницията на келтите е ограничаването на термина лигури до народите, живеещи на запад и на юг от Рейн във Франция и Северозападна Испания. През този период лигурийската култура в Североизточна Италия (*терамари 2*) била погълната от италийската (*Апенини Д*).

След като обработката на бронз стигнала до Скандинавия и Северна Русия, включеният в картата район (с изключение на все още неолитна Северна Африка) навлязъл в бронзовата епоха и вече няма нужда от линия, която да показва границите на тази техника.

Троянската война трябва да е била последното буйство на ахейците. Приам казва, че като млад е воювал на страната на фригийците срещу “амазонките”. Те спокойно може да са били хети, които бръснели брадите си, и всичко би се вместило много добре в ситуацията от втората половина на 13-и век.

---

[1] Ханаански се отнася за населението (и езика) от вътрешността на Сирия и Палестина, а финикийски — за това по крайбрежието на Ливан. Те са подгрупи на аморейски.

[2] Преселение на народите (немски). — *Бел. прев.*

[3] Каситите били окончателно изтласкани от еламитите през средата на 12-и век.

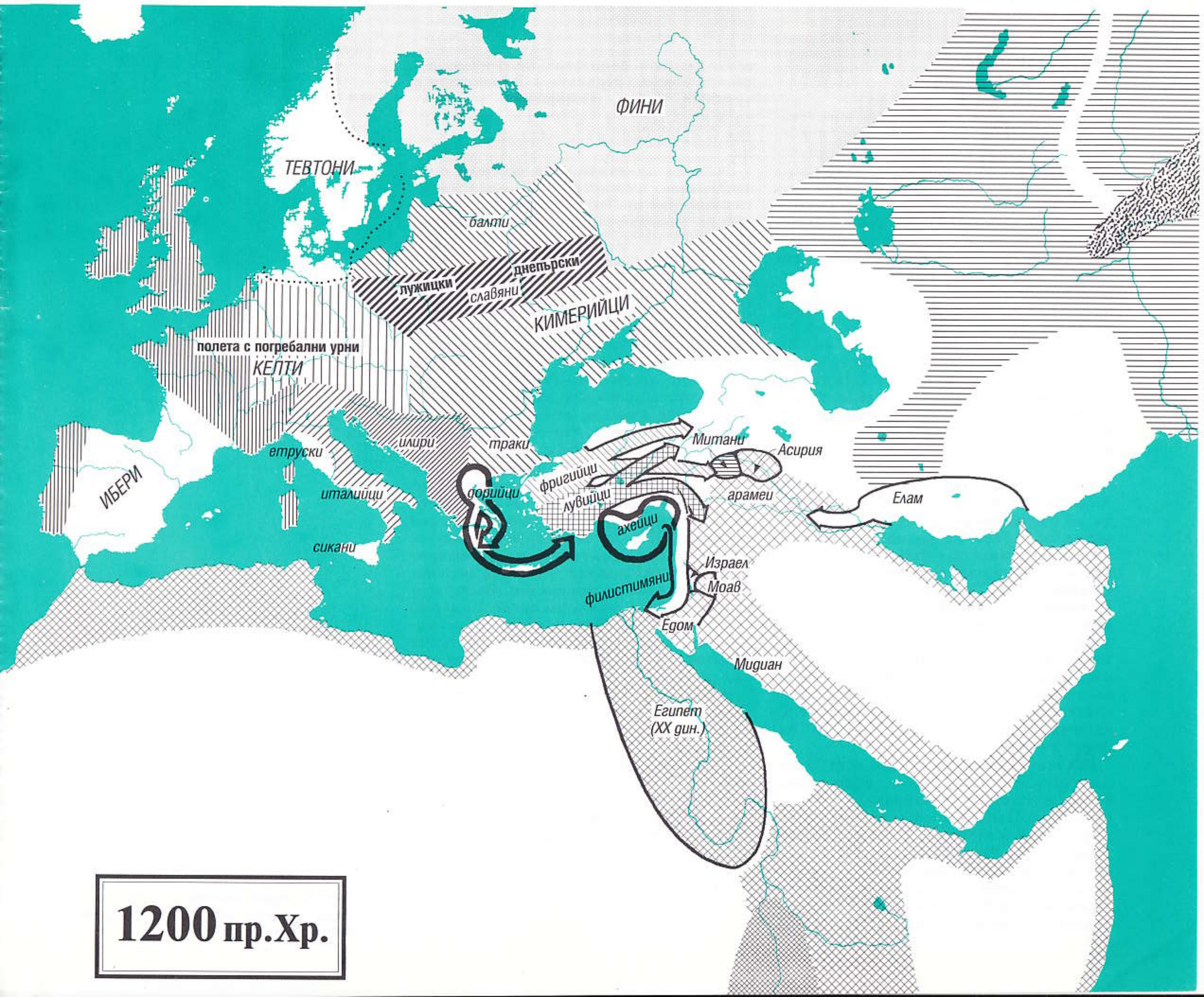
ТЕВТОНИ
ФИНИ
балти
днепърски
лужицки
славяни
КИМЕРИЙЦИ
полета с погребални урни
КЕЛТИ
ИБЕРИ
етруски
илири
траки
Митани
Асирия
фригийци
лувийци
арамеи
Елам
италийци
дорийци
ахейци
сикани
Израел
Моав
филистимяни
Едом
Мидиан
Египет
(XX дин.)

1200 пр.Хр.

1000пр.Хр.

Малко след заселването на новохетите (лувийци) и филистимяните, когато Близкият изток започнал да се успокоява, арамеите залели плодородния полумесец. Втората асирийска империя (дело на Тиглатпаласар I, който в началото на 11-и век завладял Сирия и Вавилон) била пометена. Арамеите заели пасбищата, а градовете падали един след друг в ръцете на шейховете им. Както и при аморейското нашествие, в старите княжества от Вавилон до Дамаск на власт дошли нови династии, но този път никой не се опитал да ги обедини в по-голяма политическа единица. Шестте племена, завладели Южна Месопотамия, са познати под общото име халдейци. Но да наречем Ур от времето на Авраам "халдейски", както се прави в Библията, е колкото анахронично, толкова и географски неправилно.[1]

Колонизацията на западния бряг на Анатолия от Йонийските гърци, изглежда, не е предизвикала почти никаква реакция от страна на лидийците[2] или на предполагаемите им сюзерени — фригийците. Йонийските гърци казвали, че са прадорийци, но ако се съди по техен по-късен диалект, те са по-скоро звено между истинските наследници на ахейците, населявали Кипър, Южна Анатолия и труднопроходимата централна част на Пелопонес, и дорийците — на юг по дъгата Пелопонес–Крит–Родос. През елинската епоха, когато йонийският се наложил като разговорен език, тези диалекти изчезнали.

Всички фараони от XX династия носели престижното име Рамзес, но били слаби владетели. Те не направили опит да си върнат Палестина и дори позволили първо Тива, а след това и Танис (старият Аварис, или Рамзес, в Делтата) да станат независими княжества. След смъртта на последния Рамесид (1085) целостта на държавата била възстановена с династичен брак между Танис и Тива. Фараоните от тази династия (XXI) обаче останали слаби в страната и безпомощни в чужбина. Нубия, разположена по долината на р. Нил между първия и четвъртия ѝ праг, била на практика независима.

Заедно с политическите промени през последната четвъртина на последното хилядолетие пр.Хр. в Егея и Близкия изток се разпространили и техниките за обработка на желязо. Около 1000 г. филистимяните се опитали да си осигурят военно предимство пред евреите, като им забранили да използват новия метал. Началото на последното хилядолетие се приема условно за начало на желязната епоха. Разбира се, желязото измествало бронза постепенно и макар това да е започнало преди 1000-ата година и да е продължило до 8-и век, имаме всички основания да въведем линия, очертаваща границите на света, използващ желязо.

Естествената екосфера на италийците — Италия на запад от линията, която тръгва от централните Алпи и стига до Тибър, претърпяла промени с идването на илирите на адриатическия бряг и освобождаването на стъпалото на ботуша от сикулите. Произходът на туземното население на Сицилия, което гърците наричали сикани, е неизвестен. Възможно е да са лигури, тъй като около Палермо са намерени *камбановидни чаши*, но може и да са наследници на по-ранна вълна италийци. Класиците твърдят, че част от тях са ибери.

В Европа няма нищо интересно за отбелязване освен началото на експанзията на келтите *полета с погребални урни* на запад.

Приблизително по същото време иранците от Трансоксиана в Азия открили, че умелият ездач може да се сражава на кон. Това откритие сложило край на използването на колесницата като бойно оръжие.

---

[1] Вж. с. 30, първа колона.

[2] Западни лувийци, каквито са и жителите на по-южните Кария и Ликия.

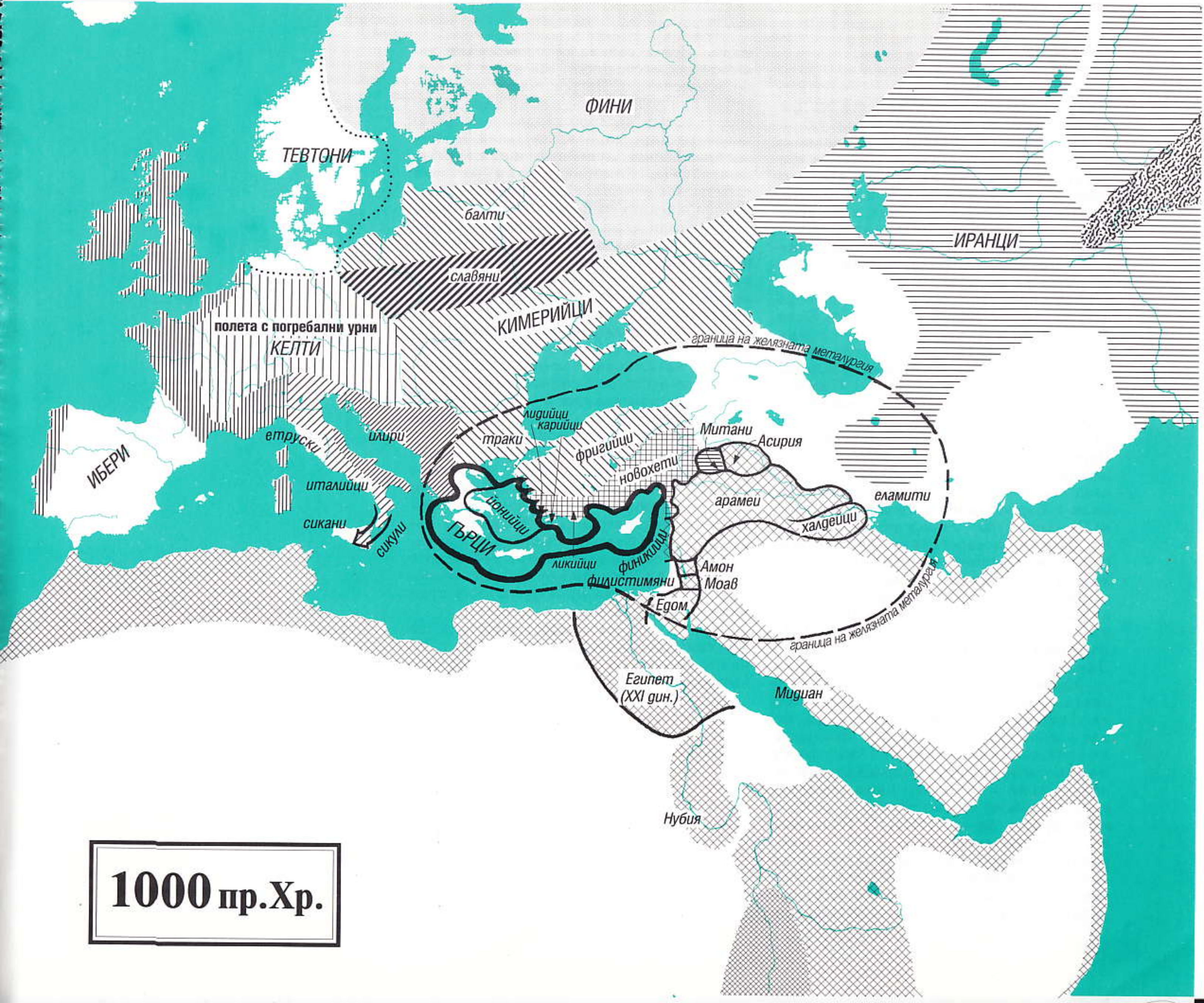

1000 пр.Хр.

ФИНИ
ТЕВТОНИ
балти
славяни
ИРАНЦИ
КИМЕРИЙЦИ
полета с погребални урни
КЕЛТИ
граница на желязната металургия
лидийци
карийци
траки
фригийци
илири
етруски
Митани
Асирия
ИБЕРИ
италийци
новохети
арамеи
еламити
сикани
йонийци
халдейци
ГЪРЦИ
сикули
ликийци
финикийци
Амон
Моав
филистимяни
Едом
граница на желязната металургия
Египет
(XXI дин.)
Мидиан
Нубия

825 пр.Хр.

Малко след 1000-ата г. властта на филистимяните се разклатила под ударите (вероятно обединени) на финикийци и евреи. Незначителният дотогава финикийски град Тир за кратко време се превърнал в най-силния и най-големия търговски център на Левант, а откриването на богатата на минерали Испания (1000) ускорило възраждането на Финикия. По море за филистимяните повече нищо не се чуло, а на суша те отстъпили през 975 г. пред атаките на евреите, водени от Давид. Царете на Едом, Амон, Моав и Дамаск също били принудени да признаят върховенството на Давид, но империята просъществувала само до неговия син и наследник Соломон (960–925). След смъртта му васалните народи се вдигнали на бунт и еврейската държава се разцепила на две — Юдея и Израел. Първото царство включвало само столицата на Давид, Йерусалим, докато повечето еврейски територии останали в Израел, който, преди да се основе Самария (880), нямал истинска столица. Разделени, еврейските държави били обречени. Първият фараон на XXII династия — либийски наемник, който отстранил един слаб владетел, отпразнувал коронацията си с поход в Палестина и с плячкосването на Йерусалим (928). Възходът на Египет не бил дълготраен и Дамаск бил този, който направил царете на Юдея и Израел свои васали. Той се оказал достатъчно силен, за да отблъсне и неудържимите иначе асирийци, които в началото на 9-и век си възвърнали контрола над Северна Месопотамия и Вавилон и методично напредвали на запад. Сирия и Киликия били покорени от Салманасар III, но този път асирийците дошли, за да останат. Настойчивостта, ефективността и броят на кампаниите говорят за главния проблем на Асирия: районът, който искала да контролира — северната половина на плодородния полумесец, нямал естествена защита. Всяка година се провеждали наказателни експедиции: на изток — срещу племената от Загрос, на юг — срещу вечно бунтуващите се вавилонци, на север — срещу наскоро създаденото (875) кавказко царство Ван, на запад — срещу арамейците, лувийците и даже срещу фригийците. Постоянно били чествани победи, защото залог за съществуването на Асирийската империя била победата.

В далечен план колонизацията на Западното Средиземноморие от финикийците и гърците е много по-важна от историята на асирийската експанзия. Около 800 г. финикийците, които плавали до Испания, основали постоянни морски бази от двете страни на сицилианския канал и когато Финикия започнала да отстъпва на Асирия, търговската ѝ флота все по-често се базирала в тях. Тези междинни пристанища и особено Картаген (общоприета дата на основаването му е 814 г.) бързо се разраснали.

В Европа натискът на келтите (*полета с погребални урни*) бавно, но постоянно се засилвал. Въпреки че не са типични представители на тази култура, континенталните имигранти в Англия от същото време (*Деверел-Римбъри*) са доказателство за контакт, който вероятно е предизвикал миграцията им. На югозапад носителите на културата били пред вратите на Испания.

Обработката на желязо стигнала до Италия (трамплин между Гърция и Западна Европа), въпреки че в Египет едва започвала.

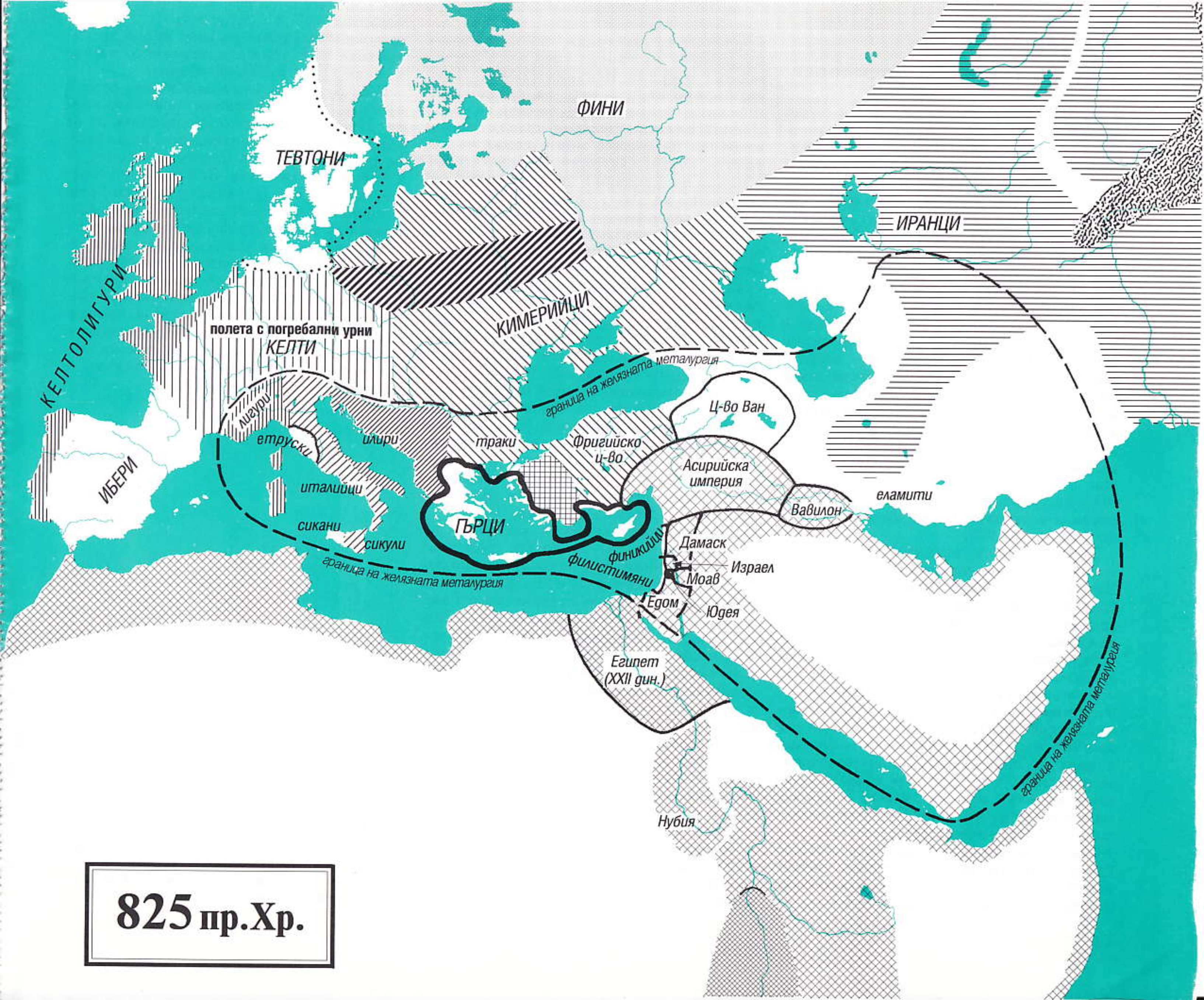
ФИНИ
ТЕВТОНИ
ИРАНЦИ
КЕЛТОЛИГУРИ
КИМЕРИЙЦИ
полета с погребални урни
КЕЛТИ
граница на желязната металургия
лигури
етруски
илири
траки
Фригийско ц-во
Ц-во Ван
Асирийска империя
Вавилон
еламити
ИБЕРИ
италийци
сикани
сикули
ГЪРЦИ
финикийци
филистимяни
Дамаск
Израел
Моав
Едом
Юдея
граница на желязната металургия
Египет (XXII дин.)
Нубия
граница на желязната металургия

825 пр.Хр.

825 пр.Хр.

градове, търговия, писменост

В древността градовете имали предимно местно значение и размерите им съответно били ограничени.[1] Градовете, отбелязани с малки кръгчета на тази, както и на предишните карти, са имали не повече от 10–15 000 жители. До 9-и век само няколко града стигнали до размери, които да изискват нов знак. Както може да се очаква, от петте кандидати за такова обособяване, да речем, население над 30 000 души, четири са били столици, набъбнали от присъствието на царски двор и администрация. Вавилон и Мемфис[2] били дълго време национални центрове. Нимруд и Ниневия — асирийските метрополии-близнаци, били основани сравнително късно, но бързо задминали традиционната столица Ашур. Тъй като асирийските царе са архитекти на централизираната (за разлика от образуваната от васални княжества) империя, първите градове с внушителни размери са техни. През 7-и век, когато Ниневия е в разцвет, броят на жителите ѝ достигнал 100 000.

Тир влязъл в петицата на големите градове благодарение на търговията. Незначителен преди ахейския колапс от 12-и век, той бързо станал лидер на последвалия финикийскя възход. В продължение на три века градът трябва да е бил безспорен господар на пътищата в Левант, тъй като през 8-и век, когато през мъглата на легендите започва да се очертава новият гръцки свят, присъствието на финикийските търговци било все още осезаемо. Те използвали добре монопола си, като заменяли произведенията в техните манифактури стъкло, платове, метални изделия, както и дървен материал, вино и зехтин срещу египетски лен, папирус, злато и слонова кост, анатолийска вълна, кипърска мед и арабски благовонни масла. Търговският обмен, който в началото на първо хилядолетие постоянно нараствал, бил в основата на просперитета на града, но истинският му разцвет настъпил, след като негови моряци открили Испания (1000). Това разширило хоризонтите на средиземноморската търговия и увеличило обема ѝ. Иберийският полуостров станал главен източник на сребро, мед и калай — металите, които осигурили търговската хегемония на Финикия в древния свят и по-специално на Тир в Ориента.

С опитомяването на камилата през 12-и век се появяват и характерните за арабската търговия кервани. Онези, които извършвали преходите между Палестина и Месопотамия, всъщност разнасяли палестински и месопотамски стоки. По другия важен път — от Палестина през Хейяз (коридорът) до Йемен, се изнасяли благовонните масла, които били единствената важна продукция на Арабия. Въпреки че тези масла — миро, тамян и балсам — се използвали в древния свят за парфюми, благовония и лекарства и били високо ценени, пътят през Хейяз едва ли би оцелял само заради тях. Много от стоките, които пътували на север, трябва да са били реекспорт от Източна Африка и Индия.

В Индия през първата половина на последното хилядолетие пр.Хр. градският живот започнал да се съживява, но доколкото ни е известно, не по долината на р. Инд, а по горното течение на р. Ганг. Това, че долината на р. Инд остава в сянка, може да се отдаде на липсата на информация. Наистина по време на асирийската империя контактите между Месопотамия и Индия били възстановени и е логично да се очаква, че между известните индуски центрове по р. Ганг и установените морски пътища от Персийския залив до устието на р. Инд е имало посредници. През по-късните периоди Индия изнасяла главно подправки, но на този етап почти не знаем с какво е търгувала, въпреки че на намерената в Месопотамия слонова кост можем спокойно да сложим етикета "внос от Индия или Африка" (сирийският слон вече е изчезнал като биологичен вид). Едно от доказателствата за това първо преоткриване на Индия е пренасянето на памучния храст в Месопотамия.

В писмеността не се наблюдава особен прогрес, за да ѝ се отделя специална карта. Преходното писмо продължава да се използва във всекидневието: йероглифно и йератично — в Египет, клинопис — в Асирия, Вавилония, Ван (наскоро ограмотен) и Елам. Лувийците (хетско йероглифно писмо) и жителите на Кипър (използва се и за двете групи: гърци и етеокипърци) все още използват сричкови азбуки. Клинописната азбука е изчезнала, а ранното ханаанско писмо е прераснало в северосемитско с финикийски (със специален вариант за еврейски) и арамейски клон. Към районите с писменост е добавена единствено Южна Арабия, която притежава собствена, произлязла от раннохананската, азбука.

---

[1] През класическия период укрепеният със стени град заема средна площ от 200 до 600 дка. Гъстота на населението от 25 жители на декар е разумно предположение, въпреки че гъстотата за Западна Европа вероятно е по-малка, а за Близкия изток — по-голяма.

[2] Значението на Горен Египет, а заедно с него и на Тива, намаляло поради развитието на земеделието в Делтата и по-голямото участие на Египет в живота на Средиземноморието.

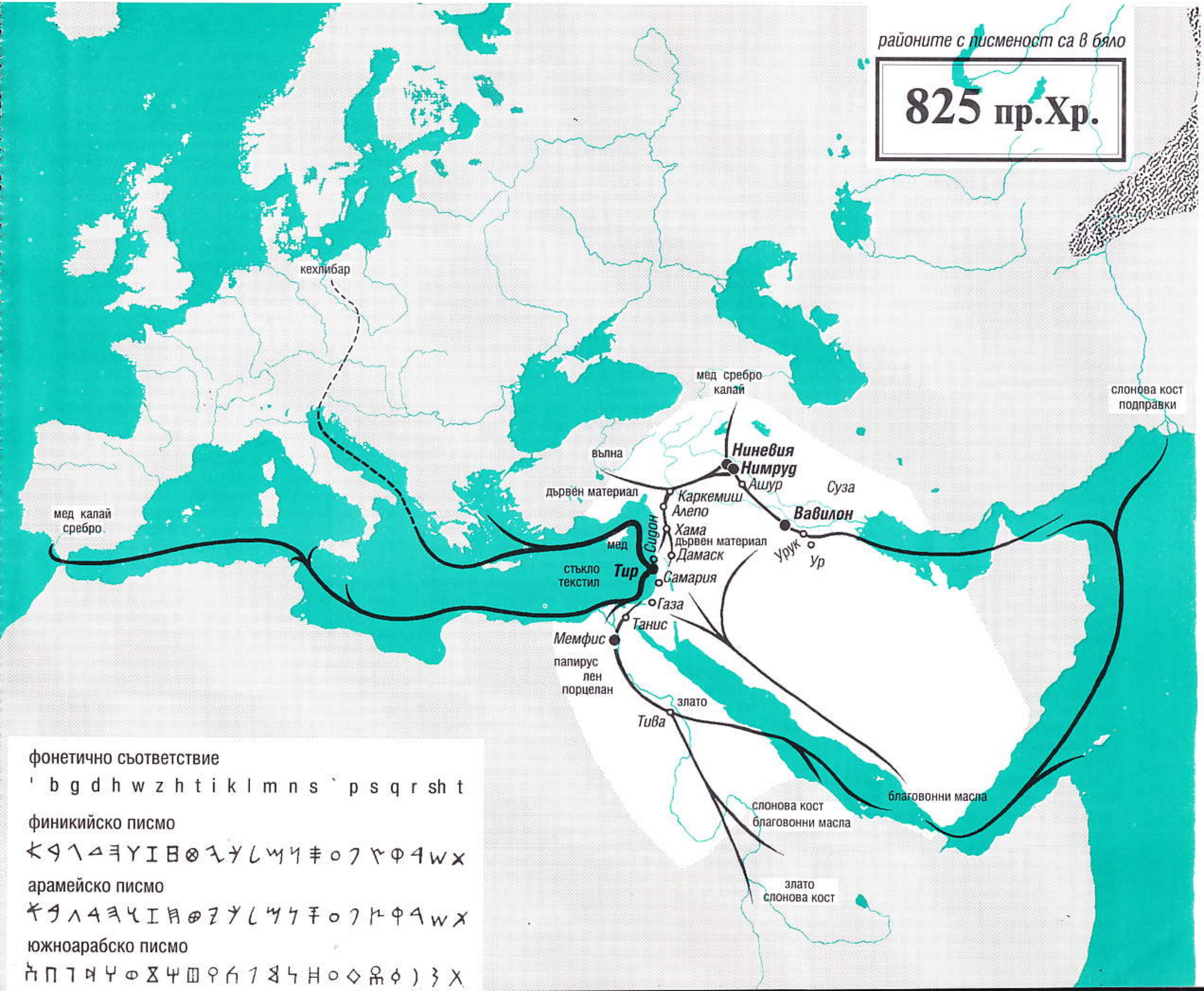
районите с писменост са в бяло
825 пр.Хр.
кехлибар
мед сребро
калай
слонова кост
подправки
вълна
Ниневия
Нимруд
Ашур
Суза
дървен материал
Каркемиш
Алепо
Хама
дървен материал
Дамаск
Вавилон
Урук
Ур
мед калай
сребро
мед
Сидон
Тир
стъкло
текстил
Самария
Газа
Танис
Мемфис
папирус
лен
порцелан
злато
Тива
благовонни масла
слонова кост
благовонни масла
злато
слонова кост
фонетично съответствие
' b g d h w z h t i k l m n s ` p s q r sh t
финикийско писмо
арамейско писмо
южноарабско писмо

670 пр.Хр.

През първата половина на 8-и век царете на Ван подтикнали асирийските колонии Сирия и Киликия към бунт. Въстанието успяло, но при Тиглатпаласар III (745–728) Асирия не само се възстановила напълно, но и анексирала Вавилон през 729 г. и Дамаск — през 732 г. Но вместо да се взема данък и клетва за вярност от победения владетел, на негово място бил назначаван генерал-губернатор. Така понятието “империя” станало синоним на пряко управление. Наследниците на Тиглатпаласар III продължили безкомпромисната му политика. Когато Израел отказал да плаща данъка си, Саргон II (721–705) сложил край на историята му още през първата година от царуването си, като плячкосал Самария и изселил десетте племена, образуващи северната еврейска държава. Отначало проасирийска (тъй като Израел бил “анти”), съблазнена от египетските обещания за свобода, Юдея отхвърлила зависимостта си от Асирия. Пророк Исайя предсказвал пълно поражение на Юдея и Египет. Но Божият ангел, без да каже и дума на пророка, сразил войската на Синахериб (705–680) и той се отказал от наказателния си поход през 701 г. Описаното от Херодот чудо, което спасило Йерусалим, вероятно е чумна епидемия, но това не попречило на Синахериб да увеличи данъка, който плащала Юдея. Възмездието за Египет дошло при Асархадон (680–669), който анексирал Делтата и изтласкал царете на XXV (нубийска) династия[1] по реката нагоре от Тива (670).

На север асирийците получили неочаквана помощ: разселването на кимерийците и скитите, предизвикано от започналото през 8-и век движение на запад на иранските народи от Трансоксиана. Племената, които заселили Южна Русия, са познати като скити, а останалите — като саки. Имената са еквивалентни и няма никакво съмнение, че скитите и саките са един народ, създал бита на номада-конник, който отсега нататък щял да господства в степта. Причината за миграцията на скитите трябва да се търси в разгрома, който китайците нанесли на хуните, и отражението му върху иранските племена. По онова време хуните са все още скотовъдци, които се придвижвали главно пеша, т.е. били са абсолютно неспособни да предизвикат такива мащабни размествания по цяла Азия. Същото може да се каже и за кимерийците, когато били нападнати за пръв път от скитите. Все пак успехът на бежанските им орди, появили се на юг от Кавказ в края на 8-и век (те прегазили Ван, а след това, обръщайки се на запад, разгромили фригийците), показва, че кимерийците били усвоили бързо ездитната бойна техника на скитите.[2]

По-голямата част от скитите, които преследвали кимерийците на юг, се натъкнали на родствените им мидийци и им нанесли съкрушително поражение. Тази победа и опустошителното преминаване на кимерийците през Ван били добре дошли за асирийците, тъй като по онова време мидийците се очертавали като лидери на иранските племена от платото и били главният противник на Асирия. Туземните кавказки народи, населяващи проходите в Загрос, станали жертва на борбата между асирийци и иранци и изчезнали от политическата сцена.

Първите гръцки колонии извън Егея (Куме и Синоп, основани около 750 г.) били междинни пристанища по пътя към новооткритите мини в Тоскана и Задкавказието. Търговският подход на колонизация скоро бил сменен с много по-интензивна програма, диктувана от демографския бум в родината им. Свързана с търговията само доколкото колонизаторите предпочитали познати пътища, тя довела до заселването на най-близките до Гърция брегове — петата на Италия, източната част на о-в Сицилия и Тракийския Боспор. Обратно на финикийската търговска мрежа, която по една случайност родила нова нация, гръцката колонизация е съзнателно разширяване на съществуващия гръцки свят.

В края на 9-и век в дорийската държава Спарта (югоизточната част на Пелопонес) се извършвала своеобразна социална реформа, която имала далечни последици. Индивидът се посвещавал на държава и добродетели, които били почти изцяло милитаризирани. Продължителната война през втората половина на 8-и век донесла на Спарта Месения (югозападната четвъртина на полуострова) и дорийската тактическа военна машина — фалангата от бронирани копиеносци (хоплити). На изток кипърските гърци плащали данък на Асирия още от времето на Тиглатпаласар III — от дузината васални градове всички били гръцки с изключение на една нова финикийска колония и един оцелял етеокипърски град.

Около 700 г. иберите в Каталония били претопени от носителите на *полета с погребални урни*. В южната част на полуострова контактите с финикийците и експлоатацията на минералното богатство довели до появата на единствената туземна политическа единица — царство Тартес. В края на 8-и век в Арабия на територията на днешен Йемен възникнали две държави: Маан и Саба. В края на 5-и век на южния бряг се появили още две — Катабан и Хадрамаут.

---

[1] Данните за първия известен цар на Нубия са от около 750 г. Именно той започнал покоряването на Египет, което синът му завършил успешно. Границата нагоре по реката минавала зад мястото, където се сливат Бели и Сини Нил. Произходът на царството и династията не е известен, но най-вероятно възхожда към двора на наместника на египетския фараон. Столицата сигурно е била Напата, както по времето на египетското управление, а организацията била египетска до най-малките подробности.

[2] Фригийското върховенство в Западна Анатолия било наследено от лидийците, които отблъснали кимерийците. Първите лидийски царе потърсили помощ от Асирия, т.е. положението е било доста тежко.

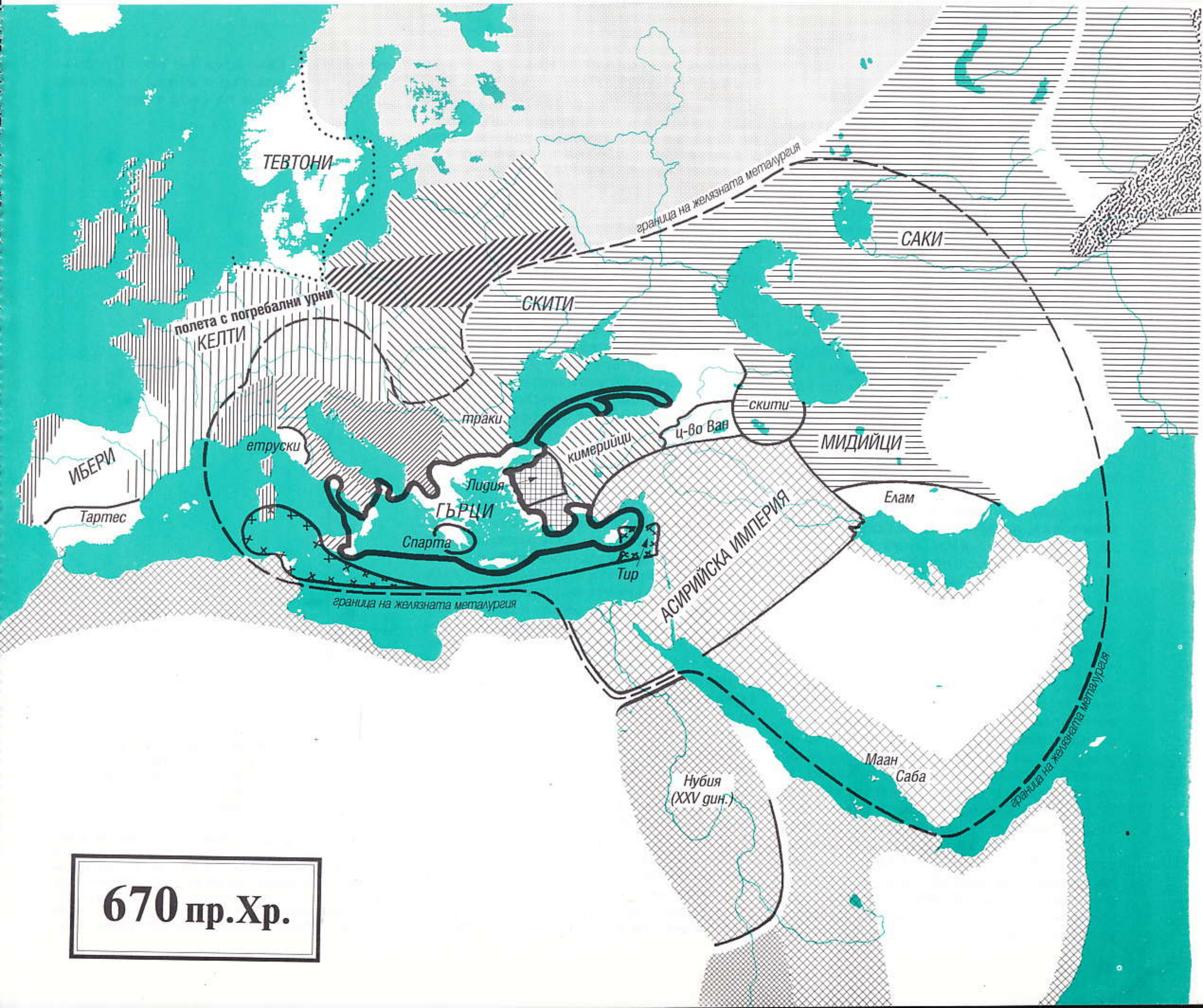
ТЕВТОНИ
граница на желязната металургия
САКИ
СКИТИ
полета с погребални урни
КЕЛТИ
скити
траки
ц-во Ван
МИДИЙЦИ
етруски
кимерийци
ИБЕРИ
Лидия
Елам
ГЪРЦИ
АСИРИЙСКА ИМПЕРИЯ
Тартес
Спарта
Тир
граница на желязната металургия
Маан
Саба
граница на желязната металургия
Нубия
(XXV дин.)

670 пр.Хр.

560 пр.Хр.

Непрекъснатите бунтове, които разтърсвали асирийската империя, предполагат жестокост, която летописите на нейните монарси — най-често възхвала на терора, потвърждават с подробности. Асирийските сили трябвало контролират огромна територия и тази политика била не само отблъскваща, но и недалновидна. Изтощението било неизбежно. Асирийският гарнизон бил изтеглен от Египет, а кампанията на последния от великите царе на Асирия, Ашурбанипал (668–626), който покорил по-близката част на Елам (646), всъщност довела до това, че останалата част от Елам паднала в ръцете на иранската династия на Ахеменидите. Това е и краят на югоизточните кавказки народи. Сега иранските племена, начело с мидийците, чийто цар — Киаксар, разгромил скитите, държели почти цял Иран. Това била сила, равна на асирийската, и когато Киаксар се съюзил с въстаналите през 625 г. срещу Асирия вавилонци, асирийските войски не могли да се справят с нито един от съюзниците. Войната се проточила цяло десетилетие. Везните се наклонили в полза на съюзниците, когато скитите преминали на тяхна страна. През 612 г. Ниневия била плячкосана и срината със земята. Пред египетския фараон Нехо (626–605) се открила прекрасната възможност да възроди древната империя, като завладее отново Сирия и Палестина и осигури чудесен буфер за провинциите с една зависима Асирия. Той потеглил на север, за да подкрепи единственото останало асирийско владение в Харан, но градът паднал, преди да пристигне (609). В продължение на няколко години границата минавала по р. Ефрат, но пълното поражение на Нехо от Навуходоносор при Каркемиш (605) убило всякаква надежда за асирийски или египетски ренесанс.[1] Задкавказките скити се присъединили отново към своите братя от руската степ, Навуходоносор завзел плодородния полумесец[2], а Киаксар се придвижил на запад. Скоро след като кавказкото царство Ван паднало и страната била заселена с тракокимерийци, познати по-късно като арменци, той завладял областта Ван (595), но в Анатолия бил спрян от лидийците (585). По същото време мидийците и лидийците погълнали фригийските и кимерийските племена. Само таврите — племе с кимерийски произход, оцелели в Крим.

Гърците все по-трудно намирали подходящи за колонизация места. Масалия в Южна Франция, Кирена в Либия и колониите по северния бряг на Черно море били последните паднали на благодатна почва семена. Масалия успяла да установи търговски връзки с Тартес, но успехът ѝ накарал западните финикийци да се съюзят под ръководството на Картаген, за да защитят монопола си върху испанските суровини (по това време върховенството на Тир било символично), а слабостта на гърците насърчила Картаген да започне офанзива. На изток набиращата сили Лидия била още по-голяма заплаха за гръцката свобода. Малко след времето, към което се отнася тази карта, Крез, последният и наймогъщият лидийски цар, покорил изцяло Йония. Гръцките метрополии нямали политическа организация, която да поддържа отвъдморските им сънародници. Най-силният им град, Коринт, се интересувал единствено от търговия, а найсилният съюз — Тесалийският, имал строго ограничена дейност и като Спарта не се интересувал от събитията извън полуострова.

Около 600 г. келтите (*полета с погребални урни*) навлезли в първата (*Халщат*) фаза на специфичната си култура от желязната епоха. В началото на тази фаза те завладели централното плато в Испания, но едновременно с това иберите от Каталония си върнали независимостта и нашествениците останали откъснати от родствениците си във Франция. Вероятно Буда е започнал да разпространява учението си в княжествата по горното течение на р. Ганг през 7-и век. Предполага се, че Зороастър е живял в басейна на р. Окс към края на същия век.

---

[1] Нехо бил вторият фараон от XXVI династия. Първият фараон, отначало асирийска марионетка, изтласкал нубийците от Горен Египет. Той и наследниците му били много подобри управници от всичките им предшественици след XIX династия и възраждането на Египет не било осуетено докрай. Към датата, посочена на картата, Кипър и Кирена били васални държави.

Нубийските царе продължили да управляват земите по поречието на Нил: от долната част на басейните на Бели и Сини Нил до втория праг. След 591 г., когато египтяните изпратили наказателна експедиция и разграбили Напата, столицата била преместена в Мерое на по-безопасно разстояние в горното течение на реката.

[2] Юдея пострадала два пъти: армията ѝ била унищожена при похода на Нехо на север, а после Йерусалим бил превзет от Навуходоносор при движението му на юг (597). Десет години по-късно инспирираният от Египет бунт довел отново войските на Навуходоносор в града и двете юдейски племена били прокудени (586).

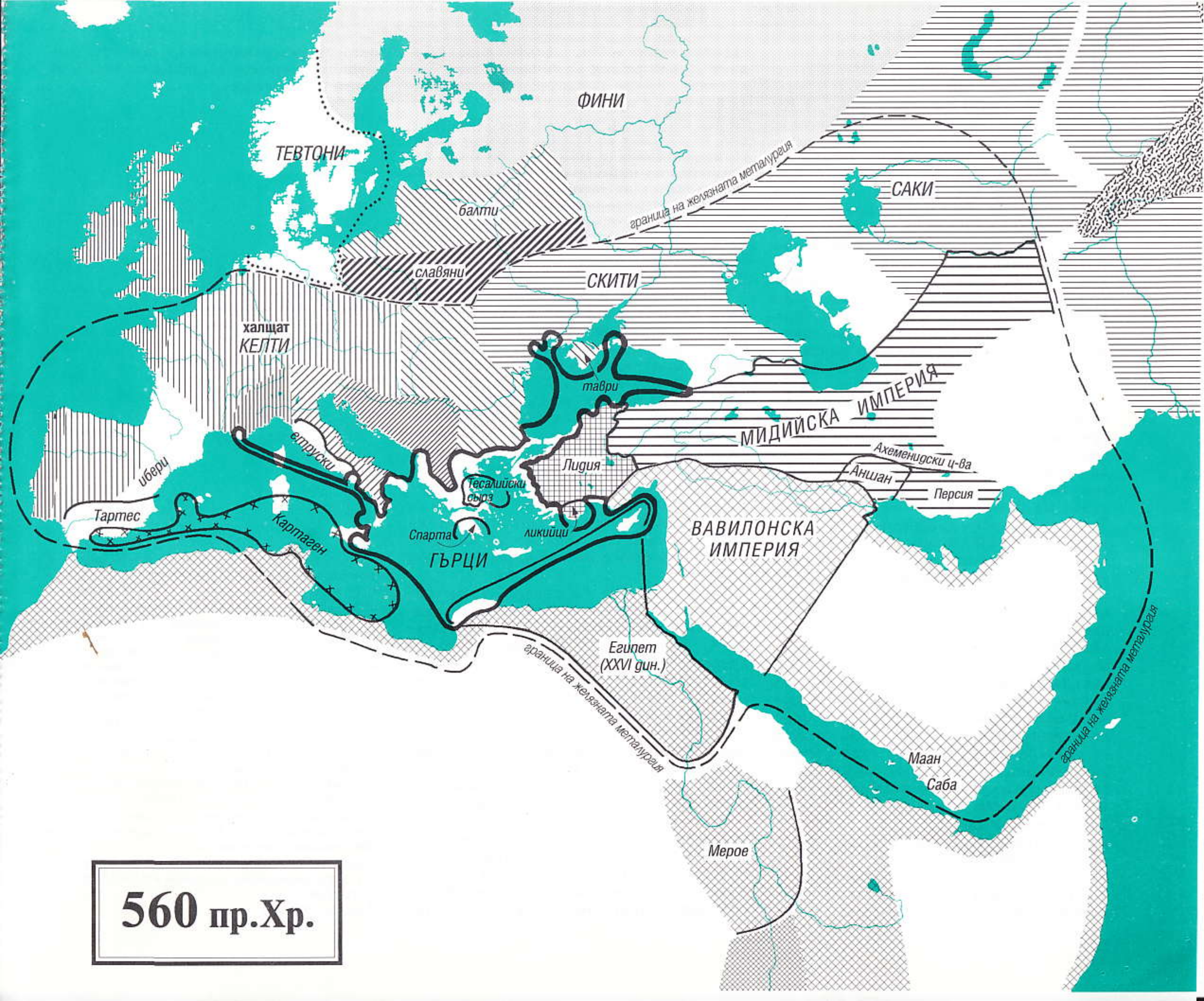
ФИНИ
ТЕВТОНИ
САКИ
граница на желязната металургия
балти
славяни
СКИТИ
халщат
КЕЛТИ
таври
МИДИЙСКА ИМПЕРИЯ
етруски
Лидия
Ахеменидски ц-ва
Аншан
Персия
ибери
Тесалийски съюз
Тартес
Картаген
Спарта
ликийци
ГЪРЦИ
ВАВИЛОНСКА ИМПЕРИЯ
Египет (XXVI дин.)
граница на желязната металургия
граница на желязната металургия
Маан
Саба
Мерое

560 пр.Хр.

480 пр.Хр.

През 559 г. Кир II наследил трона на Източен Елам — Аншан — по-голямото от двете Ахеменидски княжества (другото е Персия). През 556 г. той изтласкал вавилонците от Западен Елам и го присъединил към царството си. Седем години по-късно убил мидийския си сюзерен и застанал начело на държава, която дълго време щяла да бъде най-силната в Азия. Силата ѝ не закъсняла да се прояви: Асирия била отнета от вавилонците (548–547); следващата година в една кампания бил победен Крез и анексирана Лидия (заедно с гръцките ѝ колонии в Йония); десетилетие по-късно почти без кръв била завладяна новата Вавилонска империя (539), фатално изтощена от религиозните борби, за които се споменава в книгата на пророк Данаил.[1] Междувременно в резултат на други кампании източната граница била преместена до р. Яксарт. След смъртта на Кир в незначителна война с едно племе саки (529) синът му, Камбиз II (529–522), завладял Египет, а Кирена и Кипър му се подчинили. Създавайки само за две поколения световна империя в естествените ѝ граници, Ахеменидите биха могли заслужено да си дадат почивка, но последвал преврат, който влял свежа кръв във вените на властта. Дарий Персиеца (522–486) търсел не по-малка слава за една издънка на Ахеменидите. На изток той завършил, да не кажем започнал, завладяването на долината на р. Инд (520)[2], а на запад навлязъл в Европа и тръгнал срещу скитите (516). Тази агресия се оказала провал, който така разклатил авторитета на Персия, че йонийските гърци рискували и въстанали (499). Дарий потушил бунта (към 494) и изпратил малък морски отряд, да накаже континенталните гръцки градове, които оказали помощ на бунтарите. Победата на атиняните над персите при Маратон (490) е записана с големи букви в гръцката история, но това било само първата схватка в една война, с която славолюбивият Дарий решил да се заеме сам. Той починал, преди да завърши подготовката ѝ, и синът му, Ксеркс (486–465), повел срещу гърците прочутото войнство. Според по-късните оратори, макар и да не го изчислявали в милиони, то било несравнимо по-многобройно от всяка друга армия, виждана дотогава в Европа.[3] Македония и Тесалия паднали без бой, но за да се разчистят Термопилите, а Атина да бъде окупирана (480), трябвало да се води тежка битка. Останали само армията на Спарта и флотата на Атина.

Картагенците и етруските се обединили в антигръцки фронт и върху западните гърци бил оказан не по-малко жесток натиск. Етруските били на върха на своята мощ: властта им се простирала върху долината на р. По и по западния бряг на Италия чак до Кампания.[4] През 535 г. картагенците и етруските принудили гърците да се оттеглят от о-в Корсика (минал в ръцете на етруските), а през 510 г. картагенците завладели Тартес и изгонили от южната част на полуострова масалийските търговци. Успехите ги окуражили да доведат начинанията си до край и през 481 г. тяхна армия дебаркирала в Сицилия с явното намерение да я подчини.

Приблизително по същото време нова мода — урни с изображения на лица, заменила *лужицкия* стил у славяните. Културата се разпространила от Балтика на югоизток, което дава повод на германските учени да твърдят, че още през 5-и век пр.Хр. праотците им са господствали над славяните. Все пак няма никакви доказателства за тевтонска експанзия по онова време, а и технологичната изостаналост на района прави тезата малко вероятна. Героите на тази измислена сага — бастарните, са били келти.[5]

Към това време се отнася също и заселването на Англия от *халщатските* келти и колонизацията на еритрейския бряг от южните араби. В руската степ иранските племена между р. Дон и Аралско море стават известни като сармати, което ги разграничило от скитите, заемащи териториите на запад от тях, и от саките — на изток.

---

[1] След падането на Вавилон двете юдейски племена се върнали в Йерусалим с благословията на Кир.

[2] Този почти изцяло недокументиран поход има изключително значение за индийската история, тъй като маркира началото на сеченето на пари, на обработката на желязо и на писмеността в субконтинента. С навлизането на Британия, Скандинавия, Индия и отделни райони на Китай в желязната епоха отпада необходимостта да се чертаят географските граници на тази техника. Негърска Африка не използва метал чак до 1-и век пр.Хр., когато в басейна на р. Нигер започва обработката на желязо. Разпространението на техниката било също така бавно: в Източна Африка желязната епоха започнала около 750–1000 г. сл.Хр.

[3] Предполага се, че Ксеркс е водел половината от общия брой (360 000) на подлежащите на мобилизация в империята.

[4] Царете на италийския град Рим през 550–475 г. (традиционното датиране е 616–509 г.) били етруски.

[5] Вж. с. 72, заб. 3.

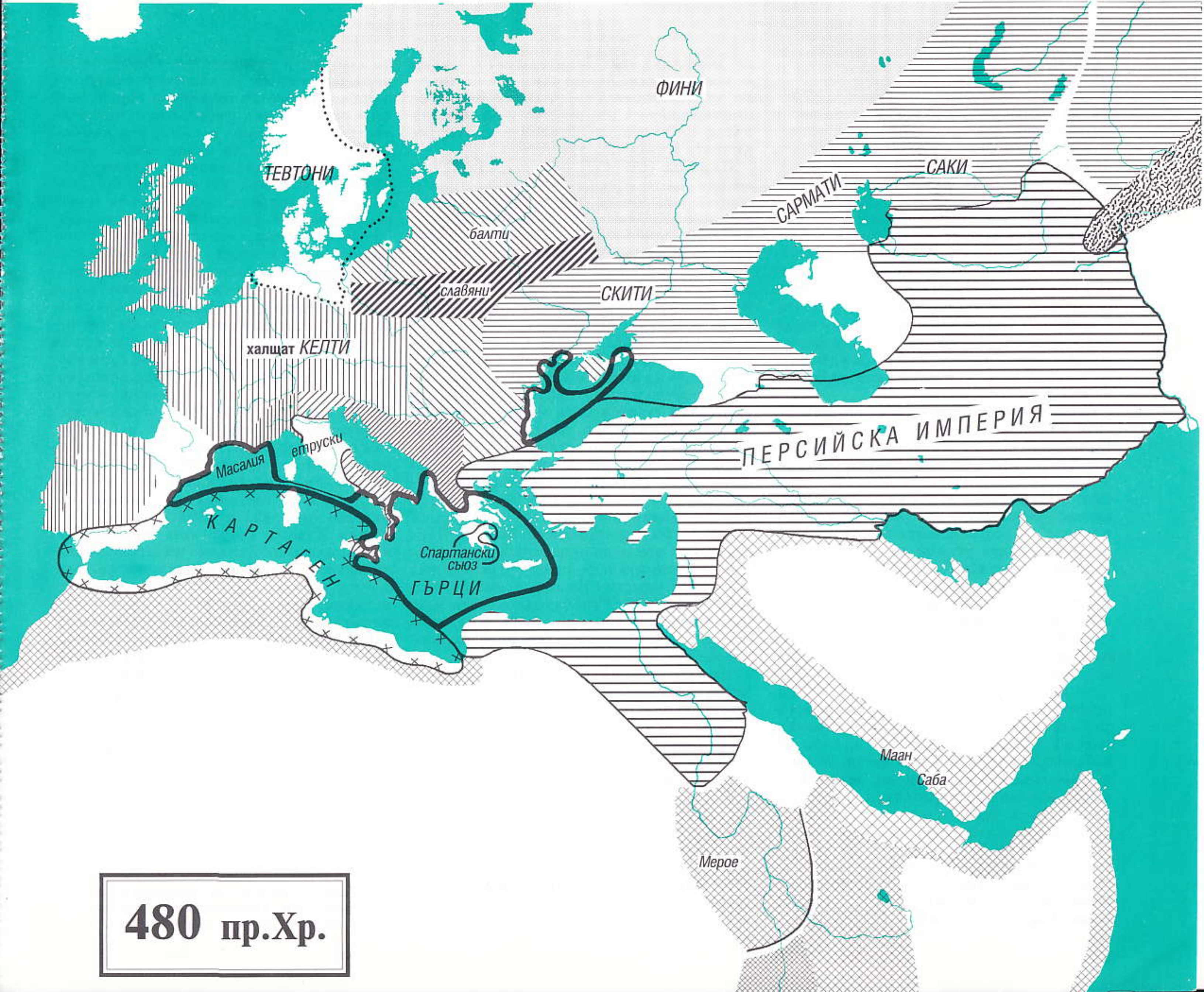
ФИНИ
ТЕВТОНИ
САКИ
САРМАТИ
балти
славяни
СКИТИ
халщат КЕЛТИ
ПЕРСИЙСКА ИМПЕРИЯ
етруски
Масалия
КАРТАГЕН
Спартански съюз
ГЪРЦИ
Маан
Саба
Мерое

480 пр.Хр.

375 пр.Хр.

За да форсира коринтския провлак и да завърши завладяването на Гърция, Ксеркс трябвало да унощожи атинската флота. Но вместо нея била унищожена собствената му флота (Саламин, 480) и той спрял офанзивата. Върнал се у дома, като оставил половината от експедиционния корпус на гарнизон в Атика. На следващата година спартанските хоплити излезли от Пелопонес и още при първата среща (Платея, 479) персийската окупационна армия била разбита. Гърците от Сицилия се освободили също така драматично, разгромявайки картагенците при Химера. Според по-късните летописци това станало в деня на битката при Саламин.

След прогонването на персите интересите на Спарта се ограничили отново с Пелопонес. От гръцкото военно превъзходство се възползвала Атина. Флотата ѝ завзела Хелеспонта, изолирайки персите в Македония и Тракия, и отворила отново Черно море за гръцкото корабоплаване. През следващите няколко години атиняните успели да освободят северния и източния бряг на Егейско море. Но градовете и островите, които получили независимостта си само за да я загубят в ръководения от Атина антиперсийски съюз, скоро открили, че ръката на освободителката пипа толкова здраво, колкото и ръката на персите. Тъй като превъзходството на гърците по море едва ли е било заплаха за персийската власт във вътрешността на Анатолия, съюзът изпълнил задачата си, като освободил Йония, и за да съществува имал нужда от нова мисия и цели: мир в Егея и разширяване на търговията. Атина била строга и така здраво контролирала печелившите дейности, че скоро започнала да гледа на съюзниците си като на своя собственост, а на съюза — като на своя империя. Това отношение било пренесено и върху държавите от континентална Гърция и в крайна сметка довело до конфликт със Спарта, която, макар и политически летаргична, била твърде чувствителна към традиционно принадлежащото ѝ първенство и не можела дълго да търпи предизвикателствата на алчната и самонадеяна Атина.

Първата (457–451) от четирите войни между двете големи сили завършила с жесток разгром за Атина, след който тя разумно изоставила дребните си локални амбиции, предизвикали конфликта. Когато се съвзела, Атина се насочила към богатите търговски пътища на запад, водещи до Италия и Сицилия, но действията ѝ настроили враждебно Коринт, който господствал над района. Коринт бил в съюз със Спарта, която също се намесила. И докато втората война (431–421) била игра на котка и мишка, в която нямало победител, то през третата война (413–404) спартанската флота, построена с персийски пари, разрушила крехката структура на атинския съюз. Спарта изглеждала готова да поднови походите срещу Персия, но сега персийските субсидии се насочили към Атина и Тива. Отстъпвайки Йония (387), Спарта си върнала благоразположението на Персия, но не могла да предотврати създаването на нов атински съюз (този път без Йония и Кримския Боспор — независимо царство от 438 г.[2]) в безсмислената четвърта война, в която проличали изтощението и политическото безсилие на противниците.

Именно персийската дипломация и персийското злато спрели гръцката контраофанзива. Империята губела територии навсякъде: около 400 г. въстанал Египет (при краткотрайните XXVIII, XXIX и XXX династии), а през 380 г. се откъснали индийските провинции.

Фактът, че картагенците дълго помнили урока от Химера и до края на 5-и век се въздържали от нападения на Сицилия, вероятно се дължал на бързия упадък на етруските им съюзници. Около 475 г. сиракузците прочистили морето на Кампания от етруските, а латините под водачеството на Рим успешно отхвърлили етруското владичество. Сиракуза успяла не само да запази хегемонията си над размирните сицилиански гърци, но и да я разшири над племената от вътрешността (410), както и сама, без помощта на Картаген, да отбие едно с нищо необосновано нападение на Атина (415–413). Все пак гръцките набези в западната част на острова предизвикали иначе миролюбивите картагенци да организират наказателна експедиция (409), чийто неочакван и лесен успех ги окуражил да се опитат да завладеят острова отново. През 406 г. картагенците разрушили Агригент и след поредица поражения Сиракуза загубила хегемонията си над острова. Все пак градът оцелял и когато изходът от сраженията станал съмнителен, а перспективата за краен успех намаляла, картагенците загубили апетит. Мирният договор от 392 г. възстановил границите от преди войната и Сиракуза си върнала старата позиция на защитник и господар на западните гърци. Разтревожени от съдбата на Капуа и Куме, завладени от италийските самнити (съответно през 423 и 420 г.), градовете в Южна Италия потърсили закрилата ѝ, но “Атината на Запада” налагала толкова високи данъци на поданиците си, колкото и истинската. Целите ѝ били егоистични, управлението — тиранично, а политиката — ужасяващо безотговорна.

Главното събитие в Европа е възникването в прародината на келтите на културата *Латен*, с която започва втората фаза от експанзията на Р-келтите и появата на галите в историята. Вероятно тогава започват и нашествията надолу по р. Дунав, инвазията в Италия, унищожаването на етруските колонии в долината на р. По и трансапенинският рейд, чиято кулмининация е плячкосването на Рим (по-точно, тези промени се извършват през периода 410–390 г.).

---

[1] Всъщност до 309 г. владетелите не са носели титлата цар. Управляващата династия била таврическа по произход и гръцка по стил.

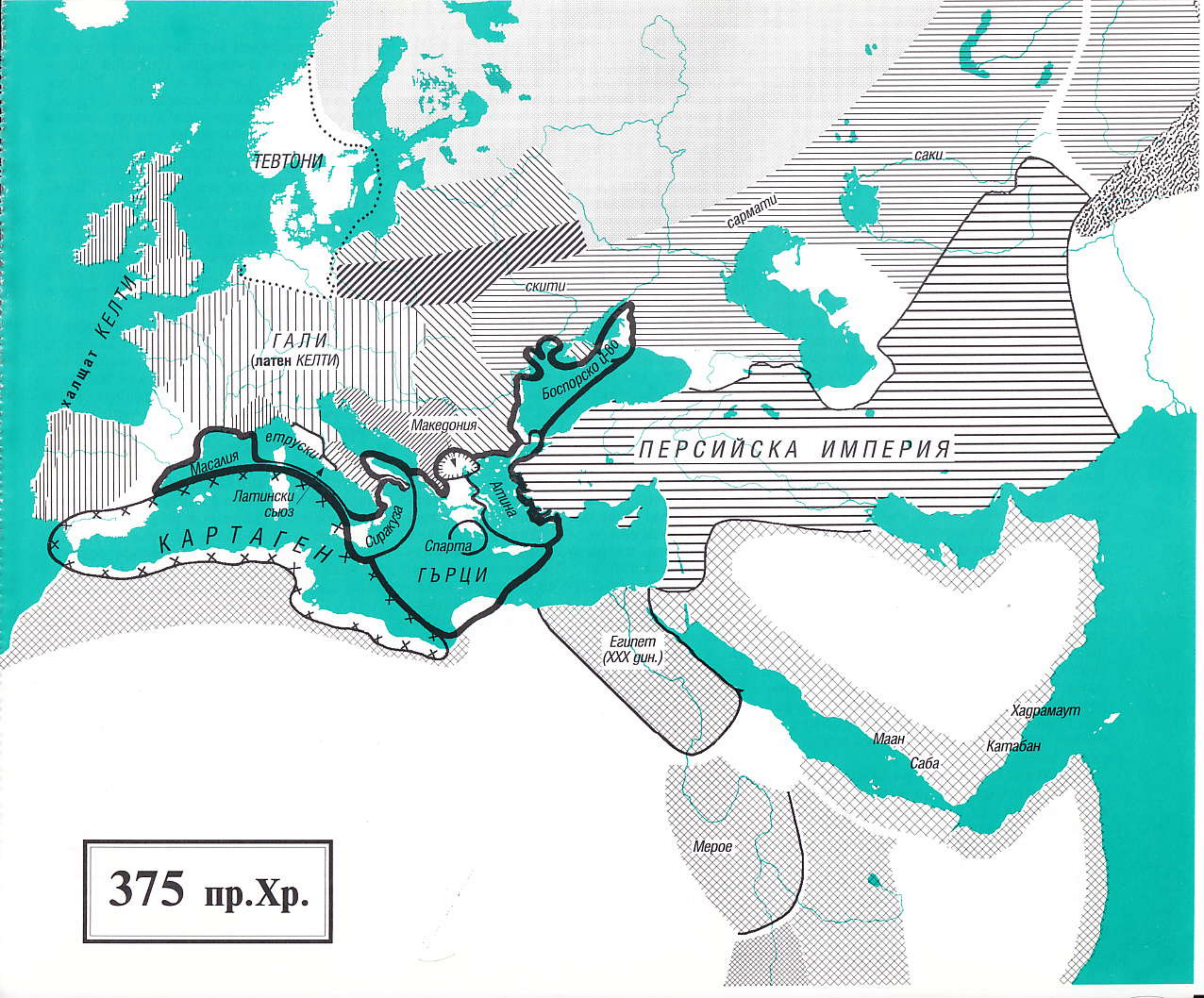
ТЕВТОНИ
халщат КЕЛТИ
ГАЛИ
(латен КЕЛТИ)
саки
сармати
скити
Боспорско ц-во
Македония
ПЕРСИЙСКА ИМПЕРИЯ
етруски
Масалия
Латински съюз
Атина
Сиракуза
Спарта
КАРТАГЕН
ГЪРЦИ
Египет (XXX дин.)
Хадрамаут
Маан
Катабан
Саба
Мерое
375 пр.Хр.

375 пр.Хр.

градове и търговия

"Лидийците са първата нация, която използвала златни и сребърни монети, и първата, която продавала стоки на дребно." Така казва Херодот. И тъй като лидийците се разплащали с монети от електрон[1] повече от век преди първата емисия на златни и сребърни монети (Крез, 550 г.), началото на пазарната икономика трябва да се отнесе към по-ранна дата — около 700 г. пр.Хр. Живеейки в построеното от нас самите свободно общество и гледайки на регулирането на цените от търсенето и предлагането почти като на природен закон, днес ни е трудно да си представим икономическите процеси в примитивните общества. Главната им характеристика — системата на разпределение, се основава не на равноправието, а на йерархията: разрешава ти се да получиш три наниза мониста само ако имаш право да ги носиш. Консумирането на това право е явно и задължително, а целта му е да показва ранга. Комунистите се върнаха донякъде към тази система като протест срещу деструктивните социални ефекти на икономиката *laissez-faire*[2], но цената за връщането към племенната организация е свободата. Обратно, динамиката в подема на егейските народи след 7-и век се крие в разкрепостяването на индивида. За разлика от градовете в Месопотамия, които не са имали пазари (според Херодот и потвърдено от археологията), агората е общопризнатият център на гръцкия град. С шепа монети и с надежда за късмет индивидът излязъл на историческата сцена.

Вероятно търсенето на общество, което да отговаря на новата икономика, да се справя със спорните моменти и да свързва икономическата с политическата власт, е бил дълъг и мъчителен процес за гърците. Първата фаза — колонизацията, успешна само там, където не срещала съпротива, им осигурила малко ресурси. Риболовните и зърнените полета на черноморските колонии задоволявали само част от нуждите на свръхнаселената им родина. Навсякъде другаде гърците търгували с чужденци, чиято враждебност (съвсем разбираема, като се вземат под внимание честите, макар и неуспешни, посегателства върху собствеността им) само в редки случаи се изразявала в подозрителност. Гърците заменяли своето вино, зехтин и манифактурни изделия (главно керамика) за картагенски (испански) и етруски метал и за традиционните продукти от Египет и Изтока.

Сърцето на гръцката търговска мрежа бил Пелопонеският провлак, където товарите лесно се прехвърляли от кораб на кораб. Той станал още по-важен след 600 г., когато бил построен павиран път и корабите можело да бъдат теглени през провлака. Първият голям град на Гърция бил Коринт, столицата на провлака. Той дърпал конците на търговията с грънчарски изделия още преди възхода на Атина, а след това продължавал да контролира западните търговски пътища. Това, което Коринт дължал на разположението си, Атина дължала на среброто, открито в близката планина Лаврион (550). Именно с него били покрити разходите по флотата, която триумфирала при Саламин, освободила Йония, събирала данъците и осигурявала безопасното преминаване на корабите със зърно от Черно море, което било от изключително значение за големия град. По суша Атина не била достатъчно силна, за да защитава фермерите си, чиято специализация в скъпите за средиземноморския свят вино и зехтин не била толкова неблагоразумна, колкото изглежда на пръв поглед. Градските стени можели да издържат всяко нападение и докато атинската флота господствала по море, зърното им било осигурено, и то по-евтино, защото се внасяло. Бунтовете в Кипър и Египет срещу персийската тирания открили пътища за икономическо проникване в Левант.[3] Тир, който бил в упадък, след като загубил контрол върху Картаген и пътя към Испания, понесъл редица поражения в съюз с Персия и се превърнал във второстепенен град.[4] Той съвсем западнал след разделянето на Средиземноморието на картагенска и гръцка сфера на влияние и когато Атина най-накрая загубила господството си в Егейско море, от това спечелил Родос, а не Тир. През втората половина на 4-и век основният дял от търговията в Черно море, Егея и Левант принадлежал на Родос. Мините в Лаврион били вече изчерпани и мястото им в гръцката икономика заели залежите на север, разработени в полза на Филип Македонски.

Интересът на гърците и картагенците към богатите на минерали области в Испания и Италия рано формирал политическо съзнание у местните жители. Държавата Тартес била завладяна скоро след създаването ѝ, но етруските и италийците не се подчинили на пришълците и създали собствена градска култура по подобие на гръцката. Етруските градове никога не надминали 10 000 души, но в началото на 4-и век Рим трябва да е прехвърлил тази граница и да се е изравнил с Тарент — най-големия гръцки град в Италия. Континентална Европа останала почти непроменена. Като се провалила да влезе в Испания през задната

(*Продължава на с. 56.*)

---

[1] Електрон е сплав от злато и сребро, която в Анатолия се среща в самороден вид.

[2] Икономическа доктрина, насочена срещу намесата на държавата в икономиката. — *Бел. прев.*

[3] Фактът, че новата столица Саис се намирала на запад, показва промяна в ориентацията на Египет.

[4] Тир и Картаген били верни на комуналната търговия. Сеченето на монети при тях започва едва през 4-и век пр.Хр.

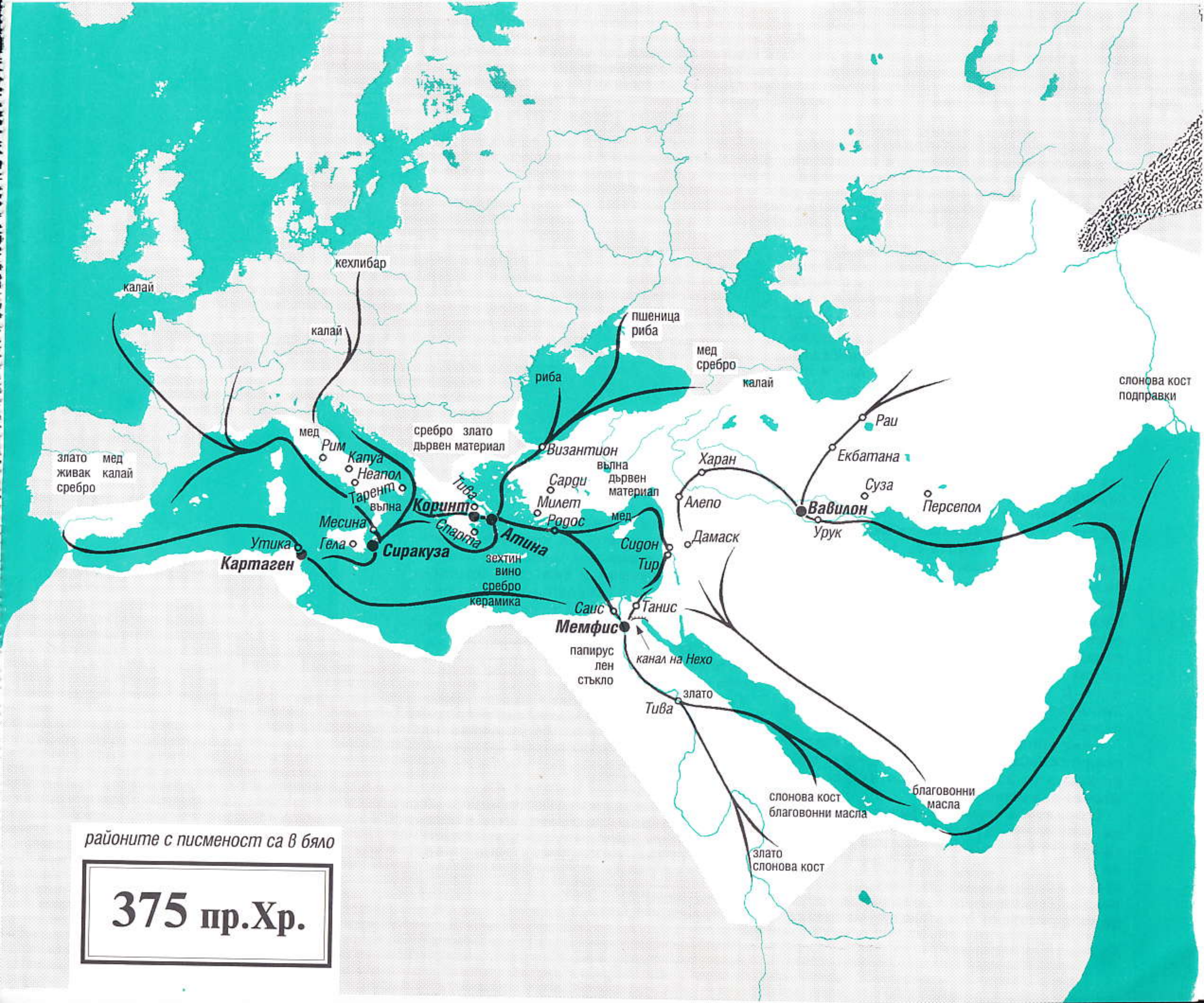
кехлибар
калай
калай
пшеница
риба
мед
сребро
калай
риба
слонова кост
подправки
Раи
Екбатана
Суза
Персепол
Вавилон
Урук
Харан
Алепо
Дамаск
мед
Рим
Капуа
Неапол
Тарент
вълна
сребро злато
дървен материал
Византион
вълна
дървен
материал
Сарди
Милет
Родос
мед
злато мед
живак калай
сребро
Тива
Коринт
Спарта
Атина
Месина
Гела
Сиракуза
Утика
Картаген
зехтин
вино
сребро
керамика
Сидон
Тир
Танис
Саис
Мемфис
папирус
лен
стъкло
канал на Нехо
злато
Тива
слонова кост
благовонни масла
благовонни
масла
злато
слонова кост

районите с писменост са в бяло

375 пр.Хр.

375 пр.Хр.

писменост

Най-голям дял в разпространението на писмеността след 825 г. и цялата отговорност за усъвършенстването ѝ се пада на гърците. Около 800 г. те заели финикийската консонантна азбука и я нагласили за нуждите на гръцкия език: петте букви в повече им послужили за означаване на гласните звукове. Използването на знаци за гласни бележи появата на истинска азбука. Веднага след това в Егея се създават фригийската, лидийската, карийската и ликийската азбука, а след пристигането на гърците на Апенинския полуостров — етруската и илирийската. Италийските азбуки, включително и латинската, произлизат от етруската. Грамотността на Средиземноморието става факт, когато либийците и иберите заемат финикийските букви от картагенците.

Официалният език и писмото в Персия били арамейски. Стигналите до нас персийски надписи са клинописни — полуазбучно–полусричково писмо, което вероятно е служело само за надписи върху паметниците. Смята се, че персите са водели всекидневната си кореспонденция на произлязло от арамейския писмо, което е предшественик на езика пахлави от времето на партите. На базата на арамейския индийците създали две азбуки: по-ранното браминско писмо, което е резултат от контактите по пътя на подправките, и харощи, което се появява след завладяването на долината на р. Инд от персите.

Клинописът в Елам и Вавилон, кипърският силабар и египетското йероглифно писмо се използвали, но имали само местно значение.

Теорията в палеографията често пъти зависи от случайността на археологическата находка: наскоро бяха намерени надписи с фригийска азбука, които са стари, колкото и най-ранните гръцки образци. Възможно ли е знаците за гласни да са фригийско, а не гръцко откритие? Гърците вярвали, че са създали азбуката си направо от финикийската, а учените винаги са вярвали на гърците. Но не бива да се изключва възможността пътят на азбуката да е минавал по суша и тогава въвеждането на знаците за гласни да е анатолийско постижение.

(*Продължава от с. 54.*)

врата, Масалия потърсила известна компенсация в търговията с галите (по този начин в Средиземноморието се появил британски калай). Имало и контакти с келтите в Германия през Адриатика. Формално можем да приемем, че по онова време е имало кехлибарен път, а калаят от Бохемия е бил една от най-ценните му стоки (кехлибарът не бил на мода в Гърция). Все пак гърците се интересували предимно от етруските колонии в долината на р. По и след гибелта им търговията в Адриатика загубила значението си.

Големият град (30 000 и повече жители), разбира се, без Вавилон, е средиземноморски феномен. Но противно на традицията благосъстоянието му зависело по-скоро от търговията, отколкото от завладените земи. В Близкия изток персите, които били земеделски народ, не само не развили градовете, но и паднали под нивото, постигнато от асирийците. Все пак те извели Египет от икономическа изолация и между другото завършили канала Нил–Червено море, започнат още от фараон Нехо.

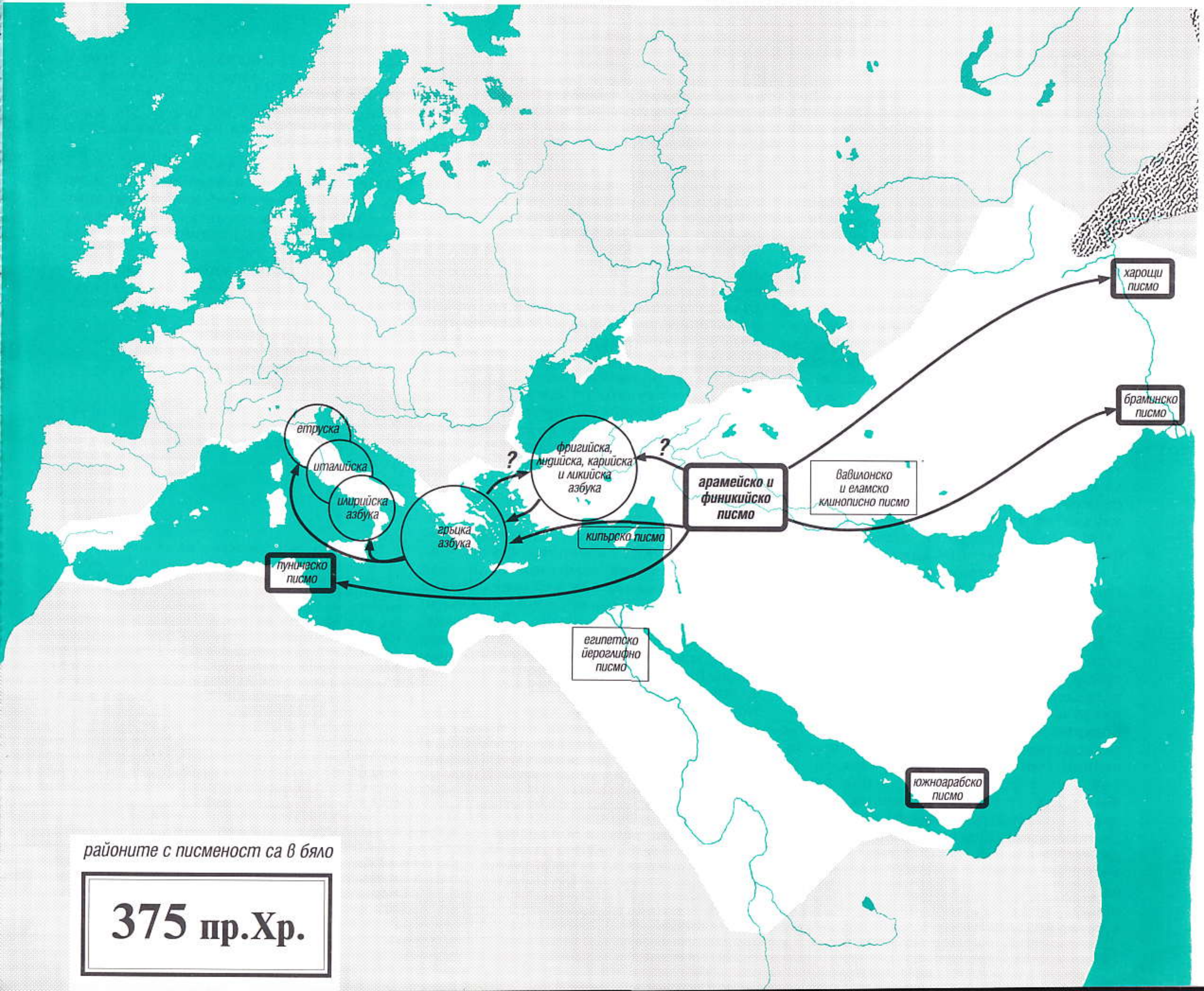
харощи писмо
браминско писмо
етруска
италийска
илирийска азбука
гръцка азбука
?
?
фригийска, лидийска, карийска и ликийска азбука
арамейско и финикийско писмо
вавилонско и еламско клинописно писмо
кипърско писмо
пуническо писмо
египетско йероглифно писмо
южноарабско писмо
районите с писменост са в бяло
375 пр.Хр.

323 пр.Хр.

През първите години на управлението си Филип II — цар на Македония (359–336), превърнал наборната войска на второстепенната си държава в най-голямата и най-ефективна сила в Гърция.[1] Числеността ѝ нараснала след откриването на златни залежи, а ефективността ѝ — след като Филип се отказал от двете правила на гръцкото военно дело, водещи до характерната му нерешителност: военните кампании да се провеждат в определен сезон и обсадната техника да се ограничава с блокада. Траките и илирите били неизчерпаем източник на врагове за Филип и той воювал с тях през цялата година, а щурмовете на градове, които му се противопоставяли, често завършвали с успех. Големите полиси в Гърция трябвало да се замислят още през 352 г., когато била анексирана Тесалия, но заети в дребнавия спор за храма в Делфи, наречен от тях Свещена война, те отлагали създаването на антимакедонска коалиция до последния възможен момент (338). Но вече нищо не можело да спре Филип. Обединените армии на Тива и Атина били разгромени при Херонея и гръцките държави били принудени да се присъединят към Елинския съюз, който получавал заповедите си от Филип.[2]

В едно от първите обръщения към съюза Филип обявил “кръстоносен поход” срещу Персия. Това не било само пропаганден ход, целящ да оправдае тиранията в страната, а истинско намерение, подкрепено с масова мобилизация. Със завладяването на Египет персите възстановили границите на империята си, но тъй като в продължение на цял век те разчитали на гръцки наемници, Филип, който притежавал най-добрата армия в Гърция, имал сериозни основания да бъде сигурен в победата. След убийството му (вдъхновено или от персите, или от колоритната му жена, епирката Олимпиада) синът му, Александър, наследил армия, каквато само империя с размерите на Персия можела да си позволи. След две бързи кампании за сплашване на гърците и траките (през първата той сринал до основи Тива, а през втората установил приятелски отношения с галите от средното течение на р. Дунав) той се прехвърлил в Азия. Първата победа — пълно поражение на персийската армия, която се опитала да го спре при р. Граник, му донесла Анатолия и разрешила най-неотложните му финансови грижи.[3] След този успех — йонийските градове били “освободени” (т.е. включени в списъка на освободения от такси, но политически безправен съюз), но във всяко друго отношение персийската система на сатрапи (губернатори) била запазена — Александър прекосил Тавър, разгромил основната персийска армия при Иса и окупирал Сирия, Палестина и Египет. Персийците предложили мир на базата на статуквото, който Филип вероятно би приел, но Александър, убеден в своята мисия, продължил да напредва. В битката при Арбела той унищожил последната персийска армия и завладял империята. След това изчезнал от гръцкия хоризонт и прекарал последните години от краткия си живот, като провеждал незначителни кампании по старата персийска граница или в случая с Индия — отвъд нея. Армията му се нуждаела единствено от компетентно командване, за да спечели внимателно подготвените битки, и именно тези второстепенни операции били проверка и триумф на гения на Александър. С неумолима последователност той превземал крепости, поставял засади на планински племена и обръщал в бягство конниците от степта. В Индия войниците му трябвало да направят седяща стачка, за да спрат марша му към Ганг. През последните дни от живота си той планирал морски поход до Арабия. Но улисан в търсене на нови светове, които да покори, Александър оставил колосалното си дело незавършено. Местните владетели на сатрапиите Витиния, Кападокия и Армения (привидно иранизирани, но всъщност фригийски) и на Атропатена (мидийци) били оставени на спокойствие, след като платили нищожни данъци. Но което било още по-лошо, слабоумният му брат и роденият след смъртта му син наследили империята.

Ако етруските не могли да се възстановят напълно след нападението на галите, Рим не само отбил нашествениците, но и наложил на латинските си съюзници толкова строга дисциплина, че първоначалното му върховенство в съюза се превърнало в закон през 338 г. Завладяването на Кампания (341) било първият знак, че това е голямата сила в Италия.

---

[1] В Атина било модерно да се преструваш, че трудно различаваш македонците от съседите им варвари (не гърци), и историците атинофили са склонни да приемат буквално този снобизъм. Грот например с презрение отбелязва, че в армията на персите имало повече гърци, отколкото във войската на Александър. Да се поставят македонците в една и съща категория, да кажем, с епирците (народ, в чиито вени по общо признание течала варварска илирийска кръв, но чиято елинизирана висша класа минавала за гръцка) е безспорно грешно. Несъмнено те не само били гърци, но и елинизирали много повече, отколкото им се полагало, варвари — включително епирците, чиято монархия била създадена от Филип като част от програмата му за умиротворяване и контролиране на граничните територии.

[2] Спарта останала вън от съюза до 331 г., когато нападнала неуспешно наместника на Александър.

[3] Все още не достигали средства за флота и финикийската ескадра, действаща в Егейско море, му създавала известни тревоги. Окупацията на финикийския бряг през следващата година сложила край на този проблем.

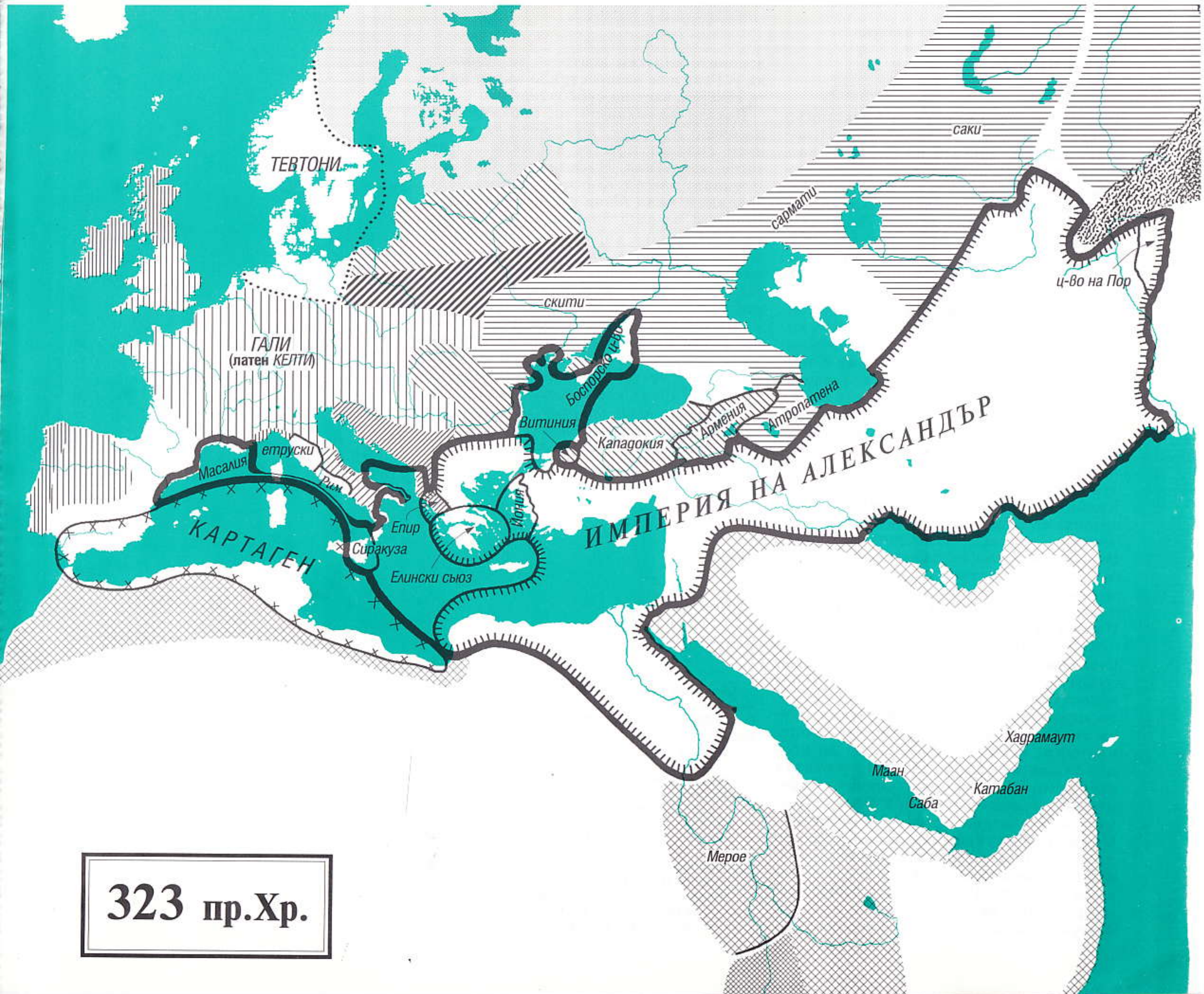
ТЕВТОНИ
саки
сармати
скити
ГАЛИ
(латен КЕЛТИ)
Боспорско ц-во
Витиния
Кападокия
Армения
Атропатена
ц-во на Пор
ИМПЕРИЯ НА АЛЕКСАНДЪР
етруски
Масалия
Рим
КАРТАГЕН
Епир
Сиракуза
Йония
Елински съюз
Хадрамаут
Маан
Катабан
Саба
Мерое
323 пр.Хр.

301 пр.Хр.

Въпреки че след смъртта на Александър централната власт се запазила още няколко години, липсата на способен наследник направила неизбежно разделянето ѝ между генералите от провинциите. За по-малко от десетилетие царе станали: Касандър в Македония, Лизимах в Тракия, Антигон в Анатолия и Сирия, Птолемей в Египет и Селевк на изток. Но от тях само 70-годишният Антигон имал намерението да възстанови единството на империята. Въпреки предимствата, които му давали централната позиция, господството по море и изкусната пропаганда, с която подмамил Елинския съюз да се откаже от предаността си към Касандър[1], неумението му да прикрие крайната си цел обединило враговете му. Старецът загинал пред очите на обединените армии на Касандър, Лизимах и Селевк в решителната битка при Ипсос (301). Селевк взел Сирия и Киликия, Лизимах — Анатолия, а предпазливият Птолемей, който закъснял за битката, получил Палестина и Кипър. Въпреки че синът на Антигон, Деметрий, се спасил с флотата си и скоро отново се появил на сцената, възможностите, а и манталитетът му, били като на пират. Идеята за империя била погребана.

Кападокия била поставена под македонски контрол непосредствено след смъртта на Александър, но това било последното голямо завоевание, тъй като царете-наследници не полагали почти никакви усилия да разширят владенията си, освен когато единият го правел за сметка на другия.[2] В бъркотията отдалечените сатрапии Армения, Атропатена и (след битката при Ипсос) Понтийска Кападокия[3] станали независими. Селевк се евакуирал елегантно от трудно защитимите индийски провинции, на които Александър посветил толкова много от таланта си. Те се влели в империята на Чандрагупта, основателя на династия Маурия, чието господство започнало от древните индуски центрове по долината на р. Ганг и се разпространяло върху цялата северна част на субконтинента.

Докато вниманието на гърците било насочено на изток, позициите на западните колонизатори се влошили. Картаген изтласкал Масалия от брега на Испания, завзел Корсика, а през 311 г. завладял цяла Сицилия без Сиракуза. Въпреки че след брилянтно замислената контраатака сиракузците успели да си върнат гръцка Сицилия (306), силите очевидно били неравностойни. Това важало още повече за Италия, където гърците не успели да постигнат нищо повече от това да държат в покорство крайбрежните племена и където засилващото се влияние на Рим вещаело съперничество, на което те не се и надявали да устоят. Тарент, най-силният град в Южна Италия, наел епирски и спартански *кондотиери* за някои локални войни — търсел се нов Александър.

---

[1] Антигон поставил Йония под пряко подчинение и създал нов съюз на островите. Само Родос бил достатъчно силен, за да остане независим.

[2] Заслужава да се споменат накратко малкото опити, които все пак били направени: Касандър моментално се насочил на запад към Адриатика; Лизимах завладял Тракия, стигнал до р. Дунав и се наложил в градовете по тракийския черноморски бряг, но опитът му да се разпростре отвъд реката завършил с позорен неуспех; Антигон направил неуспешен опит да заграби Петра, столицата на набатийските араби в южна Палестина.

[3] Крайморската провинция Кападокия, известна оттогава като Понт, се появява за пръв път на следващата карта.

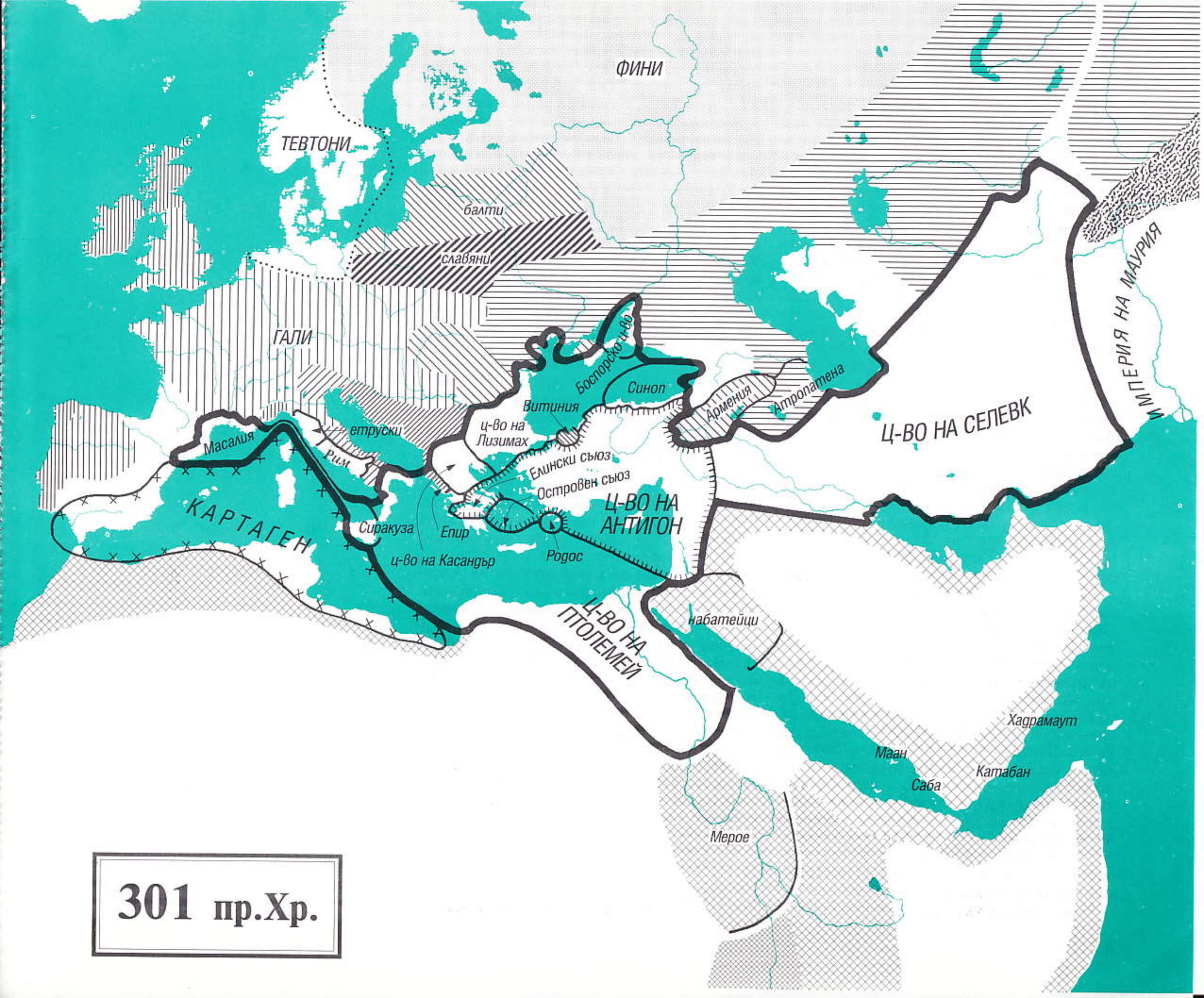
ФИНИ
ТЕВТОНИ
балти
славяни
ГАЛИ
Масалия
етруски
Рим
КАРТАГЕН
Сиракуза
Епир
ц-во на Касандър
ц-во на Лизимах
Витиния
Боспорско ц-во
Синоп
Елински съюз
Островен съюз
Ц-ВО НА АНТИГОН
Родос
Армения
Атропатена
Ц-ВО НА СЕЛЕВК
ИМПЕРИЯ НА МАУРИЯ
Ц-ВО НА ПТОЛЕМЕЙ
набатейци
Хадрамаут
Маан
Катабан
Саба
Мерое
301 пр.Хр.

270 пр.Хр.

Борбите между наследниците на Александър продължили и след битката при Ипсос. Деметрий контролирал с флотата си Егейско море и голяма част от континентална Гърция, а след смъртта на Касандър (298) завзел и Македония. Но за кратко: Лизимах го изгонил, флотата му дезертирала при Птолемей, а след последната безцелна кампания в Анатолия той свършил като затворник на Селевк. Следващият по ред бил Лизимах — убит от Селевк в битката в долината Корупедион в Йония (281). След това Селевк поел към Македония за мантията на Александър, но бил убит веднага щом стъпил на европейския бряг. Тогава от север дошли галатите, които залели Македония, континентална Гърция и Тракия (279). Синът на Деметрий, Антигон II, прочистил Македония от нашествениците и завзел трона (който щял да остане във фамилията), но в Тракия галатите основали царство на крадците, а три техни племена преминали през Хелеспонта и се установили завинаги в централната част на Анатолия, позната оттогава като Галатия. Галатите, които през целия трети век периодично плячкосвали Анатолия, служели за буфер на местните царства Витиния и Понт срещу Селевкидите. Политическата разпокъсаност на Мала Азия се засилила още повече, когато Птолемей II се възползвал от превъзходството си по море, за да лиши Антиох — син и наследник на Селевк, от повечето пристанища по западното крайбрежие. Новопостроената флота на Птолемей доминирала в Егейско море, така че ако възникнел проблем с някой от съперниците му, за него не било трудно да изправи Гърция срещу Антигон или Йония срещу Антиох. Въпреки че граничните конфликти продължавали, настъпило някакво равновесие и държавите на наследниците на Александър получили постоянни очертания.

За да защити каузата на елинизма срещу римляните, Тарент се обърнал към царя на Епир, Пир, който винаги бил готов да воюва. Той дебаркирал в Италия през 281 г. с голяма армия и големи амбиции. За негово нещастие моментът за интервенция бил отминал, тъй като през първите десетилетия на века римляните подчинили окончателно местните си врагове — етруските, самнитите (италийци) и по-близко разположените гали. И въпреки че Пир печелел битка след битка, страната не въстанала. Ето защо, когато през 278 г. при една нова картагенска офанзива сицилианските гърци се обърнали към него за помощ, той предпочел риска на драматичните победи пред громенето на римските легиони. Успехът наистина дошъл бързо и за кратко време той можел да гледа на Сицилия като на второ царство. Но сицилианските гърци не смятали да се предават нито на Картаген, нито на Пир. Те се вдигнали на бунт и той ги изоставил, както изоставил през следващата година италийските гърци заради войната с Антигон II. Пир опустошил Македония, после я загубил и кроял планове да завладее Пелопонес, когато в една схватка бил убит (272).[1] Едва тогава обърканите римляни повярвали, че са победили.

Във войните за наследството на Александър Македония загубила хегемонията си в Елинския съюз, а после се разпаднал и самият съюз. Разполагайки гарнизони в стратегически важните места, Антигон II държал полуострова под контрол, но не бил, а и не могъл да стане достатъчно силен, за да превърне полисите в послушна система. За известно време старите фигури в гръцката военна игра — Спарта и Атина — се появили на дъската, борейки се с такива новаци, като Епир и Етолия. Сега бил ред на Птолемей да плаща там, където някога плащала Персия.

---

[1] Амбициозните царе изчерпали ресурсите на Епир и през 231 г. монархията била свалена.

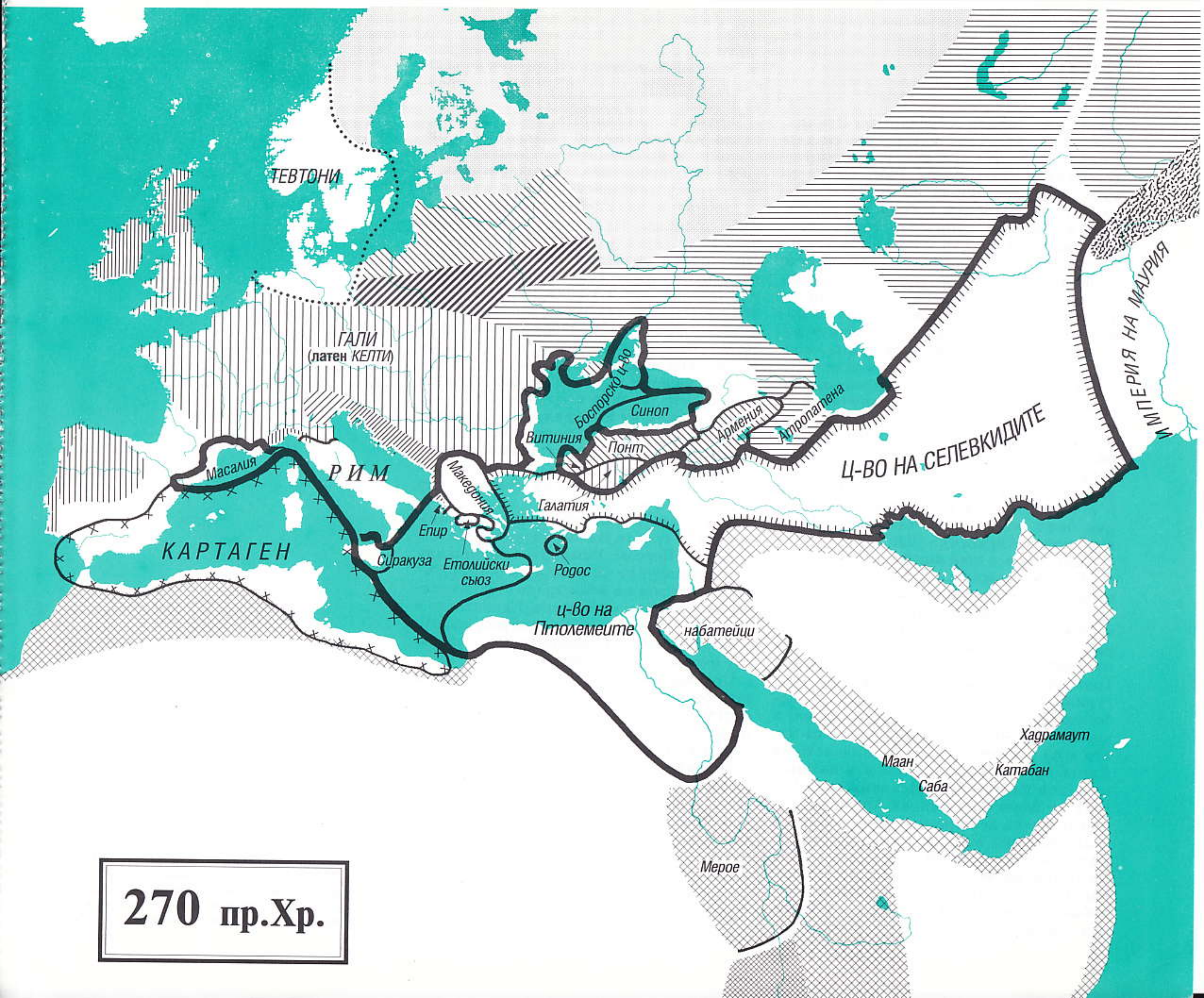
ТЕВТОНИ
ГАЛИ
(латен КЕЛТИ)
РИМ
Масалия
КАРТАГЕН
Епир
Сиракуза
Македония
Етолийски съюз
Родос
Галатия
Витиния
Понт
Боспорско ц-во
Синоп
Армения
Атропатена
Ц-ВО НА СЕЛЕВКИДИТЕ
ИМПЕРИЯ НА МАУРИЯ
ц-во на Птолемеите
набатейци
Хадрамаут
Маан
Саба
Катабан
Мерое

270 пр.Хр.

220 пр.Хр.

След като станали господари на Италия, римляните насочили интересите си към Сицилия. Отначало Сиракуза и Картаген били в съюз срещу Рим, но Сиракуза скоро преминала на другата страна и след крайната победа на римляните в Първата пуническа война (264–241) запазила, макар и ограничена, свободата си.[1] В изтощителна борба, която продължила близо 20 години, римляните постепенно завладели острова. Но този локален успех бледнеел пред създаването на римската военна флота и изчезването на картагенската флота, която претърпяла редица поражения. Имперските хоризонти, които притежанието на това оръжие открива, започнали да се очертават. Рим отнел Корсика и Сардиния (237) от Картаген, който бил парализиран от проблемите с берберите от вътрешността на континента (организирани по онова време в царства Нумидия и Мавритания), а предмостието в Илирия било резултат от кампания срещу пиратите в Адриатика (228).

Картаген все още контролирал испанското крайбрежие на север до р. Ебро и след като възстановил спокойствието по африканския фронт, превръщайки Нумидия във васално царство, той разширил властта си над иберите, келтите и лигурите от вътрешността на Испания. Годините на тежки кампании му осигурили континентална империя — по-богата от загубените морски владения, и армия — по-издръжлива и силна от която и да е негова флота. Засилването на Картаген обезпокоило Рим и в намиращия се в картагенска Испания град Сагунт — бивш съюзник на Масалия, била изпратена делегация с обещание да го подкрепи, ако въстане срещу Картаген. Въпреки че не искал да мери сили с Рим, Картаген не можел да допусне такава намеса във вътрешните си работи. Ханибал, картагенският проконсул в Испания, превзел Сагунт с щурм, а сенатската делегация, пратена в Картаген да иска наказанието му, се върнала оттам с празни ръце.

Заедно с по-голямата част от империята на Александър Селевкидите наследили и проблемите ѝ: гръцки фракционизъм, провинциален сепаратизъм и иранско противодействие. Ако към тях се добави и враждебността на останалите държави-наследници, няма нищо чудно, че гигантът бил твърде тромав. Чрез пряка окупация или като финансирали Пергам — най-силния противник на Селевкидите в Йония (независим от 262 г.), Птолемеите бързо поставили под контрол гръцкото крайбрежие на Мала Азия. Във вътрешността на Анатолия Кападокия извоювала независимостта си (260), а на изток партите (ирански народ) и бактрите (иранци с гръцка династия) се откъснали от империята на Селевкидите около 250 г. От своя страна Македония постепенно си възвръщала хегемонията над Гърция и през 224 г. създала отново послушен Елински съюз, но без атиняните и етолийците.

Келтската вълна губела сили и анатолийските галати били спрени от Селевкидите и Пергам. Римляните завършили покоряването на долината на р. По (236–222), а в края на века траките се върнали на политическата сцена. Единствено в Британия се наблюдава прогрес, където приблизително по същото време се заселват първите келти *Латен*.

При Ашока, идеалният според будизма монарх, империята на династия Маурия достигнала своя апогей. След смъртта му (232) последвал упадък на централната власт, която бързо отслабнала и се разпаднала. Частта от империята, която се вижда на картата, вероятно е независимо царство на син на Ашока.

В Йемен Саба погълнала Маан около 250 г.

---

[1] Пуническа, съкратено от финикийска, се използва като синоним на картагенска.

Поглъщането на западните гърци от Рим се извършило с мълчаливото съгласие на Масалия, че римляните са техни закрилници в борбата с Картаген. Въпреки че и Сиракуза, и Масалия запазили автономията си: Сиракуза до несполучливото въстание (215–211) през Втората пуническа война, а Масалия до борбата между Цезар и Помпей (47), когато избрала страната на губещия, няма нужда да бъдат разграничавани като политически единици.

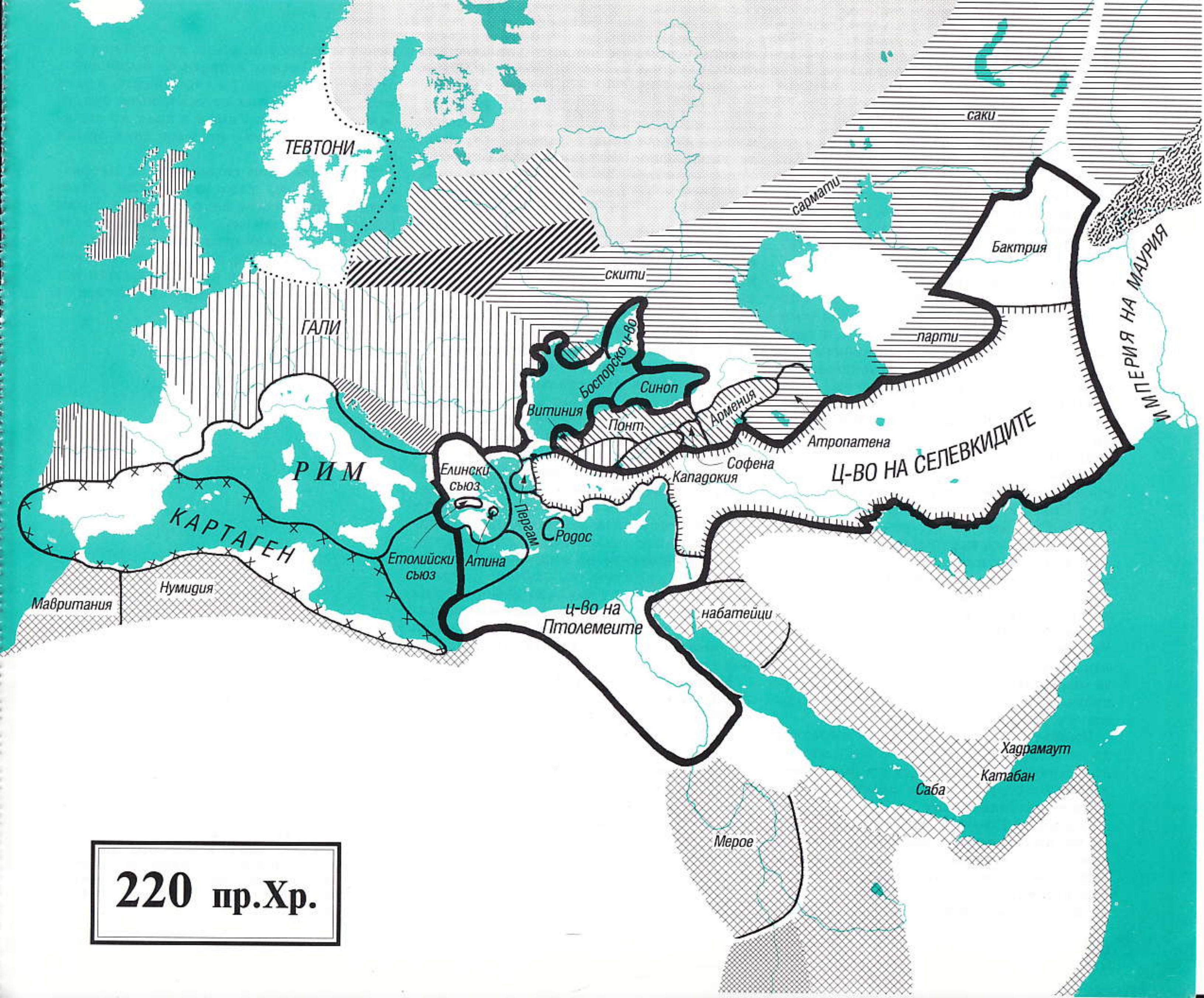
ТЕВТОНИ
саки
сармати
Бактрия
скити
ГАЛИ
парти
ИМПЕРИЯ НА МАУРИЯ
Боспорско ц-во
Синоп
Витиния
Понт
Армения
Атропатена
Ц-ВО НА СЕЛЕВКИДИТЕ
Софена
Кападокия
Елински съюз
Р И М
Пергам
Родос
КАРТАГЕН
Етолийски съюз
Атина
Мавритания
Нумидия
ц-во на Птолемеите
набатейци
Хадрамаут
Катабан
Саба
Мерое

220 пр.Хр.

192 пр.Хр.

Уверен в превъзходството си по море, Рим смятал, че вторият конфликт с Картаген ще се развие на безопасно разстояние от Италия. Но маневрата на Ханибал — драматичен поход от Испания през Южна Франция и Алпите — довела войната пред прага на римляните. Той спечелил чиста победа в долината на р. По преди края на годината (218), а през следващата, прекосявайки Апенините, разгромил два легиона в ненадминатата по мащабите си засада край Тразименското езеро. В отговор римляните — твърдоглави както винаги, изпратили четири легиона за кампанията през 216 г. В битката при Кана, шедьовърът на Ханибал, те били унищожени. През следващото десетилетие римляните избягвали сраженията и се ограничили само със защита на градовете, които поради липса на опит Ханибал не могъл да превземе. С годините той губел постепенно инициативата, която преминала у Рим със завладяването на Испания (210–206). През 204 г. римската армия дебаркирала на картагенска земя. Ханибал, изолиран и обречен на бездействие в петата на Италия, бил извикан в Африка, за да познае най-накрая поражението в битката при Зама (202). Картаген капитулирал на следващата година. Римляните задържали Испания и значително разширили Нумидия като награда за оказаната помощ в последния етап на войната, а и като защита срещу евентуално възраждане на Картаген.

Дългата война свършила и Рим можел да се обърне на изток. След смъртта на Птолемей IV (203) Египет бил обхванат от безредици, които изострили апетитите на Македония и Селевкидите.[1] Антиох III (223–187) доказал качествата си на пълководец, като разширил влиянието на Селевкидите над Атропатена (220) и Армения (212), разбил и ограничил партите (209), които няколко години по-рано опустошили източните провинции, спрял експанзията на Бактрия (208–206) и завладял Палестина и Южна Анатолия (201–197). Съюзникът му, Филип V от Македония, разрушил номиналната вече власт на Птолемеите в Йония и започнал да налага далеч по-суровото си управление. Независимите Пергам и Родос се обърнали за помощ към Рим. Сенаторите не били особено загрижени за съдбата на далечните гръцки градове, но се оставили да ги убедят, противно на фактите, че оста Селевкиди–Македония е насочена срещу Рим. Филип V си бил навлякъл вече омразата им благодарение на съюза си с Ханибал и опита да завземе илирийския протекторат по време на последната война, когато бил отблъснат от малък експедиционен корпус с помощта на съюзниците от Етолия и Пергам. Този път сенаторите изпратили два легиона. Филип повел фалангите си, но легионите, които срещнал, били неимоверно по-опитни и по-добре въоръжени от онези, които Пир побеждавал преди век. Те демонстрирали убедително превъзходство в битката при Киноскефале (197). Това бил краят на хоплита и на македонската хегемония в Гърция. Победителите се задоволили с незначително разширение на илирийските си територии и, разбира се, любезно уверили гърците, че нямат никакво намерение да заемат мястото на Македония на полуострова, но че думата на Сената трябва да се уважава и ако се налага, да се допитват до него.

Междувременно Антиох, чийто договор с Филип се отнасял само до Египет, отново възстановил властта на Селевкидите в Йония и Тракия. Успехите на изток толкова заслепили придворните му, ако не и него самия, че го провъзгласили за втори Александър, без да виждат слабостта на многоезичната му държава. От своя страна римляните гледали на владенията му в Тракия, които били законен дял от наследството на Селевкидите, като на предмостие за нахлуване в Европа. Когато Ханибал се появил в свитата на Антиох, подтикнат от Пергам[2], Сенатът решил да влезе във война с царя (192). Антиох веднага се възползвал от предложението на етолийците, които били разочаровани от оскъдните придобивки от съюза с Рим, и в края на същата година изпратил по море една армия в Гърция.

В руската степ сарматите се отървали от скитите, като изтласкали останките им в делтата на р. Дунав и Крим (таврите изчезнали). Това разместване вероятно е провокирало разселването на север на славяните от средното течение на р. Днепър, които през следващия век изтласкали или асимилирали балтите от горноднепърския басейн.

---

[1] Нубийците от Мерое също преместили границата си на север в близост до първия праг на р. Нил за сметка на Египет.

[2] Антиох успокоил за кратко гнева на Родос, като му отстъпил крайбрежието на Кария — отнета от Птолемеите през 197 г., но когато войната избухнала, Родос се присъединил към вражеския лагер.

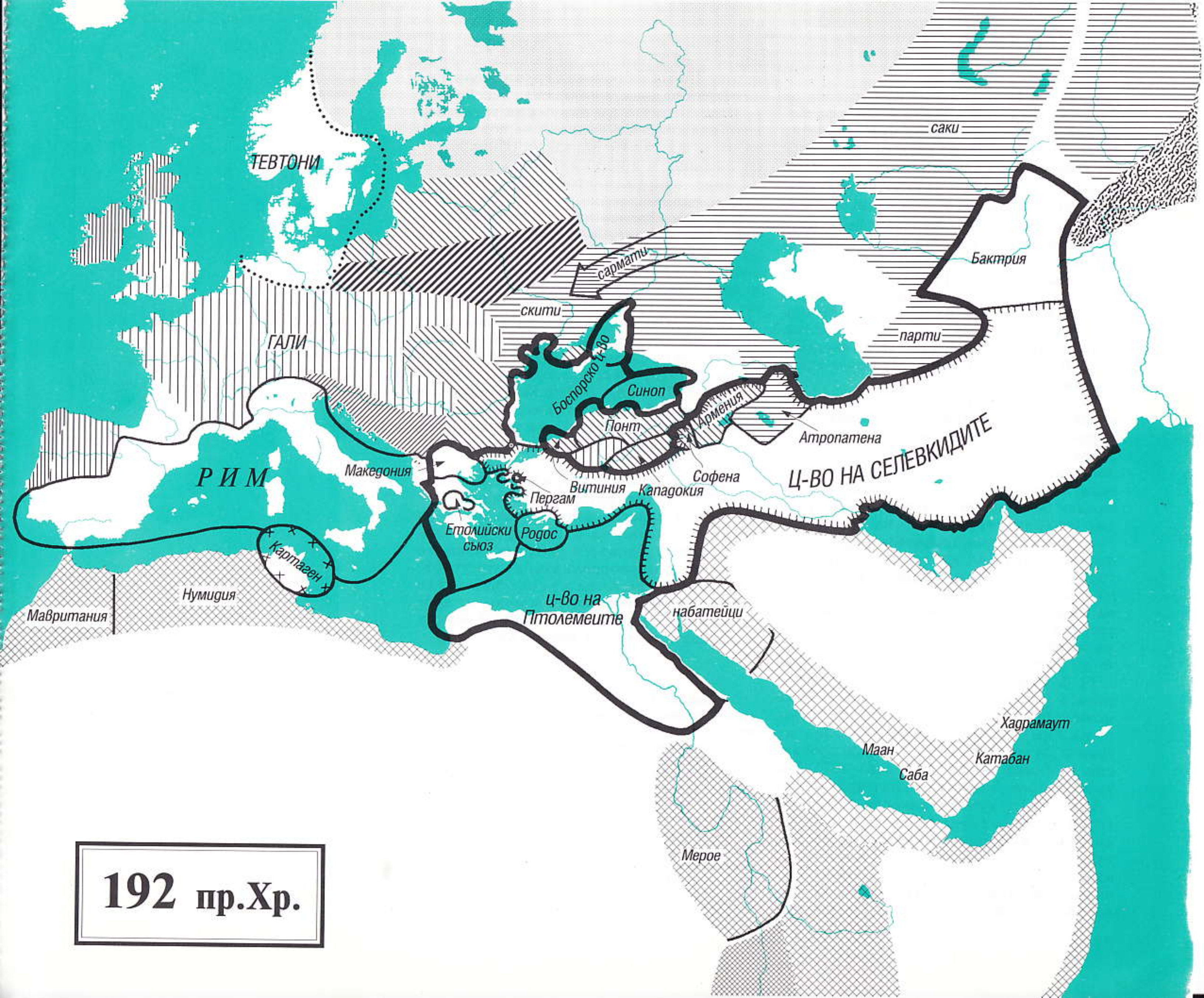
саки
ТЕВТОНИ
сармати
Бактрия
скити
ГАЛИ
парти
Боспорско ц-во
Синоп
Понт
Армения
Атропатена
Ц-ВО НА СЕЛЕВКИДИТЕ
Македония
Р И М
Витиния
Кападокия
Софена
Пергам
Етолийски съюз
Родос
Картаген
Нумидия
Мавритания
ц-во на Птолемеите
набатейци
Хадрамаут
Маан
Катабан
Саба
Мерое
192 пр.Хр.

145 пр.Хр.

Римляните бързо изтласкали Антиох от Гърция, навлезли в Мала Азия и разбили войските му в битката при Магнезия (190). Рим отново не взел нищо за себе си, а обогатил съюзниците си Пергам и Родос[1]. Заедно с армията на Селевкидите било унищожено и делото на Антиох: Софена[2], Армения, Атропатена и Партия отхвърлили властта му, а в Персия и Елам се появили нови държави. При Митридат I (170–138) партите подчинили Елам и Персия, а след завладяването на Мидия и победата над Бактрия те станали по-могъщи от предишните си господари, чиято империя сега включвала само Палестина, Сирия, Месопотамия и Киликия.

Между 175–168 г. римляните влезли за втори път във война с Македония. Монархията била денонсирана, а страната разделена на четири. Двадесет години по-късно (148) поредният конфликт провокирал анексирането ѝ. Скоро след това един безсмислен спор в същинска Гърция изчерпил търпението на римляните към гръцкия фракционизъм и през 146 г. полуостровът бил поставен под прякото управление на Рим. Същата година била написана и последната глава от една много по-жестока история. Нумидия, уверена в подкрепата на Рим, оглозгвала остатъците от Картаген. Решителните сражения с картагенците били през 151 г. и Рим се възползвал от буквата на закона (според договорите Картаген не можел да влиза във война без съгласието на Рим), за да разруши омразния му град и да го превърне в римска провинция. Малко преди това (167–157) бил умиротворен Далматинският бряг.

През 170 г. хуните нанесли съкрушителен удар на група чергарски ирански племена, живеещи по границите на Китай. Тези племена, наричани ю-ши, са ни известни единствено от китайските хроники. Бягайки от хуните, ю-ши се преместили с 1600 км на запад в две направления и достигнали територии, които влизат в рамката на нашата основна карта. По-малобройната група заела Таримската падина, а другата — басейна на р. Или. Появата им нарушила установеното равновесие и въпреки че под властта на ю-ши саките запазили обичайните си пасбища в продължение на цяло поколение, напрежението между тях нараствало заплашително.

В Индия слабите наследници от династия Маурия загубили от гръцка Бактрия първо долината на р. Кабул, а след това и горните участъци на р. Инд. От новите завоевания се родило царството на Менандър, където будистите намерили закрила от хиндуистката реакция, заливаща останалата част на страната. Трябва да се спомене също малката държава Пафлагония, създадена от Витиния през 179 г. като буфер на границата ѝ с Понт — най-мощното анатолийско царство, както и връщането на южната граница на Египет до втория праг на р. Нил (165).

Сарматите, които се разселили по цялата руска степ, могат да бъдат разделени на три народа: язиги — на запад от долното течение на р. Днепър, роксолани — между Днепър и Дон, и останалите на изток, в първородината, които условно можем да наречем алани, тъй като се смята, че именно това са земите, от които аланите са тръгнали, за да се появят в Кавказ през първи век сл.Хр.

---

[1] Римският сенат проявявал както щедрост, така и раздразнителност: двадесет и пет години по-късно направеното на Родос дарение — Ликия и Кария, било анулирано след нетактична проява на независимост от страна на един родоски посланик. Сенатът стигнал дотам, че обявил Делос за безмитно пристанище само и само да отклони търговията от изпадналия в немилост Родос.

[2] Една пета от западната част на Армения, известна още като Малка Армения. По-късно названието Малка Армения се използвало за провинция Понт, която била най-близо до Горен Ефрат, докато същинска Армения, източно от Ефрат, била наричана Велика Армения.

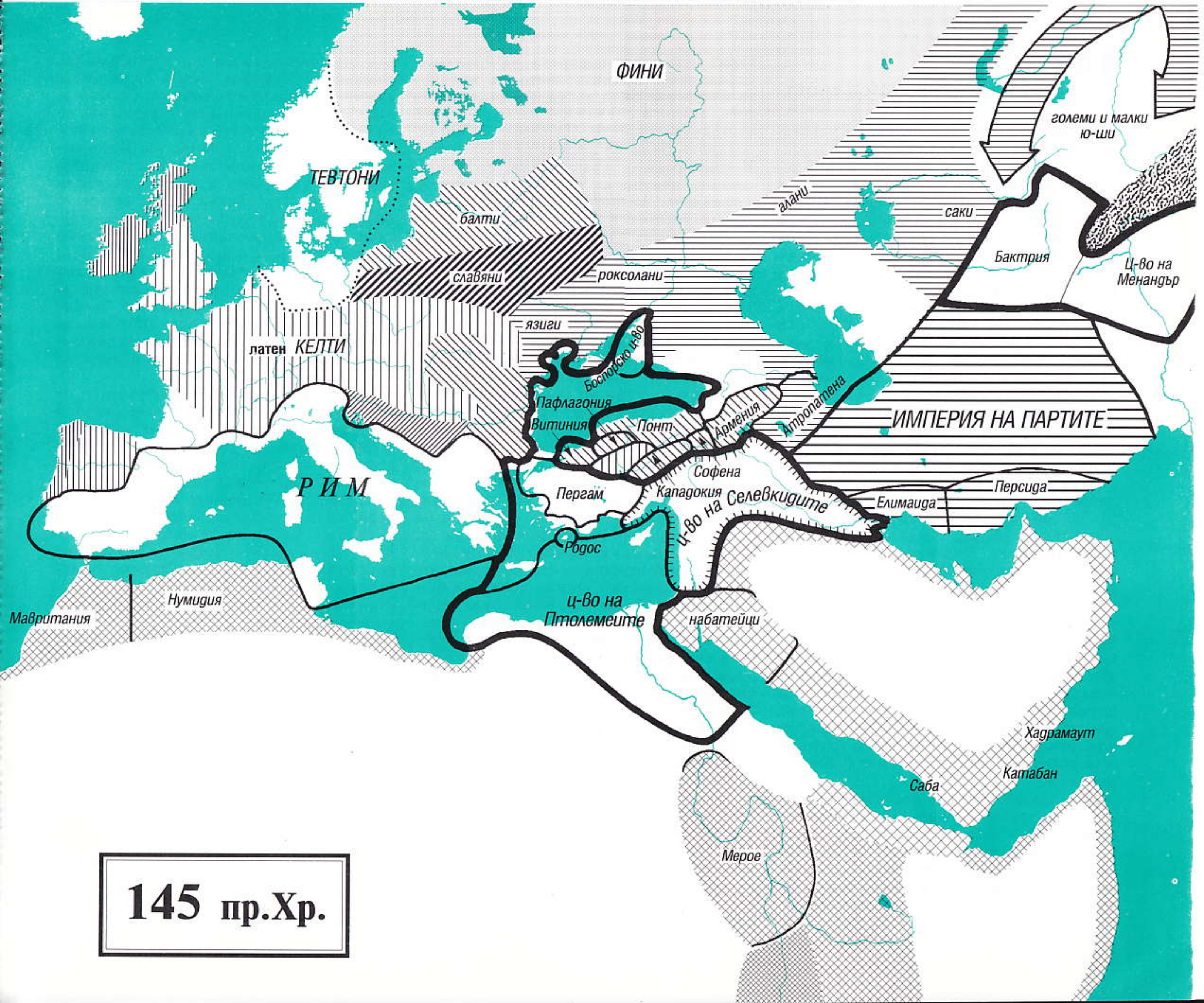

145 пр.Хр.

ФИНИ
големи и малки ю-ши
ТЕВТОНИ
алани
балти
саки
Бактрия
Ц-во на Менандър
славяни
роксолани
язиги
латен КЕЛТИ
Боспорско ц-во
Пафлагония
Витиния
Понт
Армения
Атропатена
ИМПЕРИЯ НА ПАРТИТЕ
Софена
РИМ
Пергам
Кападокия
ц-во на Селевкидите
Персида
Елимаида
Родос
Нумидия
Мавритания
ц-во на Птолемеите
набатейци
Хадрамаут
Катабан
Саба
Мерое

145 пр.Хр.

градове, търговия, писменост

Тъжният политически разказ за разцепването и упадъка след смъртта на Александър съдържа и историята на едно истинско постижение — икономическия и културния разцвет на елинизма. Йония била подмладена, а с приобщаването на Египет и Сирия към гръцкия свят била създадена икономическа единица, много по-голяма по мащаб и устойчивост от съществуващите дотогава. Метрополиите засенчили предшествениците си, а населението им нараснало до 90–150 000 жители. Първият град, достигнал този размер (означен със специален символ), била пищната и царствена Александрия — безспорният търговски модел за елинска столица, където Птолемеите концентрирали цялата си енергия. Освен Птолемаида, който бил необходим за управлението на Горен Египет, други гръцки градове не били основани, тъй като династията смятала поречието на Нил за частно имение, което трябва да се обработва и облага с данъци възможно най-старателно. Най-голямото постижение на режима било мълчаливото примирение, с което фелахите приемали тежкия селски живот, а най-оригиналното творение — царската бюрокрация, която следяла и експлоатирала всяка дейност. Птолемеите не искали да си създават проблеми с градове и граждански искания. Докато в Александрия те субсидирали университета, станал синоним на гръцкото образование, във вътрешността на страната били издигани само храмове, и то посветени на простичките богове от миналото.

Политиката на Селевкидите била напълно противоположна. Те основавали нови градове веднага щом имало достатъчно гърци емигранти да ги заселят главно по две причини: едната, административна (империята им била пълен антипод на добре организираната държава на Птолемеите), а, другата, за да осигурят етническа подкрепа на гръцкото управление. Елинизирането на местното население било насърчавано, а понякога, както в случая с евреите — дори настойчиво търсено. На изток от Загрос усилията били напразни, резултатите в Месопотамия — съмнителни, но Сирия станала център на елинската култура, а триадата: Антиохия, Лаодикея и Апамея — гордост и опора на династията. Разбира се, за автономия, която според гърците била отличителен белег на истинския град, не можело да се говори. А и самите македонци, които били народ без градове, не изпитвали симпатия към автономията и извън Егея, където съперничещите си монарси се представяли за защитници на градските права, те управлявали авторитарно. Наследниците на Александър не зачитали частично възстановените от него свободи в Йония и въпреки че от гледна точка на икономиката и урбанизацията можем да говорим за йонийско възраждане, Никея, Пергам, Ефес и Смирна били македонски творения и не приличали на традиционните градове-държави. Царете, а не народът на Пергам, били господари на Западна Анатолия. Слабостта на класическата политология се съпровождала от упадък в самата Гърция, който не бил временен, а абсолютен. Македония, чиито златни залежи били изчерпани, а човешкият ѝ потенциал — изтощен от войни и емиграция, едва успявала да се задържи сред великите сили. Обезлюдяването на останалата част на полуострова било още по-силно.

Нарастването на търговския обмен се дължало на елинизацията. Въпреки че разнообразието на занаятчийските изделия било по-голямо, не били направени никакви значителни открития и номенклатурата на средиземноморската търговия като цяло останала почти непроменена. Географските познания на гърците също не се разширили много, въпреки победоносните походи на Александър. Интересът на Птолемеите към експедиции до Червено море бил провокиран от желанието им да се сдобият със слонове от Еритрея, които били много важни за самочувствието на елинските пълководци[1], но всъщност пътищата до Еритрея били познати на египтяните още от времето на XVIII династия. Птолемеите не осъществили контакти с Индия, чиито стоки, както и преди, пътували по море до Персийския залив, откъдето продължавали през Северна Арабия. По онова време търговията през Арабския полуостров била монопол на набатейците, чиято верига от кервански станове била завършена след краха на Селевкидите със завладяването на Дамаск. Заедно с търговията арабите развили и земеделие, което използвало техники за опазване на водните ресурси, чието изящество бе оценено неотдавна.

За древните причината за възхода на Рим била съвсем ясна: в криза Сенатът и народът действали с такова мъжество и дисциплина, че успехът им бил сигурен и заслужен. Но историята е пълна с примери за неуспели герои и затова днес търсим обяснението в по-прозаични неща като география, икономика и демография. Броят на легионите, участвали в Пуническите войни, говори ясно за силата на обединена Италия и ходът на историята след 3-и век пр.Хр. е разбираем. Интригата е през 4-и век, когато Рим става господар на полуострова. Градът не бил богат на природни ресурси, нямал развито занаятчийство или търговия, с една дума, няма

(*Продължава на с. 92.*)

---

[1] Гърците видели за пръв път бойни слонове по време на индийския поход на Александър. Селевк заменил владенията си в долината на р. Инд за 500 слона, които изиграли решаваща роля в битката при Ипсос, а част от онези, които взел със себе си при нещастната си европейска експедиция, намерили смъртта си в Италия във войните на Пир. Слоновете на Ханибал били северноафрикански — вид, който изчезнал едва в края на II век сл.Хр. Но след позорния провал при Зама, слоновете повече не се използвали за военни цели. Трети век пр.Хр. е изгревът и залезът на тази мода.

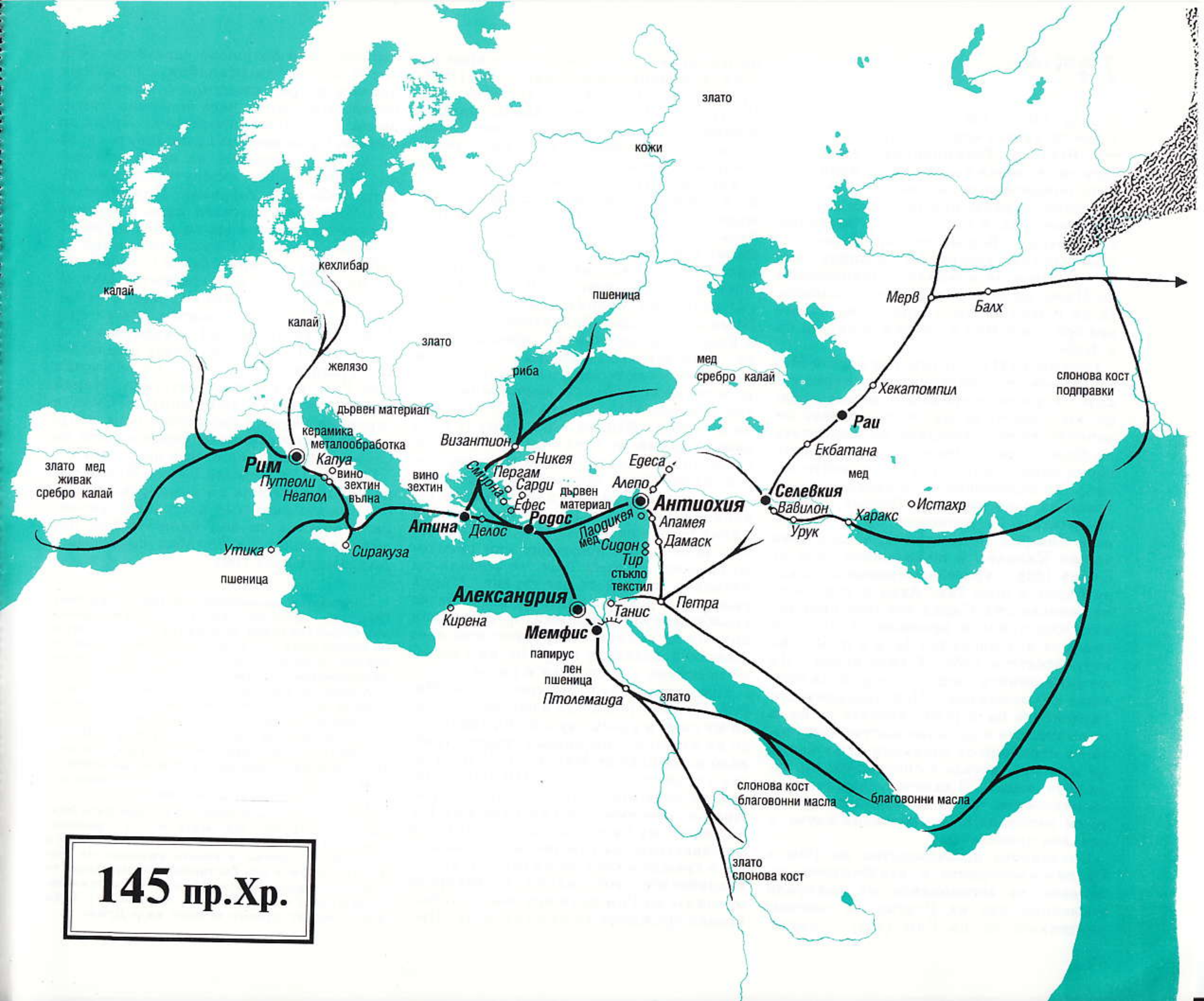
злато
кожи
кехлибар
калай
калай
пшеница
злато
желязо
риба
мед
сребро калай
слонова кост
подправки
Мерв
Балх
Хекатомпил
Раи
Екбатана
мед
дървен материал
керамика
металообработка
Византион
Никея
Пергам
Сарди
Ефес
Смирна
Едеса
Алепо
Антиохия
Апамея
Дамаск
Селевкия
Вавилон
Урук
Харакс
Истахр
злато мед
живак
сребро калай
Рим
Капуа
Путеоли
Неапол
вино
зехтин
вълна
вино
зехтин
дървен
материал
Атина
Делос
Родос
Лаодикея
мед
Сидон
Тир
стъкло
текстил
Утика
Сиракуза
пшеница
Александрия
Кирена
Танис
Петра
Мемфис
папирус
лен
пшеница
Птолемаида
злато
слонова кост
благовонни масла
благовонни масла
злато
слонова кост

145 пр.Хр.

74 пр.Хр.

Между 140 и 135 г. ю-ши опустошили Трансоксиана и покорили гръцкото царство Бактрия. Това принудило една орда саки да се насочи към Източен Иран. Саките тероризирали района до 90-те години, когато партите възстановили властта си и превърнали част от тях в поданици на Партия[1]. Водени от цар Мауес, останалите саки тръгнали към Индия през Сюлеймановите планини. Нахлуването на Мауес разделило гърците от долината на р. Инд на две групи: една на левия бряг на р. Инд и друга в долината на р. Кабул.

Още през 141 г. партите откъснали Месопотамия от Селевкидите, но първо саките, а после вътрешните междуособици им попречили да се възползват от окончателното разпадане на империята на Селевкидите. Вместо тях плодовете обрал арменският цар Тигран, който отхвърлил наложената при възхода му на престола зависимост от Партия, лишил предишните си господари от Атропатена и Северна Месопотамия, а след това завзел Киликия и по-голямата част от Сирия (83). Ураганът преминал твърде бързо и през 74 г. Акра и градовете на селевкидска Сирия все още приютявали селевкидски принцове, а няколко града от вътрешността били в ръцете на итурейските и набатейските араби. На юг автономната след 129 г. еврейска държава се засилвала. Под толерантното управление на персите евреите се били възстановили и за тяхно щастие яростното им отричане от елинизма се забавило до момента, когато Селевкидите не били вече опасни. В далечен план успехът на макавеите, чието движение за времето си изглеждало безнадеждна кауза, е печален прецедент.

Очевидното превъзходство на Рим в Средиземноморието и неизбежното засилване на хегемонията му накарали последния цар на Пергам да завещае владенията си на Рим (133). Западна Киликия била анексирана в края на една кампания срещу пиратите (102). Египет на Птолемеите и държавите от Централна Анатолия станали римски протекторати.[2] Тези придобивки били допълнително бреме за и без това пренатоварения Сенат, чиято неспособност да се справя с отговорностите си се проявила в незначителната война с царя на Нумидия, Югурта (110–105). Римската чест била спасена от Марий — пълководец с малко неясен произход, който бързо станал лидер на партията на популарите. След отстраняването на Югурта Сенатът разширил Мавритания за сметка на Нумидия. Марий бил извикан спешно в Рим, за да се справи с новата заплаха — предстоящата инвазия на кимври и тевтони — келтски племена от средното течение на р. Дунав, които били в поход от около 115 г. През 113 г. те навлезли в Северна Италия и разгромили една римска армия, но след това продължили на север от Алпите. Освен на североизток, където били отблъснати от белгите — най-силното галско племе, нашествениците имали успех навсякъде и римска Галия била изпепелена. Лесните победи породили такова презрение към римското оръжие, че през 102 г. те решили да нападнат Италия от две страни. Марий унищожил ордата, която се движела по крайбрежието, и въпреки че пропуснал другата да навлезе безпрепятствено през Алпите в долината на р. По, на следващата година я настигнал и разбил.[3]

Разтревожен от популярността на Марий, Сенатът решил да използва услугите му само в краен случай. Командването на източните провинции, където трябвало да се накаже Митридат VI Понтийски (за десетина години, 110–100 г., Митридат анексирал Боспорското царство, Крим и зависимите от Рим Галатия и Кападокия), му било отказано. Позволили му единствено да участва, и то ограничено, в гражданската война (91–88), когато италийските провинциали, провокирани от отказа на Рим да ги признае за пълноправни граждани, се разбунтували. Въстанието било потушено едва когато Сенатът обещал на италийците по-големи права и избрал сполучливо Сула за генерал. Именно на него поверили операцията в източните провинции. Преди да замине, Сула използвал легионите си, за да укрепи позициите на аристокрацията. Марий не бил екзекутиран само защото избягал в Африка. Междувременно Митридат прегазил цяла Анатолия и даже нахлул в Гърция. Без да полага особени усилия, Сула го изтласкал на собствената му територия и го принудил да моли за мир, но условията (Митридат запазил царството си) съвсем не били сурови, защото докато Сула се сражавал на изток, Марий се върнал в Рим, разпуснал Сената и на власт дошла диктатурата на популарите. Сула бързал към Рим, но когато пристигнал, Марий вече бил починал. Ветераните на Сула се справили бързо с опълчението на популарите и възстановили управлението на Сената, което станало още по-жестоко.

Около 115 г. царство Саба в Йемен минало под контрола на химиярските араби. Новата династия постепенно разширила властта си над цяла Арабия Феликс, поглъщайки Катабан през 50 г. и Хадрамаут през 100 г.

---

[1] Особено в провинция Систан (Сакастан). По-късно, около 80 г. пр.Хр., партската фамилия Сурен (пахлави, индопарти), която изиграла важна роля при повторното завладяване на района, основава отначало васално, а после полунезависимо царство.

Арабското царство Харакс, което се образувало на партска територия, станало васално само няколко години след основаването си.

[2] С изключение на двете царства в Индия всички гръцки държави били под римска власт. На тази и на следващите карти владенията на Рим са очертани със същата плътна линия, използвана досега за гръцкия свят.

[3] Въпреки че дали името на германската лингвистична група, тевтоните *не са* германци. Римляните използвали названието германски в географски смисъл и когато казвали, че тевтоните, белгите или бастарните са германци, те имали предвид единствено, че тези келтски народи живеят в Германия, т.е. източно от р. Рейн и на север от горното течение на р. Дунав.

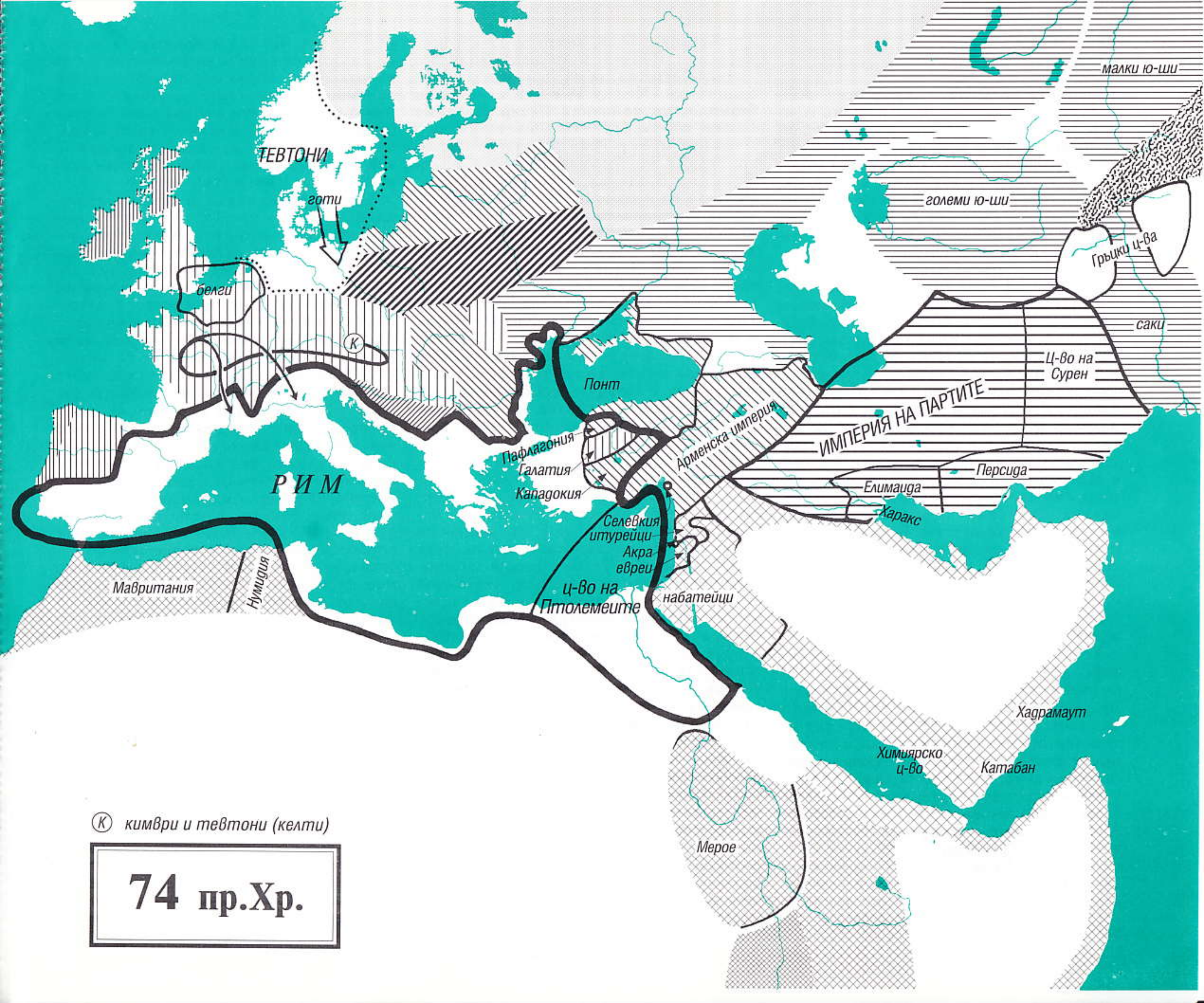ТЕВТОНИ
готи
белги
Ⓚ
малки ю-ши
големи ю-ши
Гръцки ц-ва
саки
Ц-во на Сурен
ИМПЕРИЯ НА ПАРТИТЕ
Понт
Арменска империя
Пафлагония
Галатия
Кападокия
Р И М
Персида
Елимаида
Харакс
Селевкия
итурейци
Акра
евреи
ц-во на Птолемеите
набатейци
Мавритания
Нумидия
Хадрамаут
Химиярско ц-во
Катабан
Мерое
Ⓚ кимври и тевтони (келти)

74 пр.Хр.

44 пр.Хр.

Позицията на Сула — пръв сред сенаторите, била наследена от неговия офицер, Помпей, който унищожил остатъците от популари в Испания (76–71), очистил Средиземноморието от пирати (67) и през 66 г. се заел с източните провинции, където отново се водела война с Митридат. Този път съюзник на Митридат бил Тигран от Армения, но скалъпената набързо империя на Тигран не издържала още на първото изпитание. Победите на Помпей били бързи и убедителни. Те били последвани от ясно решение на източния проблем, което Сенатът отлагал в продължение на цяло столетие (64). Бреговата линия от Понт до Египет била анексирана, а държавите от вътрешността станали римски васали. По-големи зависими царства в Анатолия били Кападокия и Галатия (последното било награда на един главатар, който бил лоялен съюзник на римляните във войните с Митридат), имало и още няколко по-малки княжества — Пафлагония, Ликаония и Киликия. Отвъд тях Армения и кавказките княжества Колхида и Иберия трябвало да признаят римското върховенство, което, изглежда, не било така безспорно за Иранска Албания. На юг Сирия била превърната в провинция, а Емеса и държавите на итурейците, евреите и набатейците станали зависими.

Успехите на Помпей разтревожили Сената, който вече се чувствал достатъчно силен, за да се справя и без помощта му. Сенаторите изчакали завоевателят да разпусне войските си и се отрекли от условията, които той поставил от тяхно име. Естествено Помпей се съюзил с враговете на сенатската олигархия: с Цезар, който контролирал останките от партията на Марий, и с прототипа на плутократ Крас. И двамата жадували за място в историята. Триумвиратът изместил Сената на заден план и в Рим управлявал Помпей, а Цезар и Крас поели командването на войските, за което ламтели. Те търсели победи, които да ги наредят наравно с Помпей, и предизвиквали без причина агресии, за да удовлетворят амбициите си. Между 58 и 51 г. след серия безмилостни кампании Цезар завладял Галия, отблъснал нападението на преминалите през р. Рейн германски племена, стъпил на обвития дотогава в легенди остров Британия, с което придал романтика на цялото си начинание, и спечелил признанието на армията, станала най-силна в римския свят. Крас също оставил следа. Той повел легионите си на изток срещу Партия, но едва преминал границата, войските му били обкръжени и избити до крак от съюзниците на партите — саките на Сурен. Крас бил убит в разгара на битката (Каре, 53). Делото на Помпей на изток било във властта на победителите, но партите се скарали със Сурен, а Цезар — с Помпей, и войната постепенно заглъхнала. Единствено арменците и задкавказките народи се освободили от Рим.

Авторитетът на Цезар растял и засенчвал успехите на Помпей. Отношенията между двамата се изострили, от което се възползвал Сенатът. Сенаторите напомнили на Помпей, че е наследник на Сула и че негово задължение е да пази конституцията. Те го убедили да скъса с Цезар, като се надявали, че Помпей ще се справи с парвенюто, а те — с него. Но Цезар изпреварил новите съюзници и с форсиран марш превзел Рим (49), а Испания — с шестседмична кампания (49). През 48 г. твърдостта на неговите легиони при Фарсал му донесла победа над армията, която Помпей бил събрал в Гърция. Оттам Цезар се отправил на изток (47), за да установи властта си, после към Африка (46) и най-накрая към Испания, която отново се бунтувала (45). Човекът, който влязъл в политиката, за да изплати дълговете си, се върнал в Рим с империя в джоба и с Клеопатра — последната от Птолемеите, на рамо. Политическото управление на Цезар не се отличавало от начина, по който командвал легионите си — активно и резултатно. Но зад напоритостта на реформатора се криело неспокойствието на опортюниста. В разгара на подготовката за нападение на Партия и Дакия — и в двата случая ненужни, тъй като Партия била спокойна, а Дакия се саморазпаднала през следващите няколко години — той бил убит от една консервативна аристократична клика (44).

За информацията от източната третина на картата трябва да се осланяме на китайските историци, чиято хронология не винаги се съгласува лесно с нашата. Около средата на последния век пр.Хр. Сурените нахлули в долината на р. Инд, разгромили саките и детронирали последните индогръцки владетели. Изглежда, племената ю-ши са били доста спокойни. Вниманието на китайците било насочено на север, където се скрили част от хуните след катастрофалния разгром, който им нанесъл императорът У-ди. Тези западни хуни бързо възстановили силите си в новата си родина и поставили във васална зависимост иранските племена от басейна на р. Или. Китайците решили малко амбициозно да прекършат силата на хуните, преди още да укрепне. През 36 г. експедиционният корпус успял да стори точно това — събитие, което бележи апогея на военната мощ на ранната династия Хан и е все още една от най-забележителните победи на китайското военно изкуство.

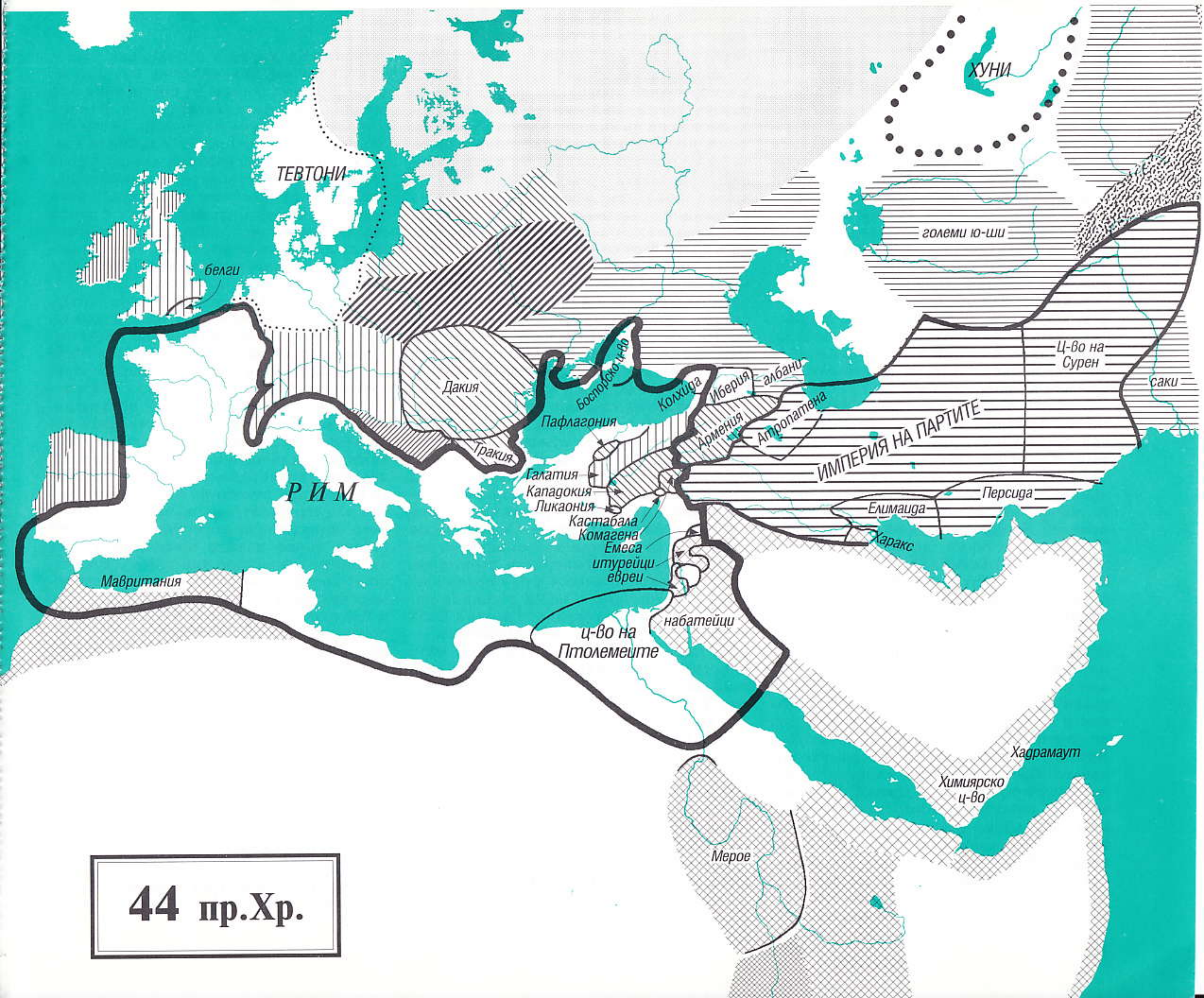

44 пр.Хр.

ХУНИ
ТЕВТОНИ
големи ю-ши
белги
Ц-во на
Сурен
саки
албани
Иберия
Дакия
Боспорско ц-во
Колхида
Атропатена
Армения
Пафлагония
ИМПЕРИЯ НА ПАРТИТЕ
Тракия
Галатия
Кападокия
Ликаония
Кастабала
Комагена
Емеса
итурейци
евреи
Персида
Елимаида
Харакс
Р И М
Мавритания
набатейци
ц-во на
Птолемеите
Хадрамаут
Химиярско
ц-во
Мерое

Убийството на Цезар било сигнал за политическа реакция, но републиканската идея вече отмирала. След като Октавиан — наследникът на Цезар, и Антоний — неговият пълководец, се споразумели, една-единствена битка (Филипи, 42) била достатъчна, за да се сложи край на републиканската партия. Империята била поделена между победителите: Антоний, най-опитният генерал, се заел с източните провинции и проблемите с Партия, Октавиан — западните, а Африка била дадена на Лепид, късоглед аристократ, когото Антоний и Октавиан водели навсякъде със себе си, за да печелят подкрепата на консерваторите.

Антоний откъснал със сила Задкавказието, Армения и Атропатена от Партия, но загубите били тежки, а обещаните от Октавиан попълнения не идвали. Той изоставил изтощените си легиони и намерил утешение при Клеопатра, заради която възстановил империята на Птолемеите. Но когато неизбежният разрив с Октавиан настъпил, легионерите просто дезертирали (Акций, 31). Антоний се самоубил. Самоубила се и Клеопатра след пленяването ѝ, а синът ѝ от Цезар бил ликвидиран.

Без съперник и с ново име — Август (27), Октавиан дал на Средиземноморския свят това, което отдавна му липсвало — вътрешен мир и разумни граници. Забравените анклави в Испания и Алпите били също умиротворени, но големите победи били в Централна и Източна Европа, където генералите му, напредвайки постепенно, излезли по цялото протежение на р. Дунав. Границата била опростена, което открило пътя към следващото завоевание — анексирането на Германия до р. Елба (започнато преди войната с Антоний, но завършено след 12 г.). Северната част на областта била окупирана между 12 г. пр.Хр. и 5 г. сл.Хр., но в навечерието на решителния поход (срещу маркоманите, единственото политически организирано тевтонско племе) новите провинции по р. Дунав се разбунтували. Въпреки че те били бързо поставени на колене, Август чувствал, че са необходими допълнителни мерки, за да се осигури лоялността им, и отменил офанзивата срещу маркоманите. А когато гарнизонът в северната германска провинция, състоящ се от три легиона, бил нападнат от засада и унищожен (9 г. сл.Хр.), той се отказал изцяло от идеята. Рейн и Дунав[1] трябвало да маркират границите на Империята в Европа.

За Август най-тежката част от наследството, оставено му от Цезар, се оказало декларираното от осиновителя му намерение за поход срещу Партия. Август знаел, че империята на партите не е в състояние да издържи една офанзива, но след като възстановил стратегическите позиции и авторитета на Рим — Армения и Задкавказието отново били васални държави (20), и върнал знамената и орлите на легионите, пленени в битката при Каре, той можел да игнорира шовинистичните искания за радикално решение на проблема с партите. Основната му грижа на изток била да романизира вече включените в Империята територии. Подарените за лоялност в по-смутни времена царства, които не си плащали данъците, били анексирани. Галатия била погълната през 25 г., а Пафлагония — през 6 г. Само Понт (възстановено като царство от Антоний), Кападокия и Комагена надживели Август. Палестина, която Ирод Велики управлявал от 37 до 4 г. пр.Хр., била разделена след смъртта му на три тетрархии[2]. Девет години по-късно най-голямата и най-важната от тях била превърната в провинция Юдея. (Йоан Кръстител бил обезглавен от един от оцелелите тетрарси. Христос — разпънат на кръст по заповед на губернатора на Юдея.)

Преди Август римляните набирали войски само при конкретна заплаха и ги разпускали веднага след отминаването ѝ. Август създал редовна армия от 25 легиона. На картата е показано разположението им при смъртта му. Двадесет и шестият легион — преторианската гвардия, бил разквартируван в Италия и охранявал самия император. Всеки легион наброявал около 5000 войници (десет кохорти по 480 войници всяка). Освен 130-те хиляди легионери и преторианци (набирани от римските граждани) съществували и спомагателни войски с почти същата численост (набирани от провинциали или дори от варвари). Разположението на спомагателните кохорти следва това на легионите.

Властта на Август, както и на Цезар, се крепяла на верността на легионите. През цялото си царуване обаче Август се опитвал да се помири с републиканците и окуражавал тяхното участие (с роли, избрани от него) в новия ред. Той удовлетворил конституционните претенции, като увеличил броя на държавните постове дотолкова, че да оправдае и легитимира изключителното си положение, предоставил управлението на спокойните провинции отново на Сената, но запазил под свой контрол “по-трудните” (където се намирали легионите) и Египет[3] (чието зърно давало по-голямата част от даренията за римския плебс). Блестящият Цезар държал в смут Средиземноморския свят. Сивият Август дал мир и благоденствие, както и механизъм за поддържането им. Той бил добър управник, избягвал показността и починал в леглото си.

---

[1] Бреговете на Северно море, чак до р. Елба, се владеели от Рим до 17 г. сл.Хр., когато протекторатът бил сведен до площта на днешна Холандия. При Клавдий границата била окончателно изтеглена зад р. Рейн.

[2] Буквално означава 1/4 царство, но често се използва в смисъл на княжество.

[3] Анексиран след разгрома на Антоний. По брега на Червено море, на юг от Египет, е царство Абисиния — първият политически израз на продължителната арабска колонизация на Еритрея. През тази първа фаза от историята му често го наричали Аксум по името на столицата.

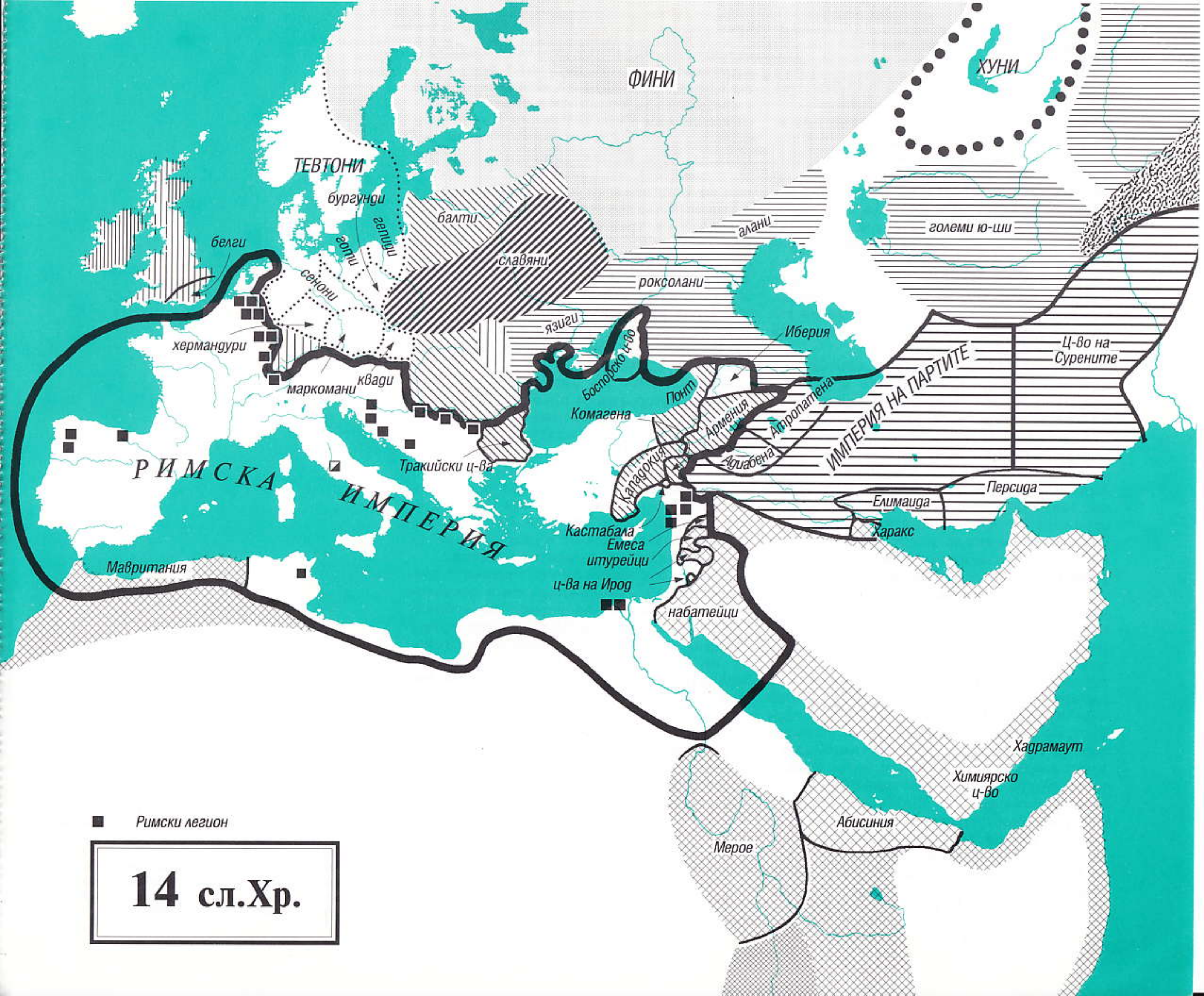
ФИНИ
ХУНИ
ТЕВТОНИ
бургунди
готи
гепиди
балти
славяни
алани
големи ю-ши
белги
сенони
роксолани
язиги
Иберия
Ц-во на Сурените
хермандури
маркомани
квади
Боспорско ц-во
Понт
Комагена
Армения
Атропатена
ИМПЕРИЯ НА ПАРТИТЕ
Адиабена
Кападокия
Тракийски ц-ва
РИМСКА ИМПЕРИЯ
Персида
Елимаида
Харакс
Кастабала
Емеса
итурейци
ц-ва на Ирод
набатейци
Мавритания
Хадрамаут
Химиярско ц-во
Абисиния
Мерое
■ Римски легион
14 сл.Хр.

67 сл.Хр.

оттук нататък всички дати са сл.Хр.

Създадената от Август държавна машина продължила да функционира гладко и по време на суровия му доведен син, Тиберий (14–37). Дори клоунадата на Гай Калигула (37–41), за когото цялата система била евтина играчка към автократичната власт, с която той за разлика от предшественика си открито парадирал, не обезпокоили империята. След убийството на Калигула преторианците избрали чичо му, възрастния Клавдий. Сенатът одобрил неохотно избора, но това само доказва, че империята изземвала републиканската традиция.

Клавдий (41–54) проявил неочаквана активност. Мирът в Испания и Далмация му позволил да изтегли по един легион от всяка страна. Формирани били още два легиона — общо четири легиона за покоряването на Британия — добре пресметнат план, посветен на божествения Юлий. Първата фаза завършила бързо със завладяването на южната третина от страната (43–47). Положението в Британия не се изменило и при управлението на Нерон, доведения син на Клавдий, поради въстанието на Боудика (61).

Нерон имал неприятности, особено на изток. Първо, 10-годишна война с Партия за Армения[1], след това, през 66 г. се разбунтували евреите, които не се примирявали с римското господство. Често пораженията в Британия и Палестина се цитират наравно с пожара и глада в Рим като причина Нерон да загуби популярност, но е трудно да се повярва, че царуването му щяло да бъде по-дълго, ако е имал повече късмет. От него не се искало нищо друго освен представителност, но самозваният актьор Нерон не успял да изиграе точно тази роля. Римляните едва свикнали с присъствието на дворец в града, когато Нерон разчистил една четвърт от Рим, за да построи вилата си. Спокойствието на пасторалния живот изпъквало чудесно на фона на забързаната градска суетня, но малко римляни одобрили хрумването. Краят настъпил през 67 г., когато губернаторът на Испания обявил императора за недостоен и тръгнал с войските си към Рим. В Италия Нерон разполагал само с един новосформиран легион (с него общият брой на легионите станал 28), но никой не се интересувал от оцеляването му и последният от Юлиево-Клавдиевия род умрял от собствената си трепереща ръка. Узурпаторът скоро бил сменен от избраника на преторианците, а той, на свой ред — от командващия рейнските легиони, но последната дума имали легионите от изтока. През 69 г., разчиствайки пътя си с бой, те влезли в Рим под командването на Веспасиан — пълководеца, който потушил еврейския бунт.

Поглъщането на зависимите от Рим царства продължило през целия период. Кападокия била анексирана от Тиберий, Мавритания — от Калигула, Тракия — от Клавдий, и Понт — от Нерон. Итурейските княжества били поделени между провинция Сирия и оцелялата от времето на Ирод тетрархия на Агрипа II. Комагена, анексирана от Тиберий, била възстановена и разширена от Калигула (присъединени били територии от Киликия).

В началото на първи век кушаните взели връх над племената ю-ши и поставили началото на нов период на експанзия. Главният удар бил насочен срещу Индия, където било покорено царството на Сурените (50–75), но появата на аланите в Кавказ — нов сарматски народ, също може да е реакция на кушанската експанзия на запад. Аланите предизвикали вторично преселване на запад на обитателите на степта — язигите. Най-западните племена били изтласкани в равнината на р. Тиса. Това преподреждане завършило по времето на Клавдий.

---

[1] Тя приключила с компромис (63): Армения останала под римска власт, но царят бил от двора на партите. Двата легиона подкрепление за източната армия били сформирани, като гарнизоните в Испания и Далмация били намалени с по един легион. Тези легиони останали в източните провинции и след войната.

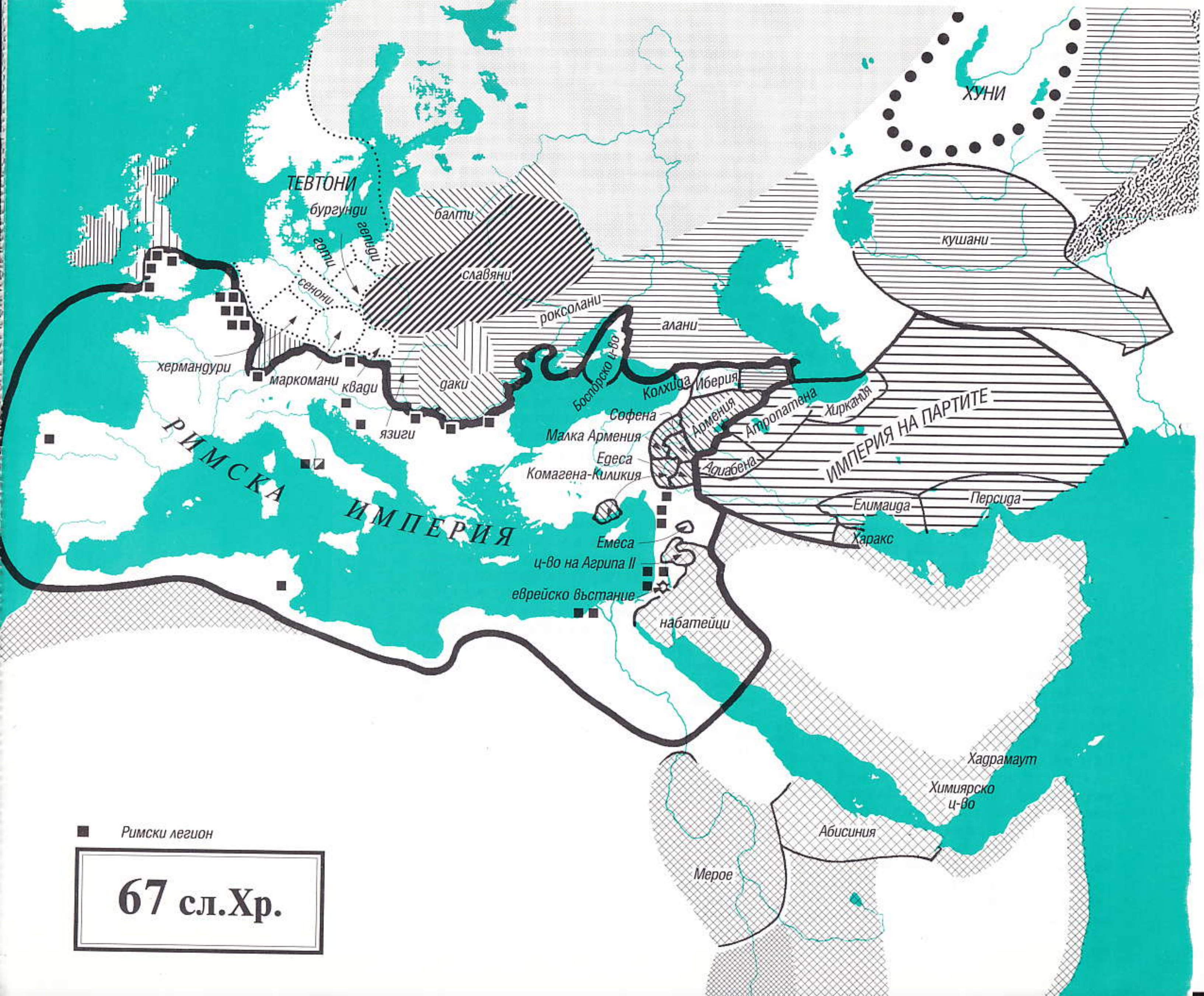
ХУНИ
ТЕВТОНИ
бургунди
готи
гепиди
балти
славяни
сенони
роксолани
алани
кушани
хермандури
маркомани
квади
даки
язиги
Боспорско ц-во
Колхида
Иберия
Армения
Атропатена
Хиркания
ИМПЕРИЯ НА ПАРТИТЕ
Софена
Малка Армения
Едеса
Адиабена
Комагена-Киликия
Елимаида
Персида
Харакс
РИМСКА ИМПЕРИЯ
Емеса
ц-во на Агрипа II
еврейско въстание
набатейци
Хадрамаут
Химиярско ц-во
Абисиния
Мерое
■ Римски легион
67 сл.Хр.

138 сл.Хр.

Династията на Флавиите, основана от Веспасиан (69–79), още веднъж дала на империята професионално управление. Емеса, Комагена и Малка Армения били анексирани, клинът между Рейн и Дунав — разширен, и границата изправена, Британия била окупирана до шотландските Хайлендс. Тит (79–81), по-големият син на Веспасиан и покорител на Йерусалим, не надживял много баща си. По-малкият — Домициан (81–96), не оставил наследник. Сенатът избрал на овакантения престол застарелия Нерва, който усмирил неспокойната войска, посочвайки за свой наследник опитния пълководец Траян.[1]

Царуването на Домициан е известно с тежките сражения по р. Дунав, особено срещу даките. Траян (98–117) подготвил десет легиона за войната с даките, чиято мощ била най-накрая сломена, а територията им превърната в единствената римска провинция отвъд р. Дунав. След това той се насочил на изток. Малкото царство на Агрипа II било вече завладяно, а Набатея — редуцирана до статута на римска провинция (106). На ред била Армения (114). Партия била нападната (115). След като Адиабена и Месопотамия били завладени с един-единствен поход, императорът обикалял Харакс и мечтаел на глас за славата на Александър. Но бил на 63 години и през следващата година починал. Адриан (117–138) — неговият племеник и наследник, се оттеглил незабавно назад до Ефрат, Армения си върнала статута на зависимо от Рим царство; под римска власт останала единствено Едеса като спомен от най-великия воин император. Валът в Британия, последица от чието издигане е изоставянето на Южна Шотландия, е един от многото факти, потвърждаващи стабилизирането на границата.

За времето от края на царуването на Нерон до края на царуването на Адриан били сформирани нови шест легиона (три по време на вълненията при свалянето на Нерон, един от Домициан и два от Траян) и шест били загубени (два във въстанието на рейнските спомагателни войски във войните между наследниците на Нерон, два в сраженията на Домициан с даките, един в Британия и един при последното месианско еврейско въстание на Шимон–Бар–Кохба — последните два при царуването на Адриан). Но ако общият им брой — 28, остава същият, то разположението им говори, че центърът на военните действия се преместил на изток. Защитата на Анатолия изисквала прехвърлянето на два легиона, а на Дунавската граница — на още четири. Тези войски били формирани за сметка на гарнизоните по Рейн (три легиона), в Британия и Египет (по един) и от Италия бил преместен легионът, създаден през последните дни на Нерон. За да се сведе до минимум опасността от евентуален войнишки бунт, легионите били изолирани един от друг. Последният от предпочитаните от Август съвместни лагери бил премахнат от Адриан.

Китайците стигнали до заключението, че отговорът на вечния им проблем с номадите се крие в настъпателната политика, и през последната четвъртина на първи век установили контрол върху Таримската падина. Но честите въстания и огромните разстояния най-накрая ги обезсърчили и през 106 г. протекторатът се изплъзнал от ръцете им. Много вероятно причината за това да са били кушаните, които скоро след това се настанили в западната част на Таримския район. Това се случило при царуването на най-великия от кушанските владетели — будиста Канишка. Годините на царуването му не са уточнени, но попадат в периода 120–60 г.

---

[1] Първият император, който не бил роден в Италия. Траян произхождал от римска колониална фамилия, живееща в Испания.

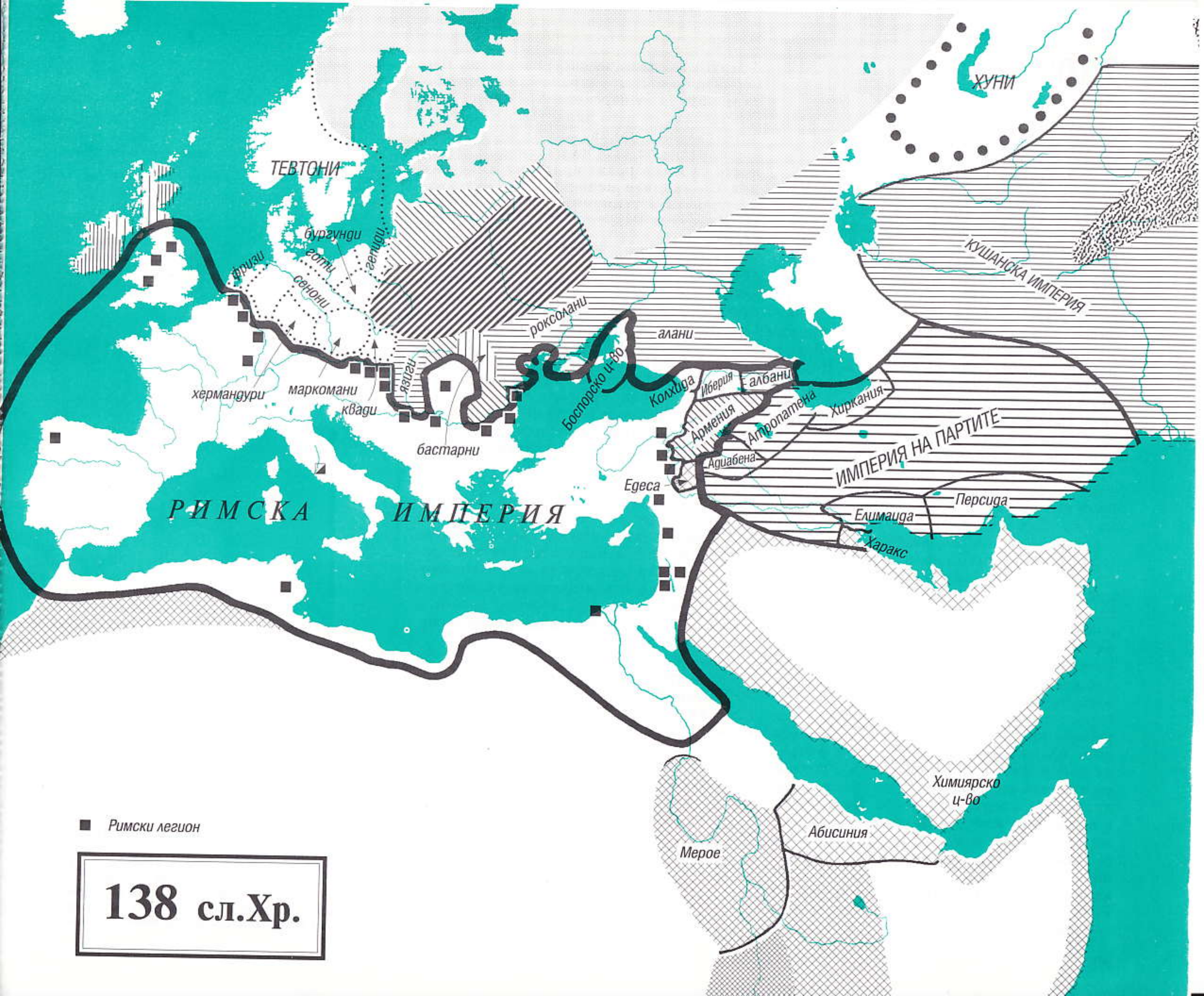
ХУНИ
ТЕВТОНИ
бургунди
готи
гепиди
фризи
сенони
роксолани
алани
КУШАНСКА ИМПЕРИЯ
хермандури
маркомани
квади
язиги
бастарни
Боспорско ц-во
Колхида
Иберия
албани
Армения
Атропатена
Хиркания
ИМПЕРИЯ НА ПАРТИТЕ
Адиабена
Едеса
Персида
Елимаида
Харакс
РИМСКА ИМПЕРИЯ
Химиярско ц-во
Абисиния
Мерое
■ Римски легион
138 сл.Хр.

230 сл.Хр.

Политиката на Римската империя през целия II век била продължение на отбранителната доктрина на Адриан. Това е Златният век на Империята, когато за сигурността на Средиземноморския свят почти не се изисквала военна сила. Предаването на властта ставало без сътресения: от Адриан на Антонин Пий и от него на Марк Аврелий, като всеки от тях бил избиран от предшественика си за доказани способности и неподкупност. Марк Аврелий (161–180) нарушил принципа, като завещал пурпурната лента на малоумния си син Комод, чието убийство довело, както след смъртта на Нерон, до гражданска война. Британската, дунавската и източната армия провъзгласили свои императори. Победил, разбира се, Септимий Север, чиято армия — дунавската, била най-силната. Той управлявал от 193 до 211 г. След него Империята минала през обезпокоително голям брой негови роднини, последният от които бил убит през 235 г.

Опазването на адриановите граници (единствената промяна е завладяването на Южна Шотландия[1] през 142 г.) не представлявало трудност, но резервите на Империята се топели в сблъсъците с непрекъснато увеличаващите се варвари. Пренаселили района на р. Висла, източните германци започнали да се придвижват на юг. Това движение, което повече приличало на постоянен поток от хора, отколкото на *Преселението на народите* през V век, довело до формирането на нацията на готите през втората половина на II век в Южна Русия и на нацията на гепидите през първата половина на следващия век в Карпатите, а вандалите изместили язигите и станали доминиращ елемент в равнината на р. Тиса. Не по-малко тревожен за римляните бил фактът, че множеството малки племена по границата, минаваща по Рейн, се обединявали в постоянни съюзи — суперплемената алемани и франки.

Друга заплаха за сигурността на Империята било детронирането на партската монархия от персиеца Ардашир (226). Основаната от него династия на Сасанидите създала нация, която била много по-сплотена от тази на партите. В старанието си да възродят иранския имперски дух Сасанидите непрекъснато изтъквали славата и границите на Ахеменидите. Наистина Рим се възползвал от слабостта на Партия и завладял значителни територии в Северна Месопотамия (през 161–165 г. и по-специално при Септимий Север през 194–199 г.), така че Сасанидите имали срещу какво да негодуват. Стратегически обаче ситуацията не била благоприятна, тъй като арменските царе, в чиито вени течала партска кръв, се съюзили с римляните срещу узурпаторите. Вероятно по тази причина първото нападение на Сасанидите срещу римска Месопотамия не намерило подкрепа. Династията имала по-големи успехи на изток, където към времето, за което се отнася картата, Кушанската империя била раздробена на няколко княжества. Изглежда Сасанидите успели бързо да се наложат в по-близките княжества, но претенцията им, че държавата им стига до реките Окс и Инд, изглежда, е преувеличена и вероятно става дума за влияние, а не за управление. Кушанските държави продължили да съществуват като политически единици до V век.

Към 230 г. легионите станали 33. За войната срещу маркоманите Марк Аврелий сформирал два легиона, които след края на военните действия останали по горното течение на р. Дунав. Септимий Север сформирал три легиона за войната с партите и оставил два от тях в новата провинция (северна) Месопотамия. Третият легион бил разположен близо до Рим, за да държи под око преторианците.

---

[1] Границите на Римската империя в Европа, а още повече в Африка и Изтока, съвпадат до голяма степен с границите на развитото земеделие. До икономически оправданата граница в Британия бил изминат половината път и Адриановият вал само потвърждава това, но на военен език. Всъщност винаги е съществувало усещането, че това е остров и ако може да се стигне до края му, няма нужда от никаква граница. Епизодичните опити да се покори Шотландия са се проваляли винаги, тъй като легионите не успявали да си осигурят нужното продоволствие в толкова рядко населена страна.

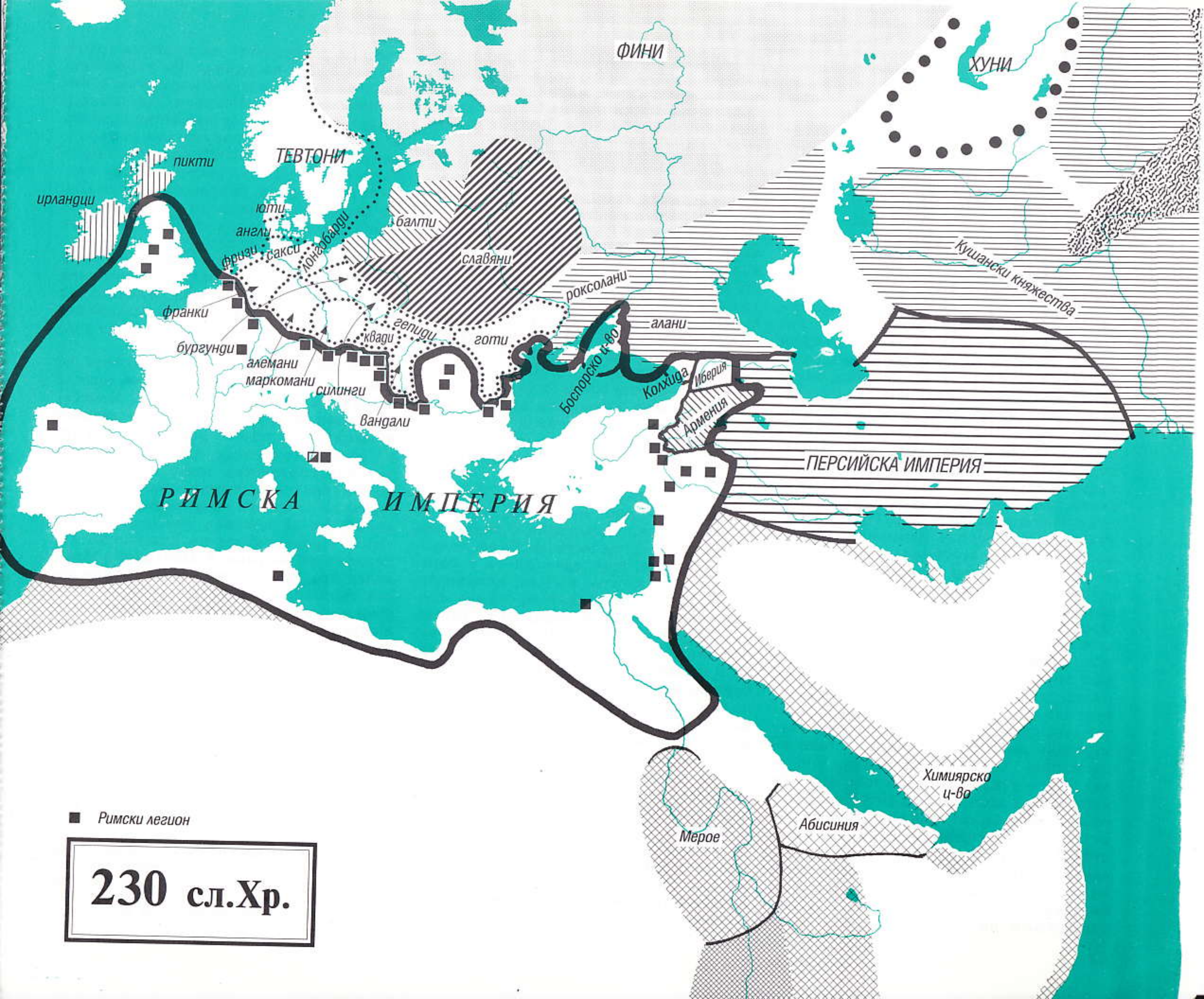
ФИНИ
ХУНИ
ТЕВТОНИ
пикти
ирландци
юти
англи
сакси
фризи
лонгобарди
балти
славяни
роксолани
Кушански княжества
алани
франки
бургунди
алемани
маркомани
силинги
квади
гепиди
готи
вандали
Боспорско ц-во
Колхида
Иберия
Армения
ПЕРСИЙСКА ИМПЕРИЯ
РИМСКА ИМПЕРИЯ
Химиярско ц-во
Абисиния
Мерое
■ Римски легион
230 сл.Хр.

230 сл.Хр.

градове и търговия

През първите два и половина века от съществуването на Империята военните конфликти били малко, и то по периферията ѝ, което позволило на средиземноморското общество да трупа богатства и да се ползва от тях. Като имаме предвид ограничеността на класическите технологии, просперитетът трябва да е идвал най-вече от земеделието, но големият брой малки градове и великолепието на трите метрополии са възприемани винаги като големите постижения на *Pax Romana* в обществения и икономическия живот. Разбира се, Рим растял, паразитирайки върху данъчната система, която пряко или косвено осигурявала приходите му, но свидетелство за реда и приемствеността в Империята били красивите провинциални градове. Стотици градове от Испания до Сирийската пустиня повтаряли внушителните елементи на римското градоустройство: базилика, акведукт, театър и амфитеатър. При положение че при Северите Империята била в апогея си, ще е пресилено да кажем, че те са били ненужни тежки украшения.

На изток градовете се разраствали заедно с разрастването на търговията им. През I век сл.Хр. два важни елемента допълват традиционната търговска мрежа: "пътят на коприната", който минавал през Централна Азия и свързвал, макар и слабо, Антиохия с Китай, и прекият път през Арабско море, който давал достъп на александрийските търговци до Индия. Главната стока на пътя през Азия — китайската коприна, имала изключителен успех въпреки високата си цена, а данъците, налагани от неодобряващите разкоша императори, не били ефикасни в общество, за което потреблението било водещо. На пазара единственият ѝ средиземноморски еквивалент — грубата коприна от о-в Кос, бил напълно изместен и забравен, а производството на коприна станало обект на слухове и спекулации. Коприната поначало е скъп продукт, а минаването ѝ през пазарите и митниците по найдългия търговски път на Стария свят я оскъпявало още повече. Все пак римляните имали право да се възмущават от партите, които вдигали твърде много цената, но нищо не можело да се направи — последният етап от пътя бил изцяло под контрола на партите.

В търговията с Индия нещата се променили, след като мусоните, духащи между излаза на Червено море и западния бряг на Индия, били открити. Мореплаването през цялата година станало възможно и търговията се увеличила. По източното крайбрежие на Египет били построени пътища и пристанища, бил реконструиран и каналът между р. Нил и Червено море. Последното обаче било грешка, тъй като ветровете в северния край на Червено море са непостоянни и търговците предпочитали да прехвърлят товарите си при Тива и да ползват безопасния път надолу по р. Нил.

Докато кушаните владеели Трансоксиана и долината на р. Инд, коприната вероятно е присъствала в индийския експорт. Но количествата били толкова малки, че това едва ли се е отразило на истинския път на коприната. От Индия се доставяли предимно слонова кост, абанос и подправки. Терминът "подправки" означава различни органични и минерални вещества, продавани в малки количества: кулинарни подправки, масла, багрила, бои и фиксатори на бои.[1] Пиперът, най-важната индийска подправка, изместил съперника си — киренайската силфия, и тя била забравена като коприната от Кос. Вече споменахме, че Арабия изнасяла главно масла.[2] Индийският продукт от тази група бил аралията. Масла се произвеждали също в Източна Африка и Левант. Багрилата малахит, цинобър, азурит и охра по принцип идвали от Испания. Що се отнася до боите, най-прочута била пурпурночервената (кармазин) от Тир — невероятно скъп материал, който се получавал при разлагането на молюски (раци, стриди и др.) на слънце. За търговията най-важна от боите бил карминът, който се произвеждал в Испания, Анатолия и Индия от насекоми от семейство *coccidae.* С по-евтините бои, получавани от сърпица (индиго), шафран и брош, почти не се търгувало, тъй като растенията, от които се получавали, се срещали навсякъде. За фиксатор обикновено се използвала стипца, която идвала от Анатолия или от Сахара през Египет.

Арабската търговия и особено набатейците страдали от загубата на транзитния превоз на индийските стоки. Акцентът се изместил на север към бурноразвиващите се Палмира и Хатра от последния участък на "пътя на коприната".

Римляните постоянно се тревожели, че губят злато, и били убедени, че това се дължи на външната търговия. Наистина Индия, където златото било рядкост и затова било ценено повече, отколкото в Средиземноморието, е получавала значителни количества злато на кюлчета, но Империята вероятно е печелела достатъчно от износа на манифактурни изделия, за да покрива разходите си по вноса. Проникването на класически художествени мотиви в Централна Азия подсказва, че римските стоки са били доста търсени: те превъзхождали по качество и разнообразие местните изделия, а в стъкларството градовете от Левант нямали съперници.[3] Археологическите находки потвърждават, че износът е бил изгоден за Рим, и не трябва да се обръща внимание на изявленията за изтичане на злато, които често били елемент на нравоучителни разсъждения върху лукса изобщо и по-специално върху ненужните чуждоземни предмети.

---

[1] Вещества, които подобряват цвета на боите и ускоряват съхненето им.

[2] Вж. с. 44.

[3] След откриването на стъклодувната техника в Египет или в Сирия в началото на I век цената на стъклените изделия паднала и те станали масови. На другата страна на везните стояли камеите на александрийските майстори.

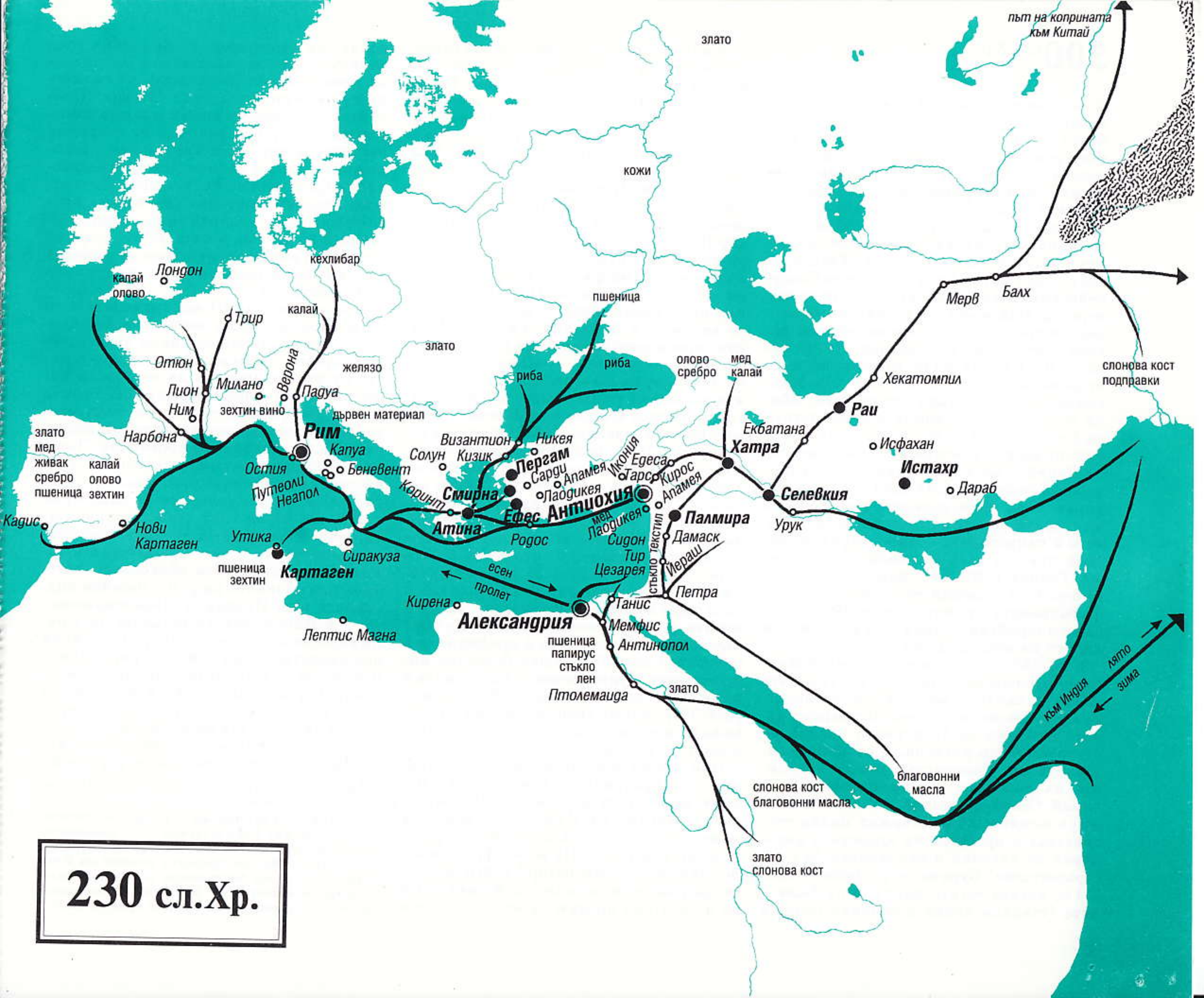

230 сл.Хр.

злато
път на коприната към Китай
кожи
кехлибар
калай
калай олово
Лондон
Трир
злато
желязо
пшеница
риба
риба
олово сребро
мед калай
Мерв
Балх
Хекатомпил
слонова кост подправки
Отюн
Лион
Милано
Верона
Падуа
Ним
зехтин вино
дървен материал
Нарбона
Рим
Капуа
Беневент
Остия
Путеоли
Неапол
злато мед живак сребро пшеница
калай олово зехтин
Кадис
Нови Картаген
Утика
Картаген
пшеница зехтин
Сиракуза
Византион
Никея
Солун
Кизик
Пергам
Сарди
Апамея
Икония
Едеса
Тарс
Кирос
Апамея
Смирна
Лаодикея
Антиохия
Коринт
Атина
Ефес
Родос
мед
Лаодикея
стъкло текстил
Палмира
Сидон
Дамаск
Тир
Йераш
Цезарея
Петра
Екбатана
Раи
Хатра
Исфахан
Истахр
Селевкия
Дараб
Урук
есен
пролет
Кирена
Александрия
Танис
Мемфис
Антинопол
Лептис Магна
пшеница папирус стъкло лен
Птолемаида
злато
благовонни масла
слонова кост благовонни масла
злато слонова кост
към Индия
лято
зима

300 сл.Хр.

Командващият римския гарнизон в една провинция бил едновременно и неин губернатор. Този висок пост изисквал знатен произход и успешна военна и гражданска кариера и когато легионите издигали за император своя пълководец, Сенатът — вече пазител на имперската традиция, рядко се противопоставял. Това станало практика, въпреки че самият акт противоречал на закона. Така през 235 г., след като убили последния Север, рейнските легиони провъзгласили за император Максимин — тракийски воин с неясен произход, но с изключителен военен опит. Този път сенаторите не се съгласили. Италия била въоръжена и се отбранявала, докато войските на Максимин не се обърнали срещу него. Убили го, а след това убили и кандидатите на Сената (238). След мъчителна пауза бил постигнат компромис и императорите Деций, Гал и Валериан били пълководци и патриции (244–260). Слабото им управление обаче подкопало авторитета на старата имперска система, а заедно с него и съпротивата срещу откритата военна диктатура. След сина на Валериан, Галиен (260–268), идва цяла серия императори[1], дошли от редиците на реформираната от него армия. Всички те били илирийски селяни, каквото било и ядрото на новата армия.

Към 250 г. неподчинението на войниците отслабило сериозно централната власт, а опитите да се купи лоялността им изпразнили хазната. Непосредствената опасност за Империята идвала не от размирните легиони, а от деморализацията им. Контрастът между инерцията на римската военна машина (Септимий Север разрешил на легионерите да се женят и да поддържат малки стопанства) и прогреса на иранската кавалерия по тактика и екипировка бил застрашителен. Бурята се разразила през 251 г., когато готите нахлули на Балканите (станали тяхна постоянна база) и разбили Деций — първия убит от варвари император. Пет години по-късно границата по Рейн била пометена и Галия била опустошена от франките и алеманите. Техни отряди проникнали в Испания и Италия, а готите пресекли Балканския полуостров и достигнали Анатолия. През същото десетилетие персите покорили Армения и превзели една след друга граничните крепости в Месопотамия. През 260 г. те пленили император Валериан, минали през цяла Сирия и опустошили Антиохия. Съдбата се обърнала срещу Империята: император Галиен държал центъра ѝ; Постум, подкрепян от съживяващата се рейнска армия, се наложил в Британия, Галия и Испания; провинция Изток била управлявана от трети император — Макрин. Галиен го ликвидирал и преотстъпил провинцията на шейха на Палмира, Оденат, който отблъснал Сасанидите с помощта на местното опълчение. Нашествието на готите през 268 г. било отблъснато от самия Галиен, но Палмира се отцепила заедно със Сирия и единството, както винаги се оказало непостижимо. Все пак при Галиен армията се научила отново да побеждава и илирийските императори отново побеждавали бунтовници и варвари. Аврелиан (270–275) разгромил галите, прегазил палмирските държави и след като изоставил формално Дакия и земите в ъгъла между Рейн и Дунав,[2] възстановил Империята в предишните ѝ граници. След 30-годишни безцелни импровизации в управлението на армията и държавата на власт дошъл Диоклециан (284–305), който трансформирал произвола на военните в нова система на управление — тетрархия.

При положение че по цялата граница — от Британия до Египет, всеки момент можело да избухнат войни, крехкото единство на Империята, макар и чудесно като постижение, било стратегически неизгодно. На всеки фронт имало нужда от император, който не само да ръководи военните действия, но и да не допуска провъзгласяването на нов войнишки император. Една година след възкачването си на престола Диоклециан провъзгласил Максимиан за съимператор, комуто възложил Запада. През 293 г. той назначил двама младши императори (*цезари* за разлика от старшите августи), които били натоварени с неотложните военни задачи. Цезар Констанций се сражавал по Рейн, а през 296 г. отново покорил Британия (въстанала през 287 г.). Цезар Галерий ръководел действията по Дунав, а след 297 г. — срещу Персия. Триумфът над Персия донесъл на Рим най-изгодната дотогава граница в Месопотамия.

Към средата на III век легионите вече не можело да бъдат местени както преди: повечето легионери били така здраво свързани с лагера си, че на друго място от тях не можело да се очаква нищо повече от формална служба. Вместо това в застрашените сектори били прехвърляни подсилени кохорти от легионите от по-спокойните провинции. Тогава се появили и самостоятелните конни отряди и армията била разделена на две: мобилна, състояща се от кавалерия и легиони от по 1000 души, и гарнизонна, отбраняваща укрепленията. Августите разполагали с част от мобилната армия: Максимиановата обикновено лагерувала в долината на р. По, пазейки подстъпите към Италия, а Диоклециановата — в Никомедия. Останалата част била разделена на три армии, разположени непосредствено зад Рейн (в Трир), Дунав (Сирмиум) и източните граници (в Антиохия). Гарнизонните войски вероятно са били, колкото цялата армия преди кризата, а числеността на мобилните войски — около сто хиляди, показва проблемите на Империята по време на тетрархията.

---

[1] Клавдий II, Проб, Аврелиан, Кар, Диоклециан и Максимиан.

[2] Дакия била окупирана от гепидите и готите, а ъгълът между Рейн и Дунав — от алеманите. Други важни промени сред варварите са появата на бургундите по средното течение на Рейн и изчезването на бастарните, които намерили убежище в Империята. В Египет Диоклециан преместил границата до първия праг на Нил.

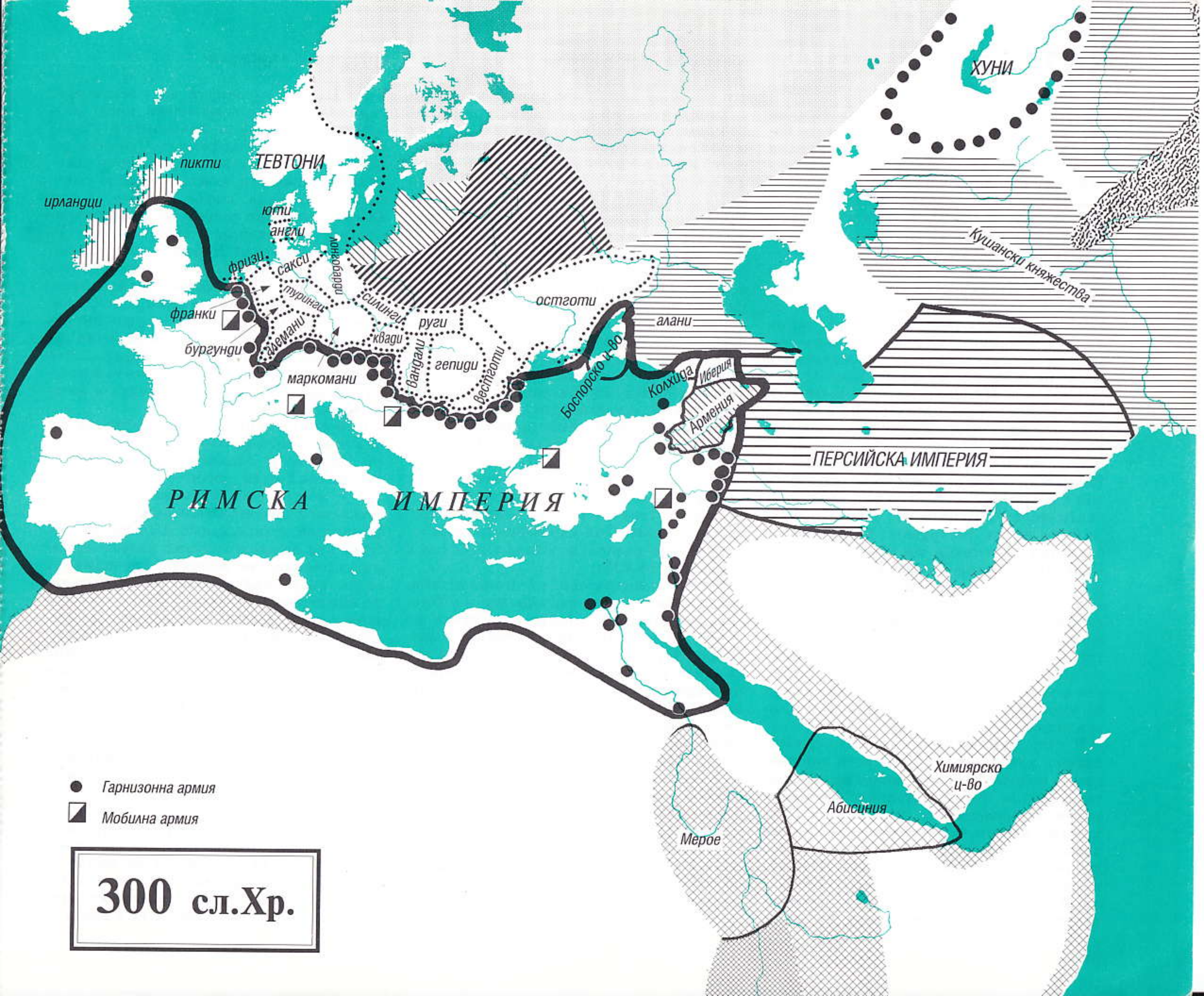
ХУНИ
пикти
ТЕВТОНИ
ирландци
юти
англи
фризи
сакси
лангобарди
туринги
франки
алемани
бургунди
силинги
квади
руги
остготи
алани
маркомани
вандали
гепиди
вестготи
Боспорско ц-во
Колхида
Иберия
Армения
Кушански княжества
ПЕРСИЙСКА ИМПЕРИЯ
РИМСКА
ИМПЕРИЯ
Химиярско ц-во
Абисиния
Мерое
● Гарнизонна армия
◩ Мобилна армия
300 сл.Хр.

362 сл.Хр.

През 305 г. Диоклециан и Максимиан абдикирали. Наследили ги августите Галерий и Констанций, които назначили още двама цезари. Това бил единственият случай, когато властта в тетрархията се сменила по план. След смъртта на Констанций (306) войските му провъзгласили за владетел неговия син Константин. По-късно същата година Максенций, синът на Максимиан, заграбил властта в Италия. Ако Диоклециан разделил императорските отговорности, то самопровъзгласилите се августи разделили Империята. Съперничеството заменило партньорството и гражданската война била въпрос на време. През 312 г. в битката при Милвийския мост край Рим Константин победил Максенций и станал господар на Запада, а единадесет години по-късно и на Изтока.

Константин спечелил прозвището си Велики на бойното поле, но се обезсмъртил с покровителството си над християнската църква. Вярата му, която отначало била просто инструмент в борбата със заклетия противник на християните — Галерий, растяла заедно с успехите му и на смъртното си ложе той се покръстил. Данните за живота на Константин са оскъдни и тенденциозни и остава сами да съдим дали това е било последна сделка на суеверен човек, или осмислено убеждение на търсеща душа. Въпросът е чисто биографичен, тъй като преди да завладее императора, християнството завладяло империята му.

В източната половина на Империята, където християните били вече мнозинство и където светската власт не се идентифицирала с традиционните митове и ритуали, заместващи религията у римляните, новата вяра станала основа на непознато дотогава за масите чувство на патриотизъм. Въпреки многобройните ереси държавата вътрешно укрепнала. Армения, стратегически важна територия, приела християнството (303) и се обвързала още по-тясно с Рим. По същото време се покръстили и готите, което обаче не подобрило отношенията им с Империята. Най-силни сред германските племена, те бързо се възстановили от пораженията, нанесени им от императорите, и в началото на IV век източният им клон (остготи) се разширил за сметка на славяните. Експанзията им при цар Ерманарих била като експлозия: земите на север до Балтика били под негова хегемония, а на изток той преминал Дон и завладял Боспорското царство, което в продължение на векове било спокоен римски протекторат.

Разделянето на Империята станало административна и военна необходимост. Новата столица Константинопол и гръцкият Изток се изравнили с Рим и латинския Запад, но Константин имал трима сина и естественото разделяне на две било отложено. Констанций II, който единствен оцелял от тримата, разделил властта с племенника си Юлиан и година след това също починал. Юлиан, който се отрекъл от християнството и възкресил езичеството, е като грешен послепис за династията. Той управлявал самостоятелно две години и загинал в битка с персите през 362 г.

Всички императори от Константиновия род били добри пълководци и отблъсквали варварите, чиито нашествия по онова време били нещо обичайно. Императорите разчитали обаче изцяло на мобилната войска, докато гарнизонната се превърнала в пазач на стражевите кули. Може би разходите по двете армии са били прекалено големи или ефективността на гарнизоните е била прекалено ниска, за да оправдае съществуването им, но каквато и да е била причината, защитата на граничните провинции само с мобилни войски ги излагало на постоянни нападения. Въпреки че нашествията били отблъсквани, провинциите обезлюдявали и за да се възстановят, трябвало да ги заселват с победени врагове. Това било първа сцена на последното действие.

Градове и търговия

През III век системата на Август претърпяла финансов и военен крах: разходите надхвърляли приходите и опитите да се маскира дефицитът, като се секат монети с по-ниска себестойност, ускорили инфлацията, която в крайна сметка предизвикала загуба на доверие във властта, вързала ръцете на администрацията и парализирала икономиката. Реформите започнал Диоклециан. Тъй като стабилизирането на паричната система е въпрос на балансиран бюджет, заедно със закона за твърди цени, Диоклециан въвел в Империята, включително и в Италия, нова и по-ефикасна данъчна система, която да компенсира нарасналите разходи по отбраната. Империята живеела под бремето на бюрокрацията и военното положение.

Най-важната последица от кризата било разделянето на Империята на две части: Източна и Западна. Дори когато ги управлявал един човек — такива периоди е имало чак до края на IV век, всяка част запазвала административна и финансова независимост и следвала собствен път на икономическо развитие. Няма съмнение, че Изтокът спечелил от разделянето, тъй като митата и данъците, които преди прибирал Рим, сега оставали у него. Житото на Египет било пренасочено към Константинопол и започвайки с поглъщането на вече големия Византион, новата столица бързо достигнала размерите на метрополия. Константинопол отнел част от търговията и населението на йонийските пристаница, но развитието му със сигурност заздравило икономиката и особено урбанизацията на Изтока като цяло. Към отбелязаната на картата година източните градове и търговията между тях постигнали нивото си от преди кризата. Палмира и Хатра въстанали срещу господарите си — Рим и Партия, и били разрушени, но пътят на коприната бил все така оживен и заедно с урбанизацията, която Сасанидите провеждали настойчиво, вероятно е довел до

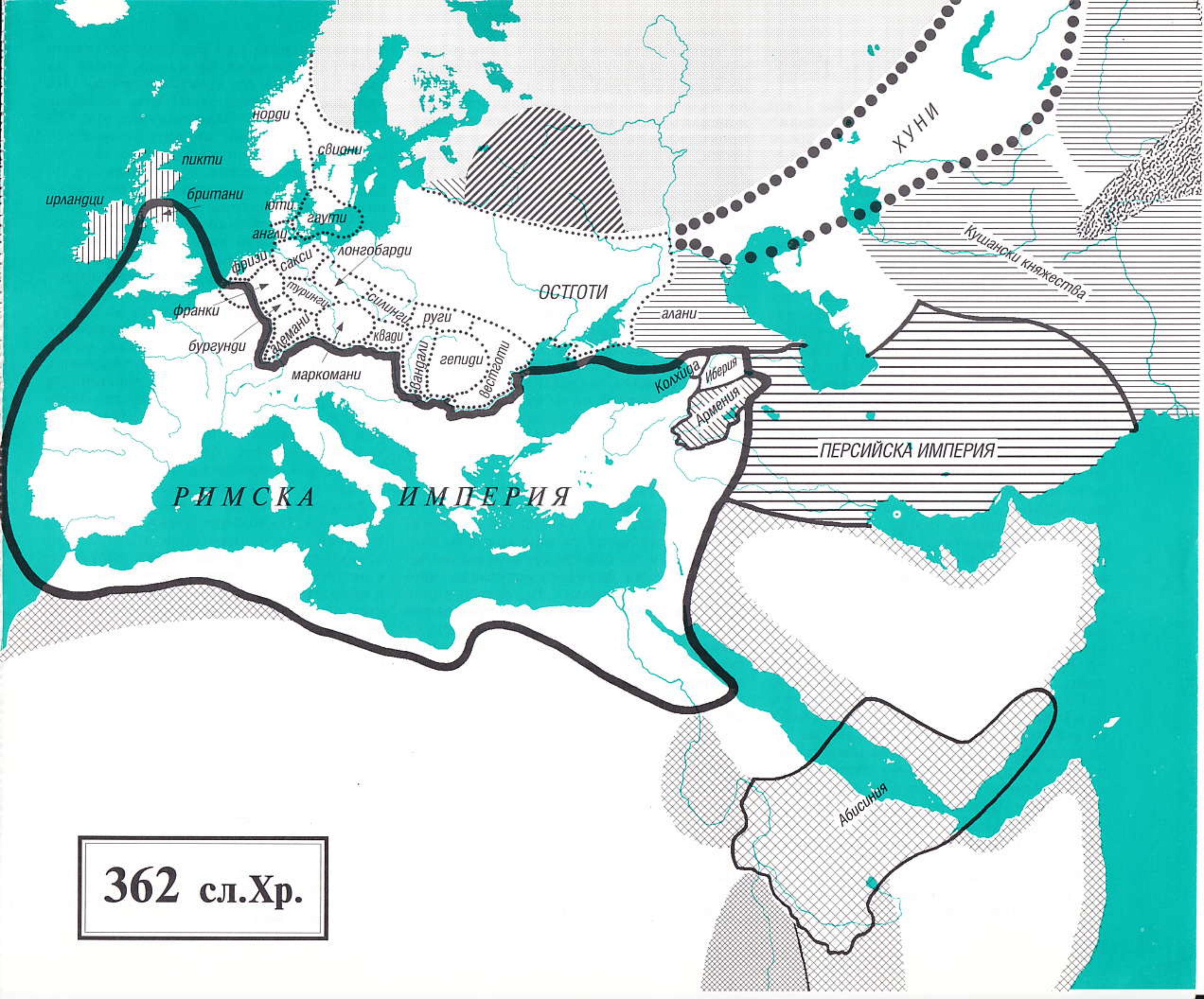
норди
свиони
пикти
британи
ирландци
юти
гаути
англи
фризи
сакси
лонгобарди
ХУНИ
франки
туринги
силинги
руги
ОСТГОТИ
Кушански княжества
алани
бургунди
алемани
квади
вандали
гепиди
вестготи
маркомани
Колхида
Иберия
Армения
ПЕРСИЙСКА ИМПЕРИЯ
РИМСКА ИМПЕРИЯ
Абисиния
362 сл.Хр.

общо увеличение на търговията между двете империи. Източниците за Диоклециановите данъци били тук.

Съдбата на Запада била друга. След като в продължение на три века живял за сметка на целия средиземноморски басейн, Рим загубил житото на Египет, данъците от Изтока, а когато главната квартира на мобилната армия в Милано станала седалище на западния съд и на правителството, загубил дори статута си на столица и бюджета, който ѝ се полагал. Градът се превърнал в тихо пристанище за останалите без перспектива аристокрация и езичество. Италия споделила залеза на Рим. Южна Италия обедняла и се обезлюдила още преди полуостровът да стане провинция. Галските грънчари още от времето на Август имитирали успешно италийската керамика и износът на Кампания намалявал постепенно. Конкурирано от Африка и Испания, скъпото земеделие на Южна Италия също западнало.[1] Тези проблеми не били локално явление: от западните провинции само Италия и Тунис постигнали обществено-икономическото ниво на елинския изток. Навсякъде другаде населението било малобройно и необразовано, за да води градски начин на живот. Градовете възниквали най-вече по военно-политически причини и само малко от тях задоволявали нуждите си без външни източници. Дори просперитетът на преуспяващи групи като Трир, Мец и Майнц в Галия и Милано, Верона и Аквилея в долината на р. По зависел от присъствието на галските и италийските подразделения на мобилната армия. Тъй като Западът не бил урбанизиран, данъците се събирали по-трудно и управлението му излизало по-скъпо. Ако имаше поне още един век на търпение и грижи, положението му вероятно щеше да е друго, но военните нужди не търпели отлагане и императивността им се оказала пагубна за него.

В Стария свят фабричната система не могла да измести самостоятелните занаятчии. Малкото манифактурни производства не предполагали големи капитали, а по-скоро умения. Жителите на източните градове, които се радвали на отдавна установен жизнен стандарт и ненакърнена покупателна способност, продължавали да търсят по-качествени стоки, но проявата на такъв вкус било нещо ново и неприсъщо за Запада. Ако галските грънчари се научили бързо да задоволяват местните нужди със съдове, подобни на италийските, в Африка можем да проследим следващата стъпка от процеса на икономическа децентрализация: картагенските заместители на вносните римски лампи били изместени на свой ред от местна, по-груба, но вършеща работа версия. Връщането към самозадоволяване и варварство било съвсем лесно, тъй като се стимулирало от данъците, налагани на градските жители. Опитите да се извличат допълнителни средства от градовете, които и без това страдали от малък, но хроничен дефицит, карали гражданите да ги напускат. Но нещата не се изчерпвали с това. Правителството въвело фиксирани цени, с което много професии станали губещи, и за да избегне икономическите последици ги направило задължителни, а дълговете се онаследявали. Вероятно тези мерки са поставили много хора извън закона. На Запад, както в здрача на Оруел, да бъдеш гражданин било все едно да бъдеш роб и парадоксът станал пълен, когато крепостничеството станало мечта на свободния човек. За да предпази имуществото си от реквизиция, дребният стопанин купувал протекцията на местния магнат, като му дарявал свободата си. Отговорното гражданско общество — идеалът на Средиземноморския свят, било заменено с живеещо в изолация и невежество селско общество, в което опозицията патрон/клиент, господар/крепостен е прототип на средновековния феодализъм. Въвлечен в спиралата на намаляващите доходи и все по-мародерските данъци, Западът бил обречен.

Свободата на мисълта, която характеризира зенита на Средиземноморската култура, блеснала за малко, преди да бъде заличена от християнството. Но още преди кризата от III век, по време на материалното благополучие при Северите, се засилва видимо помпозното и ирационалното начало, което често се изтъква като основен, непредизвикан, но ползван от християнството недостатък на римската култура. Повечето европейски историци са елинофили и представата за античността като за режисиран от лишените от въображение римляни залез на един чисто гръцки златен век е станала норма за историческо мислене. Антитезата, отразяваща афинитета на учените към теоретичното пред емпиричното, не е коректна, но и тя признава, че постижението на гърците е несъвършено, и предполага, че основната причина за упадъка на класическото общество се корени в неспособността на гръцката теория и на римската практика да се подхранват взаимно. Ако ограничената от традицията технология не се развивала, идеите се откъснали толкова далеч от доказуемите неща, че преминали в метафизика. Само с еволюция на научната позиция — с единия крак в сферата на познатото, а с другия малко напред — е могло да се гарантира превъзходството и целостта на Средиземноморското общество, но светът бил все още твърде млад за това.

Така че колкото и вълнуващо да ни се струва гръцкото Пробуждане — откриването на *въпроса* и на удоволствието от точността на мисълта — не трябва да се забравя, че това е събитие от преднаучната ера. Това не е първият акорд на величествена творба, а нещо по-вълнуващо, но не толкова важно, то е просто мода. Златният век е златен само в очите на изследователя.

---

[1] Няма данни в подкрепа на възгледа, че фактори като ерозията на почвата и маларията са ускорили по някакъв начин упадъка на италийското земеделие. Те по-скоро са били негова последица и най-вероятно, а по-късно със сигурност, са пречели при възстановяването на изоставената земя.

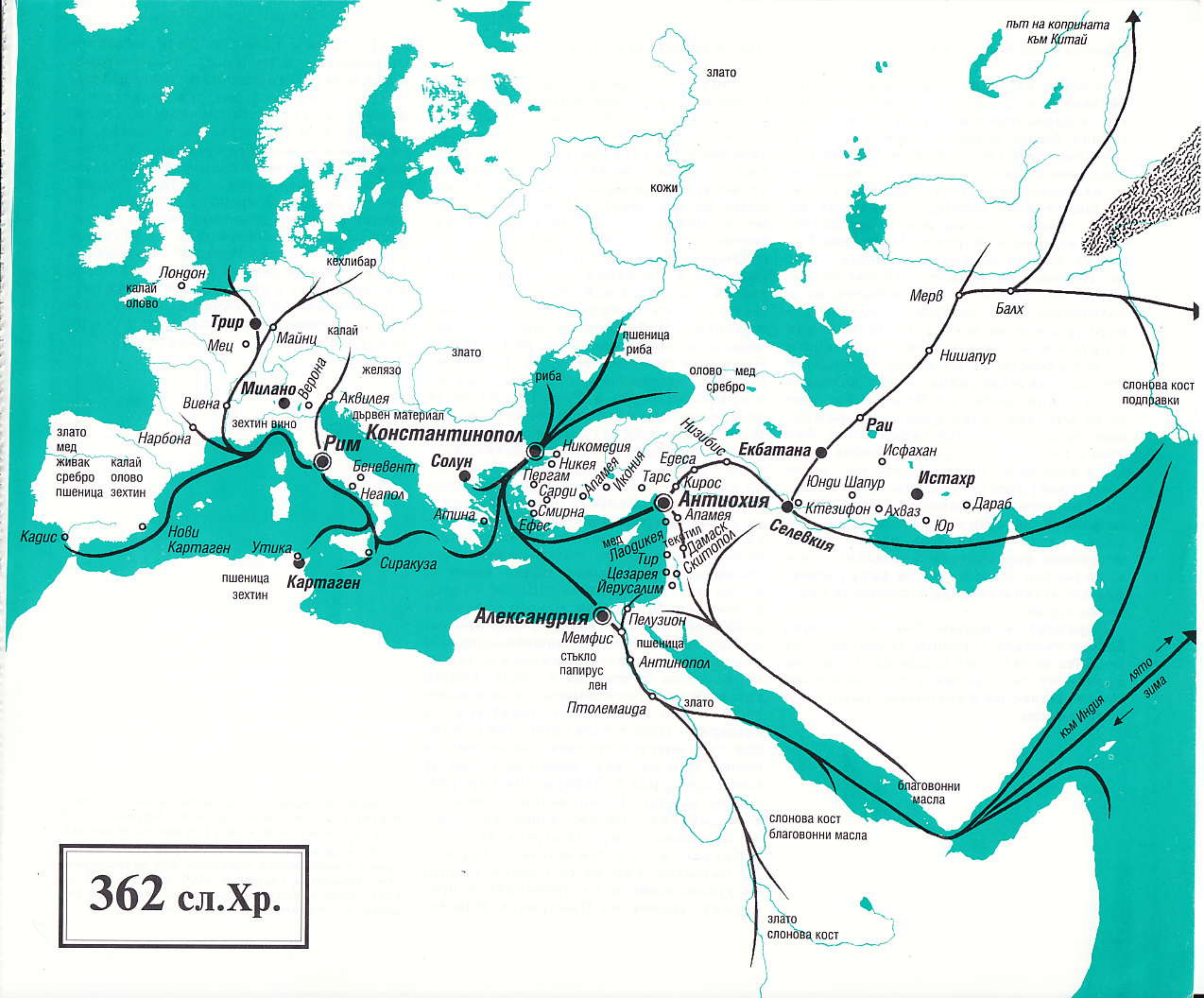
път на коприната
към Китай
злато
кожи
кехлибар
Лондон
калай
олово
Трир
Майнц
калай
Мец
злато
желязо
Милано
Верона
Виена
Аквилея
дървен материал
зехтин вино
Нарбона
злато
мед
живак
сребро
пшеница
калай
олово
зехтин
Рим
Беневент
Неапол
Константинопол
Солун
Кадис
Нови
Картаген
Утика
Картаген
пшеница
зехтин
Сиракуза
Атина
пшеница
риба
риба
олово
мед
сребро
Никомедия
Никея
Пергам
Сарди
Апамея
Икония
Смирна
Ефес
Тарс
Нузибис
Едеса
Кирос
Антиохия
Апамея
мед
Лаодикея
текстил
Дамаск
Тир
Скитопол
Цезарея
Йерусалим
Александрия
Пелузион
Мемфис
пшеница
стъкло
папирус
лен
Антинопол
Птолемаида
злато
Екбатана
Селевкия
Ктезифон
Юнди Шапур
Ахваз
Юр
Исфахан
Истахр
Дараб
Раи
Нишапур
Мерв
Балх
слонова кост
подправки
благовонни
масла
слонова кост
благовонни масла
злато
слонова кост
лято
зима
към Индия

362 сл.Хр.

(*Продължава от с. 28.*)

По същото време народите между Скандинавия и Урал са в културна фаза, която се характеризира с погребения с ритуални *бойни брадви*. Въпреки че разпространението на този обред, срещащ се предимно у източните, но и у западните индоевропейци и угрофините, се сочи повече като пример за дифузия на идея, отколкото за миграция, заселването на индоевропейците в Централна Русия се датира обикновено с този период. Имената на реките показват не само, че имигрантите са били балти, но и позволяват да се очертаят приблизителните граници на всички заемани от тях територии, а оттук и тези на славяните — непосредствено на юг до заселилите степта тракокимерийци. Тоест находките от *бойни брадви* по Волга и бреговете на Финския залив представят разселване на индоевропейци (или балти). Ако това е вярно, преселниците трябва да са били претопени от туземното население (угрофини) през следващите няколко века. Тъй като ситуацията не е ясна, за тези райони на тази и на следващите няколко карти се използва растер, който не следва възприетата методика — новият растер да се въвежда като постоянна характеристика на установена етническа група.

Периодът *камбановидни чаши/бойни брадви* съвпада с разпространението на медната металургия в Европа. По целия континент се забелязва и относително предпочитане на животновъдството пред земеделието.

(*Продължава от с. 70.*)

икономическа причина да надхвърли границата от 10 000 жители. И въпреки това той растял и това, изглежда, е започнало преди завоеванията, които на икономически език обясняват размера на Рим така, както по-късно експанзията на столицата изпреварвала винаги експанзията на Империята. Може да се приеме, че нуждата от все по-големи количества евтино зърно е стимулирала отвъдморските агресии на Рим: най-напред Сицилия и Сардиния, след това картагенска Африка и най-накрая Египет — всеки нов век изисквал нова, по-голяма житница.[1] Най-вероятно това е и причината за нахлуването на римляните в Кампания още през 4-ти век. Безспорно първите завоевания носят печата на демографския взрив в Рим. Вместо да се противопоставят на хегемонията ѝ, жителите на близките градове мигрирали в новата столица, с което само потвърждавали статуса ѝ. Най-близките съперници на Рим — латините и етруските, просто изчезнали. Въпреки че старейшините на града се противопоставяли на притока на заселници и многократно се опитвали със специални емиграционни програми да върнат нещата назад, нищо не могло да спре наплива. Що се отнася до по-късните времена, отново можем да разберем в известен смисъл този процес: вносът на евтино зърно лишавал средния италийски земеделец от пазар и печалба, карал го да се изселва в града, където гласът му се присъединявал към искането за евтино зърно, и порочният кръг се затварял. Защо тогава само една генерация след опустошителното нашествие на галите Рим бил вече много по-голям от всеки друг град в Лациум или Етрурия, остава загадка. Разкривайки уязвимостта на малките градове, нашествието може би е било стимул за агрегация.

Каквато и да е причината за бурното му развитие, Рим не се грижел изобщо за урбанизацията на провинциите през първите години на Империята. Наистина, Испания и Галия не били достатъчно развити, за да бъдат урбанизирани, а във вече цивилизованите райони легионите носели само разруха. Картаген и Коринт били сринати със земята, а отношението към Сиракуза било такова, че тя завинаги загубила предишното си положение. Спрямо Атина римляните били по-сантиментални и дори ѝ подарили о-в Делос. В средата на втори век единствените градове под римско владичество, които просперирали, били градовете в Кампания: Неапол[2], Путеоли и Капуа. Те снабдявали италийския пазар и колонистите в провинциите с вино, зехтин, керамика и метални изделия, а когато с времето провинциалите усвоили римските маниери — и самите тях.

---

[1] Било изчислено, че Сицилия можела да експортира три милиона бушела, Африка — 10 млн., а Египет — 20 млн. (1 бушел = 36 литра).

[2] Към датата на тази карта край Масалия потънал кораб, който пренасял 600 неаполитански керамични съдове и 4500 л вино, 80% от което било неаполитанско, десетина литра родоско, а останалото — сицилианско.

Индекс

Латинските знаци и прозорците (например F3 или пр.2) се отнасят до картата от трета страница на корицата. Археологическите култури са в курсив.

библ. — *библейско име;*
кл. — *класическо име;*
дн. — *съвременно име;*
б — *бележка;*
сс — *и на следващите страници*

абанос, 84
Абидос, F9, 24
Абисиния, 6, 76*б*
Аварис, F8, 40 (по-късно преименуван Рамзес, вж. по-късно Джане, библ. Цион, кл. Танис)
Августа Треверорум, вж. Трир
Августодунум, вж. Отюн
Август Цезар, 76, 78; вж. също Октавиан
Авраам, 30, 40
Аврелиан, 86
австралопитек, 16
Агригент, D7, 52
Агрипа II, 78, 80
Адиабена, 80
Адриан, 80, 82
азбука, 36, 44, 56
Акад (средната третина от Месопотамия), 22, 24, 26, 36
Аквилея, D5, 90
Акра, *пр.*2, 72
Акрагас, вж. Агригент
Аксум, F12, 76б
Акций (битка при), *пр.*1, 76
алани, 68, 78
Аласия, 32
Албания (иранска), 74
Александрия, E8, 11, 70, 84
Александър Велики, 58, 60
Алепо (кл. Берое, Халибон), *пр.*2, 28, 30
алтайци, 8
амазонки, 38
Амон, 42
амореи, 28, 30, 36, 40
Амударя, вж. Окс
Анатолия, E-F7, 11, 20*сс*
Антигон I, 60
Антигон II, 62
Антинопол, F9
Антиох I, 62
Антиох III, 66, 68
Антиохия, *пр.*2, 11, 70, 84, 86
Антоний, Марк, 76
Антонин Пий, 82
Аншан, 50
Апамея (в Анатолия), E7
Апамея (в Сирия), *пр.*2, 70
апиру, 30, 32; вж. също евреи
Арабия Феликс, G12, 70, 72, 84; вж. също Йемен
Арабско море, H10, 3
Аралско море, H5–6, 16, 50
арамеи, 32, 40, 42, 44, 56
Арарат, вж. Ван
Арбела (Гавгамела, дн. Ербил; битка при), G7, 58
Ардашир, 82
арийци, 30,36; вж. също иранци
Армения, арменци, 8б, 48*сс*
Арцава, 32*б*
Асархадон, 46
Асирия, 9, 22, 32–50
Атина, Атика, *пр.*1, 12, 50–64, 92
Атропатена, 58, 60, 66, 68, 72, 76
Африкански рог, G12–H13, 20б
Ахваз (кл. Хормуз Ардашир), G8
ахейци, 32б, 34-40
Ахемениди, 3, 48, 50, 82
Ашока, 64
Ашур, G7, 28, 44
Ашурбанипал, 48

Баден, 24*б*
багрила, 84
Бактрия, I7, 14, 64-72
балти, 66, 92
Балтийско море, D3–E4, 14, 34, 50, 88
Балх, I7
Балхаш (езеро), J5, 12
бастарни, 50, 72*б*
Бахрейн, H9, 26
белги, 72
Бели Нил, F12, 4, 8; вж. също Нил
Беневент, D6
Бетшан, вж. Скитопол
бербери, 20, 64
Бергама, вж. Пергам
Берое, вж. Алепо
Библос (библ. Гебал), *пр.*2, 36
Боадикеа, 78
Богазкьой, вж. Хатуша
Бодрогкерестур, 24*б*
Бойни брадви, 28, 92
бойни колесници, 30
бойни коне, 40
бойни слонове, 70*б*
Британия, 12, 22, 30, 32, 42, 54, 64*сс*
бронзова епоха, 20*б*, 22-38
Буда, будисти, 48, 64, 68, 80
Бук, 22*б*

Вавилон, G8, 28-54
Валериан, 86
Ван (Урарту, библ. Арарат), 6, 44-8
вандали, 82
Варка, вж. Урук
Венеция, 12
Верона, D5, 90
Веспасиан, 78, 80
Виена, C5
Византион (по-късно Константинопол), E6, 90
вино, 34, 44, 92
Висла (река), D4, 82
Витиния, 58, 62
Волга (река), G4-5, 92
вълна, 44
Вюрм (ледников период), 16, 18

Гавгамела, вж. Арбела
Гадес, вж. Кадис
Газа, *пр.*2
Гал, 86
Галатия, галати, 62, 64, 72, 74, 76
Галерий, 86, 88
Галиен, 86
Галия, гали, 54*сс*
Ганг (река), 8, 44, 60
Гардафуи (нос), 4
Гарона (река), B5
Гасулска, 20
Гебал, вж. Библос
Гела, D7
Гелидония (нос), E7, 34*б*
гепиди, 82
Гераза, вж. Йераш
Гилгамеш, 24*б*
Гомер, вж. кимерийци
Голяма солена пустиня, 12
Гор, вж. Юр
Гордион, E7, 11
готи, 82, 86, 88
Гравет, 18
градове, 12, 26, 34, 44, 54, 70, 84, 88
Граник (река; битка при), *пр.*1, 58
Грузия, грузинци, G6, 5, 6, 8
Гуадалкивир (река), B7
гутеи, 24, 28
Гърция, гърци, 8, 10, 12, 32*сс*

Давид, 42
Дакия, 74, 80, 86
Далмация, D6, 11, 68, 78
Дамаск, F8, *пр.*2, 28, 40, 42, 46, 70
Дамган, вж. Хекатомпил
Деметрий, 60, 62
Данаил (пророк), 50
Дания, 20
Дараб, H9
Дарданели, вж. Хелеспонт
Дарий, 50
Двина (река), E3
Деверел-Римбъри, 42
Делос, *пр.*1, 92
Делфи, *пр.*1, 58
Деций, 86
Джане, вж. Аварис
Джосер, 22*б*
Диводурум, вж. Мец
Диоклециан, 86, 88, 90
Диоспол, вж. Тива (в Египет)
Днепър (река), F4-5, 32, 66, 68
Домициан, 80
Дон (река), G4-5, 50, 68, 88
дорийци, 38
Дунав (река), D5, 30, 38, 60*б*, 66, 76, 80, 82, 86
Дунавска, 9, 20, 22, 24
Дуро (река), B6

Ебро (река), B-C6
евреи, 42, 70, 72, 74, 80; вж. също апиру, Израел, Юдея
Европос, вж. Каркемиш
Египет, 6, 11, 22*сс*
Едеса (дн. Урфа, столица на Осроена), *пр.*2
Едом, 32, 42
Екбатана (дн. Хамадан), G8
Елам, еламити, 6, 22-8, 44-50
Елба (остров), 8
Елба (река), D4, 28, 76
електрон, 54*б*
Елимаида, 68
Ел Обеид, 22
Емеса (дн. Хомс), *пр.*2, 74, 80
Епир, епирци, 58*б*, 60, 62
Епифания, вж. Хама
Ербил, вж. Арбела
Еритрея, F11–G12, 70
Ерманарих, 88
Ертеболе, 20
етеокипърци, 32, 36, 44, 46
Етолия, етолийци, 62, 64, 66
Етрурия (Тоскана), етруски, 6, 8, 46, 50-62, 92
Ефес, *пр.*1, 70
Ефрат (река), *пр.*2, 14, 32, 48, 80

желязна епоха, 12, 40, 48
желязо, 8, 34, 42, 50*б*
животни, одомашняване на, 20
жито, 70,90,92

Загрос (планина и племена от), 12, 22, 24, 30, 42, 46, 70
Задкавказие, G6-7, 34*б*, 46, 76
Зама (битка при), C7, 66, 70

Занзибар, 4-5
зехтин, 26, 34, 44
злато, 44, 54, 58, 84
Зороастър, 48

ибери, 30, 46, 48, 56, 64, 74
Измир, вж. Смирна
Измит, вж. Никомедия
Изник, вж. Никея
Израел, израилтяни, 38, 42, 46
Изход (Втора книга от Стария завет), 30, 32
Иисус Христос, 76
Икония (дн. Коня), F7
Или (река), J5, 12, 30, 68
илири, 28, 56, 58, 86, 88
Илирия, D5-6, 28, 64
Индия, 5, 8, 44, 50б, 52*сс*
индоевропейска група, 8, 9, 20, 22, 28, 30, 92
индопарти, вж. Сурен
Инд (река), J8, 3, 4, 14, 26, 44, 50, 68, 70, 72, 82
Ипсос (битка при), E7, 60, 62, 70
иранци, 3, 8, 30, 46, 48, 50, 68, 86
Ирландия, 28
Ирод Велики, 76
Иса (битка при), *пр.*2, 58
Исайя (пророк), 46
Исин, G8, 28
Исландия, 4
Испания, 30*сс*
Истанбул, вж. Константинопол
Истахр (сасанидското име на ахеменидския Персепол), H8
Исфахан, H8
италийци, 28, 38, 40, 56
итурейци, 74, 78

Йемен (кл. Арабия Феликс), 44, 46, 64, 72
Йераш (кл. Гераза), *пр.*2
Йерихон, *пр.*2, 20
йероглифи, 26, 36, 44, 56
Йерусалим, F8, *пр.*2, 42, 46, 48*б*, 50, 80
Йоан Кръстител, 76
Йония, йонийци, *пр.*1, 11, 40, 48, 50, 52, 54, 62, 64, 66, 70
Йорданово, 24*б*
Йосиф (пророк), 30

Кабул (град), 14
Кабул (река), J7-8, 14, 68, 72
кавказци, 6, 8, 30, 46
Кадеш (битка при), *пр.*2, 32
Кадис (кл. Гадес), B7
калай, 34, 44, 54
Калах, вж. Нимруд
Калигула, Гай, 78
Камбановидни чаши, 28, 30, 40, 92
Камбиз II, 50
каменна епоха, 18
Кампания (област около Капуа), 50, 58, 90, 92
Кана (битка при), D6, 66
Канарски острови, 4
Канеш (дн. Култепе), F7
Канишка, 80
Кападокия, 58, 60, 72-8
Кападокия (Понтийска), вж. Понт
Капска, 20
Кар, 86*б*
Каракум (Черната пустиня), 12
Каре (битка при), *пр.*2, 74, 76; вж. също Харан
Кария, карийци, *пр.*1, 40, 56, 68*б*
Каркемиш (кл. Европос), *пр.*2, 48
Картаген, картагенци, D7, 11, 48*сс*
Касандър, 60, 62
касити, 6, 24, 30, 32, 38
Каспийско море, G6–H7, 16
Катабан, 46, 72
Каталония, C6, 46, 48
келти, 6*б*, 28*сс*
келтолигури, 28
керамика, 20, 28, 38, 54, 90, 92
кехлибар, 34
Киаксар, 48
Кибер (проход), 12
Кизик, *пр.*1
Киликия, F7, 38, 42, 46, 60, 68, 72-8
кимври, 72
Кимерийски Боспор, вж. Кримски Боспор
кимерийци (библ. Гомер), 46, 48
Киноскефали (битка при), *пр.*1, 66
кипроминойци, 32*б*
Кипър, 11, 32*б*, 34, 44–50, 54, 60
Кир II, 50
Кирбет Керак, 24
Кирена, E8, 48, 50
Киренайка, 84
Кирос, *пр.*2
Китай, 5, 24, 30, 32, 34, 46, 50*б*, 68, 74, 80, 84
Киш, G8, 24
Клавдий I, 76*б*, 78
Клавдий II, 86*б*
Клеопатра, 74, 76
клинопис, 36, 44, 56
Кносос, E7, 32
Колхида, G6, 74
Комагена, 76, 78, 80
Комод, 80
Константин Велики, 88
Константинопол, (по-рано Византион, дн. Истанбул), E6, 88, 90
Констанций, Цезар, 86
Констанций II, 88
Коня, вж. Икония
коприна, 84
Коптос, F9, 24
Коринт, *пр.*1, 48, 52, 54, 92
Корсика, корсиканци, 28*б*, 50, 60, 64
Корупедион (битка при), *пр.*1, 62
Кортайо, 22
Кос, *пр.*1, 84
Крас, 74
Крез, 48, 50, 54
Кримски Боспор (кл. Кимерийски Боспор), F5, 11, 66, 72
Крит, 28, 38; вж. също минойци
Ксеркс, 50, 52
Ксоис, F8, 30
Ктезифон, G8
Култепе, вж. Канеш
Куме, D6, 46, 52
Кунлун (планини), 14
Куш, вж. Нубия
кушани, 78, 80, 82, 84
кушити, 20*б*, 22
Късълкум (Червената пустиня), 12

Лаврион, *пр.*1, 54
Лагаш, G8, 24
Лазика, по-късно име на Колхида
Лазих, *пр.*2
лазурит, 26
Лаодикея (в Анатолия), E7
Лаодикея (в Сирия), *пр.*2, 70
Ларса, G8, 28
Латен, 52, 64
латини, 8, 56, 58, 92
Лациум, 92
Левант (източният бряг на Средиземно море), 11, 34*б*, 42, 44, 54, 84
ледников период, 14, 16
Лемнос, *пр.*1
Лемноски надписи, 8
лен, 44
Ленгиел, 22*б*
Лепид, 76
Лептис Магна, D8
Либия, E8, 24, 56
Ливан, 11, 26, 28, 34
лигури, 28*б*, 38, 64
Лидия, 6, 8, 12, 32*б*, 46*б*, 48-56
Лизимах, 60, 62
Ликаония, 74
Ликия, ликийци, E7, 32*б*, 40, 56, 68*б*
линеар А, 36; линеар Б, 8, 36
Лион (кл. Лугдунум), C5
Лоара (река), B5, 6
лодки (първи плавателни съдове), 18*б*, 34*б*, 92*б*
Лондон, B4, 12
лувийци, 28, 36, 38, 40
Лугдунум, вж. Лион
Лузицка, 32, 50
Лука, 32*б*
Луксор, вж. Тива (в Египет)

Маан (Миния), 46, 64
Мавритания, 64, 72, 78
Маглемозе, 20
Магнезия (битка при), *пр.*1, 68
Магреб, 6
Мадленска, 18
Майнц (кл. Могунциакум), C4, 90
макавеи, 72
Македония, 50, 58–70
Макриан, 86
Максенций, 86
Максимиан, 88
Максимин, 86
Малта, 30*б*, 32
Маратон (битка при), *пр.*1, 50
Мари, G8, 28
Марий, 72
Марк Аврелий, 82
маркомани, 76, 82
Мароко, 6, 20
Масалия (дн. Марсилия), C6, 11, 48, 50, 54, 60, 64, 92*б*
Мауес, 72
Маурия (династия), 4, 60, 64, 68
мегалитни гробници, 28
мед, 8, 20, 24, 26, 34, 44, 92
Медиоланум, вж. Милано
мезолит, 18, 20
Мемфис, F8, 24, 44
Менандър, 68
Менес, 22
Мерв, I7
Мерое, F11, 48*б*, 66*б*
Месения, *пр.*1, 46
Месопотамия (област между Тигър и Ефрат), 3, 20*сс*
металообработка, 44, 92
Мец (кл. Диводурум), C5, 90
Мидиан, 33, 39, 41
мидийци, 46, 48, 68
Микена, *пр.*1, 32*б*, 34
Милано (кл. Медиоланум), C5, 90
Милет, *пр.*1
Миния, вж. Маан
минойци, 28, 32, 34, 36
Минос, 28*б*
Митани, 30, 32, 36
Митридат VI, 72, 74
Моав, 32, 42
Могунциакум, вж. Майнц
монголи, 8
Мохенджо-Даро, I9, 24

Муршил, 30
Мустерска, 16, 18

набатейци, 60*б*, 70, 72, 74, 80, 84
Навуходоносор, 48
Напата, F11, 46*б*, 48*б*
Нарбона (кл. Нарбо Марций), C6
Натуфийска, 18
Неандерталски човек, 16, 18
Неапол (кл. Неаполис), D6, 92
Неаполис, вж. Неапол
Немаузус, вж. Ним
неолит, 9, 20, 22, 24
Нерон, 4, 78
Нехо, 5, 48, 54
Нигер (река), 4
Никея (дн. Изник), E6, 70
Никомедия (дн. Измит), E6, 86
Нил (река), F9-13, 4, 14, 22, 54; вж. също Сини Нил, Бели Нил и прагове
Ним (кл. Немаузус), C6
Нимруд (Калах), G7, 44
Ниневия, G7, 44, 48
Нипур, G8
Нишапур, H7
Но-Амон, вж. Тива (в Египет)
Нубия (Куш), F10, 24, 32*б*, 40, 46*б*, 48*б*, 66*б*
Нумидия, 64, 66, 68, 72

Оденат, 86
Одер (река), D4
Окс (река; дн. Амударя), I7, 12, 14, 48, 82
Октавиан, вж. Август Цезар
Олимпиада, 58
Оман, H9
Ориняк, 18
Ормуз, H9
Осроена, вж. Едеса
остготи, 88
Остия, D6
Отюн (кл. Августодунум), C5

Падуа (кл. Патавиум), D5
палеолит, 18
Палермо (кл. Панормус), D7
Палестина, 3, 18, 20*сс*
Палмира, *пр*.2, 84, 86, 90
Памир (планина), 14
памук, 44
Панормус, вж. Палермо
пари (сечене на монети), 50*б*, 54, 90
парти, 3, 64*сс*
Патавиум, вж. Падуа
Пафлагония, 68, 74, 76
Пахлави, вж. Сурен
пеласги, 28
Пелопонес, *пр*.1, 46, 52, 54, 62
Пелузион, F8
Пергам (дн. Бергама), *пр*.1, 64, 68, 70, 72
Персепол, H8; вж. също Истахр
Персийски залив, G-H9, 14, 44, 70
Персия, 3, 50*сс*
Петра, *пр*.2, 60*б*
пещерни рисунки, 18
Пир, 62, 70
Пиренеи (планина), 12
писменост, писмо, 22, 26, 36, 44, 50*б*, 56
питекантропоиди, 16
Платея (битка при), *пр*.1, 52
плейстоцен, 16
По (река), C5–D6, 50, 54, 58, 65, 66, 86, 90
Полета с погребални урни, 28*б*, 38–42, 46–8
Полша, 32
Помпей, 64*б*, 74
Понт, 60*б*, 62, 72, 74, 76, 78
порцелан, 34
Постум, 86
Поцуоли, вж. Путеоли
прагове на Нил, F10-11, 86*б*
Приам, 38
Проб, 86*б*
Птолемаида, F9, 70
Птолемеи (династия), 64, 66, 70, 76
Птолемей I, 60, 62
Птолемей II, 62
Птолемей IV, 66
Пунически войни, 9*б*, 64
Путеоли (дн. Поцуоли), D6, 92

Раз Шамра, вж. Угарит
Раи, H7
Рамзес II, 32
Рамзес III, 38
Рамзес (град), F8, 40; вж. също Аварис
раса (определение за), 5
Рейн (река), C4, 11*б*, 28, 38, 74, 76, 80, 86
Ригведа, 30
Рим, Римска империя, D6, 3, 9, 11*б*, 12, 52, 58*сс*
Родос, *пр*.1, 38, 54, 60*б*, 66, 68, 92*б*
роксолани, 68
Рона (река), C6, 6
Росен, 22*б*

Саба (Шеба), 46,64,72
Сабадел, 22
Сагунт, B7, 64
Саис, F8
саки, 12, 46, 50, 68, 72, 74
Саламин (битка при), *пр*.1, 52
Самария (библ. Шомрон, кл. Себастея), *пр*.2, 46
Салманасар III, 42
самнити, 52, 62
Саргон Велики, 24
Саргон II, 46
Сарди, *пр*.1, 12
Сардиния, сардинци, 28*б*, 30*б*, 32, 64, 70
сармати, 50, 66, 68, 78
Сасаниди (династия), 3, 82, 86, 90
Сахара (пустиня), 12, 16, 30*б*, 84
Себастея, вж. Самария
Северно море, C3-4, 14, 76*б*
Селевк, 60, 62, 70
Селевкиди (династия), 64, 66, 68, 70, 72
Селевкия (в Сирия), *пр*.2, 72
Селевкия (в Месопотамия), G8
семити, 5, 6, 20, 28, 36
Сена (река), C5
Сенахериб, 46
Септимий Север, 82, 86
Сети I, 32
Сидон, *пр*.2
Сиера Леоне, 4
Синай, F9, 24, 26, 36
Синдзян, вж. Туркестан
Сини Нил, F12,4; вж. също Нил
Синоп, F6, 46
Сиракуза, D7, 52, 60, 64, 92
Сирия, 3, 11, 22*сс*
Сирмиум, E6, 86
Систан, H18, 72*б*
Сицилия, 11, 30*б*, 32, 34, 40, 50, 52, 60, 70, 92*б*
Скандинавия, 4, 28, 30, 38, 50*б*
скити, 46, 48, 50
Скитопол (дн. Бетшан), *пр*.2
славяни, 66, 88, 92
Смирна (дн. Измир), *пр*.1, 70
Соломон, 42
Солун (Тесалоники), *пр*.1
Софена, 68
Спарта, *пр*.1, 46, 50, 52, 58*б*, 60, 62
сребро, 34, 44, 54
Старчево-Дунавска, 20
стъкло, 44, 84
Суд (блата), 4, 30*б*
Суза, G8, 24
Сула, 72, 74
Сърдаря, вж. Яксарт
Сурен (династия), 72*б*, 74, 78
Сюлейманови планини, 12, 14, 72

таври, 48,66
Танис, F8, 40; вж. също Аварис, Рамзес (град)
Тар (пустиня), 4
Тарденоа, 20
Тарент, D6, 54, 60, 62
Тарим (река), K6, 14, 30, 68, 80
Тарс, *пр*.2
Тартес, 46, 48, 50, 54
тевтони, 28, 50
тевтонски (германски), 72
текстил, 26, 34, 44
Термопили (битка при), *пр*.1, 50
Тесалия, *пр*.1, 48, 50, 58
Тесалоники, вж. Солун
Тиберий, 78
Тибър (река), D6
Тива (в Египет; за гърците “Хилядовратата Тива”, за римляните — Диоспол, за египтяните — Уасет; библ. Но-Амон, дн. Луксор), F9, 28, 30, 40, 44, 46
Тива (в Гърция; кл. “седмовратата Тива”), *пр*.1, 52, 58
Тиглатпаласар I, 40
Тиглатпаласар III, 46
Тигран, 72, 74
Тигър (река), G7, 14, 18
Тир, *пр*.2, 42, 44, 48, 54, 84
Тиса (река), E5, 24*б*, 78
Тиса, 22*б*
Тит, 80
Тоскана, вж. Етрурия
Тразименско езеро (битка при), D6, 66
Тракийски Боспор, E6, 46
Тракия, траки, E6, 52, 58, 60, 62, 66, 78
Трансоксиана, I6, 3, 8, 40, 46, 72, 84
Траян, 80
Триполитания, D8
Трир (кл. Августа Треверорум), C4, 86, 90
Троя, *пр*.1, 32*б*
Троянска война, 38
Тула, 4
Тунис, 6, 90
Туркестан, I5–J6, 4, 14, 22
Тутмозис I, 32
Тутмозис III, 32
търговия, търговски пътища, 5, 26, 34, 44, 48, 54, 70, 84, 88
тюрки, 8, 12
Тян Шан, 14

Уасет, вж. Тива (в Египет)
Угарит (дн. Раз Шамра), *пр*. 2, 36
угрофини, 5, 8
У Ди, 74
Уиндмилхил, 22

Ума, G8, 24
Ур, G8, 24*б*, 28
Урарту, вж. Ван
Урук (библ. Варка), G8, 24, 28
Урук, 22
Урфа, вж. Едеса
Усатово, 24
Утика, D7

Фарсал (битка при), *пр.*1, 74
Фестос, диск от, 36*б*
Филип II Македонски, 58
Филип V Македонски, 66
Филипи, битка при, E6
филистимяни, 38, 40, 42
фини, 5, 8
финикийци, 8, 11, 30, 38–48, 56, 58*б*
Фински залив, 92
Флавиева династия, 80
франки, 86
Фригия, 11, 38, 42, 48, 56

Хаджилар, 20
Хадрамаут, G12, 46, 72
Халафска, 20
халдейци, 40
Халибон, вж. Алепо
Халис (река), F7
халколит, 20, 24, 30*б*
Халщат келти, 48, 50
Хама (библ. Хамат; кл. Епифания), *пр.*2
Хамадан, вж. Екбатана
хамити, 5, 6, 8, 20, 24
Хамурапи, 30
Хан (династия), 74
ханаански, 36, 38
Ханибал, 64, 66, 70
Харакс, G8, 72*б*, 80
Харан (кл. Каре), *пр.*2, 48
Харапа, J8, 24, 30
хатити, 6, 24, 32*б*, 36
Хатра, G7, 84, 90
Хатуша (дн. Богаскьой), F6
Хацор, *пр.*2
Хеджаз, F10, 44
Хекатомпил (Дамган), H7
Хелеспонт (дн. Дарданели), *пр.*1, 16, 52
Хераклеопол, F9, 24, 28
Херодот, 46, 54
Херонея (битка при), *пр.*1, 58
хети, 8*б*, 24-44
хиксоси, 30, 32
Хималаи, 14, 16
Химера (битка при), D7, 52
химиярски араби, 72
Хиндукуш, 14
Хомс, вж. Емеса
хоплити, 46, 52
Хормуз Ардашир, вж. Ахваз
християнство, 88, 92
хуни, 4, 8, 46, 68, 74
хурити, 30, 32, 36

Цезар, вж. Август, Юлий
Цезар (титла), 86
Цезарея, *пр.*2
Цейлон, 5

Чандрагупта, 60
Червено море, F9–G11, 54, 70, 76*б*, 84
Черно море, E6, 16, 18*б*, 48-54, 60*б*

Шан (династия), 34
Шаси, 22
Шателперон, 18
Шеба, вж. Саба
Шимон-бар-Кохба, 80
Шомрон, вж. Самария
Шотландия, 14, 28, 82
Шумер (южната третина на Месопотамия); шумери, 6, 22, 28

юдеи, 76
Юдея, 42, 46, 48*б*, 50
Югославия, 28, 30*б*, 32
Югурта, 72
Юлий Цезар, 64*б*, 74
Юлиян Отстъпник, 88
Юнди Шапур, G8
Юр (Гор), H9
ю-ши, 4, 8, 68, 72, 74, 78

язиги, 68,78,82
Яксарт (река; дн. Сърдаря), I6, 4, 12, 14, 50

P-келти, 28*б*, 38, 52
Q-келти, 28*б*

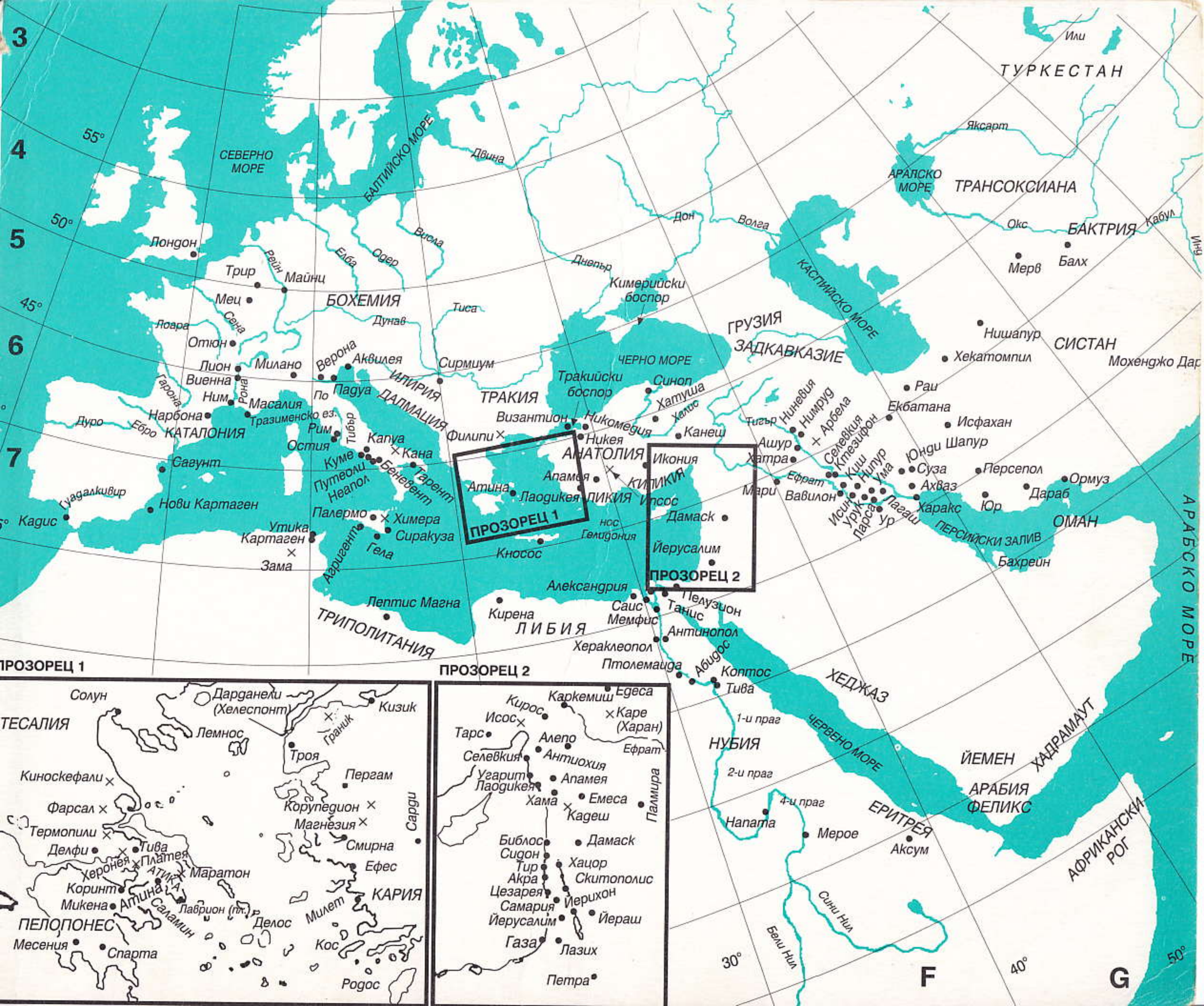
3
4
5
6
7
55°
50°
45°
Или
ТУРКЕСТАН
Яксарт
СЕВЕРНО МОРЕ
БАЛТИЙСКО МОРЕ
Двина
АРАЛСКО МОРЕ
ТРАНСОКСИАНА
Дон
Волга
Окс
БАКТРИЯ
Кабул
Инд
Лондон
Рейн
Елба
Одер
Висла
Днепър
Мерв
Балх
Трир
Майнц
Кимерийски боспор
Мец
БОХЕМИЯ
Сена
Тиса
Дунав
КАСПИЙСКО МОРЕ
Лоара
ГРУЗИЯ
Отюн
Нишапур
СИСТАН
ЗАДКАВКАЗИЕ
Верона
Аквилея
Сирмиум
ЧЕРНО МОРЕ
Хекатомпил
Мохенджо Дар
Лион
Милано
Виенна
Рона
Гарона
ИЛИРИЯ
Тракийски боспор
Синоп
Рай
Ним
Падуа
По
ДАЛМАЦИЯ
ТРАКИЯ
Хатуша
Халис
Ниневия
Нимруд
Арбела
Екбатана
Масалия
Нарбона
Тразименско ез.
Византион
Никомедия
Исфахан
Дуро
Ебро
КАТАЛОНИЯ
Рим
Тибър
Филипи
Канеш
Тигър
Ашур
Селевкия
Ктезифон
Юнди Шапур
Остия
Капуа
Кана
Никея
АНАТОЛИЯ
Икония
Хатра
Сагунт
Куме
Путеоли
Беневент
Тарент
Апамея
КИЛИКИЯ
Ефрат
Киш
Нипур
Ума
Суза
Персепол
Ормуз
Неапол
Атина
Лаодикея
ЛИКИЯ
Исос
Мари
Вавилон
Исин
Урук
Ларса
Лагаш
Ур
Ахваз
Дараб
Гуадалквивир
Нови Картаген
Палермо
Химера
Юр
Харакс
Кадис
Утика
Картаген
Агригент
Сиракуза
ПРОЗОРЕЦ 1
нос Хелидония
Дамаск
ОМАН
Гела
Кносос
Йерусалим
ПЕРСИЙСКИ ЗАЛИВ
Бахрейн
Зама
ПРОЗОРЕЦ 2
Александрия
Пелузион
Лептис Магна
Саис
Танис
Кирена
Мемфис
ТРИПОЛИТАНИЯ
ЛИБИЯ
Антинопол
Хераклеопол
Птолемаида
Абидос
Коптос
Тива
ХЕДЖАЗ
АРАБСКО МОРЕ
ХАДРАМАУТ
1-и праг
НУБИЯ
ЧЕРВЕНО МОРЕ
ЙЕМЕН
2-и праг
АРАБИЯ ФЕЛИКС
4-и праг
Напата
Мерое
ЕРИТРЕЯ
Аксум
АФРИКАНСКИ РОГ
Сини Нил
Бели Нил
30°
40°
50°
F
G
ПРОЗОРЕЦ 1
Солун
Дарданели (Хелеспонт)
Кизик
ТЕСАЛИЯ
Лемнос
Граник
Троя
Пергам
Киноскефали
Фарсал
Корупедион
Магнезия
Сарди
Термопили
Смирна
Делфи
Тива
Платея
Херонея
Ефес
Маратон
АТИКА
Коринт
Атина
КАРИЯ
Микена
Саламин
Лаврион (пр.)
Милет
Делос
ПЕЛОПОНЕС
Месения
Спарта
Кос
Родос
ПРОЗОРЕЦ 2
Каркемиш
Едеса
Кирос
Исос
Каре (Харан)
Тарс
Алепо
Ефрат
Селевкия
Антиохия
Угарит
Лаодикея
Апамея
Палмира
Хама
Емеса
Кадеш
Библос
Дамаск
Сидон
Тир
Хацор
Акра
Скитополис
Цезарея
Йерихон
Самария
Йераш
Йерусалим
Газа
Лазих
Петра

Атлас по
История на Стария свят

илюстрира заселването и еволюцията на Европа, Средиземноморието и Близкия изток от 50 000 г. пр.Хр. до IV век сл.Хр. Картите и придружаващите ги коментари проследяват каменната, бронзовата и желязната епоха, трасират движението и културното развитие на етносите в Месопотамия и по долината на р. Инд, на египтяните, хетите, асирийците, гърците, персите, келтите, етруските, картагенците, готите, римляните, както и на много други етноси.

лице на корицата:
детайл от картата на Пойтингер, открита във Виена през 1507 г., факсимиле, Британски музей

гръб на корицата:
Италия, Космография от Клавдий Птолемей, Болоня 1507 г., Британски музей

Атлас по
История на Средните векове
е втори том от поредицата

SINVS ADRIATICVS
MARE
TYRRENVM
CAMPANI
TVSCI

ХЕРОН ПРЕС
320 лв.
ISBN 954-580-021-6